Halász Iván

DIPLOMÁCIA, EMANCIPÁCIÓ, KULTÚRA

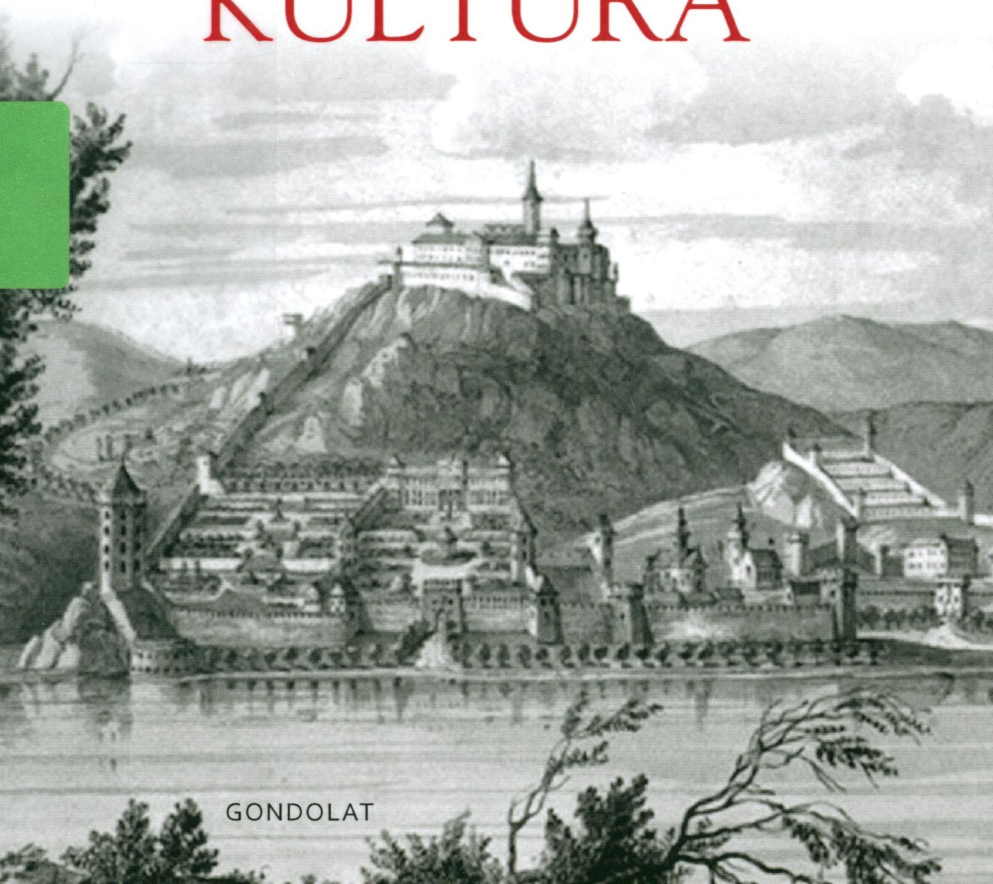

GONDOLAT

X 324268

Halász Iván

DIPLOMÁCIA, EMANCIPÁCIÓ, KULTÚRA

X 324268

Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont
Jogtudományi Intézet
Budapest, 2022

A kötet megjelenését támogatta
a Társadalomtudományi Kutatóközpont
(Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely,
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat)

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001384310

Szakmai lektor
BÁBA IVÁN

Nyelvi lektor
FEDINEC CSILLA

X 324268

© Halász Iván, 2022
© Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2022

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A kiadásért felel a két kiadó vezetője
Szöveggondozó Gál Mihály
Tördelő Lipót Éva

ISBN 978 963 556 220 6

TARTALOM

ELŐSZÓ 9

I. VISEGRÁDTÓL DAYTONIG. AZ EGYES FONTOS BÉKETÁRGYALÁSOK ÉS ÉRTEKEZLETEK SZERVEZÉSI ÉS SZOCIOKULTURÁLIS ASPEKTUSAI 11
Visegrád 13
Vesztfália 15
Karlóca 16
Bécs 19
Párizs I. 25
Teherán 30
Párizs II. 35
Kuba 36
Dayton 38
Befejezés 41

II. NŐK A DIPLOMÁCIÁBAN ÉS A KÜLÜGYI IGAZGATÁSBAN 43
A külügyminisztériumok első női alkalmazottjai 48
A nőjogi és a békeaktivisták a diplomáciában 49
Nők a két világháború közötti külügyi szolgálatban 57
Nők és a diplomácia a második világháború után 65
Befejezés 76

III. A HÁZASSÁGKÖTÉSEK SZABÁLYOZÁSA AZ 1945 ELŐTTI MAGYAR KÜLÜGYI IGAZGATÁSBAN 79

IV. A KULTURÁLIS, A SAJTÓ- ÉS A TUDOMÁNYOS DIPLOMÁCIA TÖRTÉNETE KÖZÉP-EURÓPÁBAN 91
A sajtódiplomácia 92
A kulturális és a tudományos diplomácia előzményei 96
A kulturális diplomácia intézményrendszere 103
A modern tudományos és technológiai diplomácia 119

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK 127

Húgomnak ajánlom

ELŐSZÓ

Az olvasó kezébe kerülő könyv a diplomáciatörténet és a külügyi igazgatás kevésbé exponált – döntően szociokulturális – aspektusaiba szeretne némi betekintést nyújtani. A nemzetközi kapcsolatok, illetve a diplomáciatörténet nagy kérdései éppen ezért csak érintőlegesen kapnak helyet. A munka főleg azokra a változásokra fókuszál, amelyek az elmúlt 100-150 évben bekövetkezett tágabb társadalmi trendek és hangsúlyeltolódások következményei.

A könyvnek négy pillére van. Az első talán a leghagyományosabb, mert a diplomaták szakmai életének csúcseseményeire koncentrál. Csúcsteljesítménynek a nagy békekonferenciákat, békerendezéseket tekintjük, amelyek rendszerint a hosszú távú jelentőségük miatt emelkednek ki a szerteágazó diplomáciai tárgyalások nagy családjából. Nem mindennaposak az ilyen jellegű nagy hatású kongresszusok, illetve csúcstalálkozók. Ezzel a témával foglalkozó fejezet szakirodalmi összefoglalók és visszaemlékezések alapján megpróbálja rekonstruálni az egyes – főleg a Közép-Európa szempontjából fontos – diplomáciai tárgyalások technikai és szociokulturális aspektusait. Olyan kérdésekre keresi a választ, hogy miért éppen az adott helyszínen került sor ezekre a találkozókra, milyen nyelven tárgyaltak, illetve fogalmazták meg a záródokumentumokat, egyáltalán milyen körben tárgyaltak, milyen szerepet töltöttek be a szakértők, a sajtó stb. A második nagy fejezet is alapvetően szociokulturális jellegű, hiszen a nők fokozatos külügyi emancipációjával foglalkozik. Az első világháború előtt kizárólag adminisztratív és kisegítő jellegű technikai posztokon dolgozhattak a külügyminisztériumokban, ami aztán a következő évszázadban jelentősen megváltozott. Ez a folyamat nem volt egyszerű,

SZEGED

illetve zökkenőmentes, többször vett furcsa kanyarokat és tele volt paradoxonokkal. A harmadik fejezet szorosan kötődik az előzőhöz, hiszen a diplomata házasságkötések problematikájával foglalkozik. Ez a rész főleg a közös osztrák-magyar külügyminisztériumi, illetve az önálló magyar gyakorlatra koncentrál. Végül a negyedik nagy fejezetben a könyv a 20. században fontossá vált olyan szakdiplomáciákkal foglalkozik, amelyek tekintetében Közép-Európa egyáltalán nem volt sereghajtó – azaz a sajtó-, a kulturális és a tudományos diplomáciával.

A könyv a 19. és a 20. századra koncentrál, földrajzi fókusza pedig a közép-európai térség, bár egyes esetekben szélesebb európai kitekintést is ad. (Más esetekben viszont a források hozzáférhetősége miatt csak szűkebb betekintést nyújt. Ilyen például a házasságkötések problematikája.) A térségbeli fejlemények, azok jelentősége, netán egyedisége ugyanis néha csak ebben a táguló kontextusban érthető meg. Így került sor a magyar, a lengyel, a csehszlovák, illetve a cseh és a szlovák fejlődés bemutatása mellett az amerikai, a brit, a francia, az orosz, illetve szovjet példákra való kitekintés.

Halász Iván
(NKE ÁNTK – TK JTI)

I. VISEGRÁDTÓL DAYTONIG

Az egyes fontos béketárgyalások és értekezletek szervezési és szociokulturális aspektusai

A diplomaták munkájának döntő része a partnerekkel való folyamatos kapcsolattartásból, illetve az ahhoz szükséges megelőző kapcsolatteremtésből (*networking*), továbbá a tájékozódásból és végül a tárgyalásokból áll.[1] Az utóbbiak között kiemelt szerepet azok a találkozók játszanak, amelyek háborús konfliktusokat segítenek lezárni, vagy éppenséggel még időben megelőzni. A béketárgyalások tulajdonképpen a diplomáciai tevékenység csúcspontját jelentik. Ennek indoka nemcsak a tárgyalóasztalon lévő tematika súlya, hanem annak érzékenysége is. Egy konfliktust megelőző vagy lezáró értekezletnek ugyanis nagyon erős a szimbolikus töltete és fontos szerepet játszik a későbbi politikai kommunikációban is, amely a felelősséget viselő döntéshozók esetében mindig különös jelentőséggel bír. Sokszor nemcsak egy háborút kell „eladni" a saját aktuális közvéleménynek, illetve a világ és utókor közvéleményének, hanem az azt lezáró békét is. Az ilyen tárgyalások esetében mindennek jelentősége van – a helyszín kiválasztásának, a tárgyalás munkanyelvének, majd a szerződés hivatalos nyelvének, a delegációk létszámának és összetételének, a szakértői apparátusok bevonásának, vagy éppenséggel a kísérő jellegű társasági eseményeknek is, amelyek sokszor próbálják oldani a feszültségekkel teli munkahangulatot.

Nyilván egy rövid terjedelmű írásban nem lehet megadni a téma általános és kimerítő történetét. A jelen írás ezért főleg azokra az eseményekre koncentrál, amelyek hosszabb távon is hatással voltak

[1] Egedy Gergely: *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe*. Budapest, 2011, HVG–Orac, 119–120. p.

a közép-európai térség fejlődésére. Továbbá azokra a tárgyalásokra igyekszik figyelni, amelyek valamilyen szempontból újszerűek vagy legalábbis különösen érdekesek voltak. Természetesen a források hozzáférhetősége és a szakirodalmi feldolgozások szintje is szerepet játszott az egyes események kiválasztásában.

A közép-európai térség az elmúlt négyszáz évben számos véres konfliktuson esett át, amelyeket végső soron az átfogó békekonferenciákon kellett lezárni. Ahogyan a háborúk sajnos hozzátartoznak az emberiség történetéhez, ugyanúgy a béketárgyalások is hozzátartoznak a konfliktusokhoz. A békeszerződés megkötése ugyanakkor nem azonos a fegyverszünettel, és általában annak megkötésénél több időt is vesz igénybe. Ez az oka annak is, hogy a békeszerződések vagy diktátumok általában csak egy-két évvel a forró konfliktus valódi lezárása után születnek meg. Jó példa erre az első világháború vége és a Trianon között feszülő több mint másfél év. Vagy például az, hogy az Oroszországi Föderációnak (akkor: Szovjetuniónak) és Japánnak még most sincs a második világháborús ellenségeskedésüket lezáró békeszerződése. Igaz, 1956-ban aláírtak egy közös nyilatkozatot a hadiállapot megszüntetéséről, amit főleg azért nem neveztek békeszerződésnek, mert nem jött létre köztük megegyezés a déli Kuril-szigetek hovatartozásáról.[2] Ettől a két állam még tud egymás mellett létezni és gyümölcsözően együttműködni.

Ahogyan minden háború, ugyanúgy a mindenkori békerendezés és az ahhoz vezető diplomáciai út is magán viseli annak a kornak a jellegzetességeit, amelyben sor került rá. Ezek gazdasági, társadalmi, politikai vagy kulturális okok lehetnek, amelyek együttesen meghatározzák minden egyes korszak társadalmi és politikai mentalitását is. Mindez nyomot hagyott nemcsak az egyes fontos béketárgyalások helyszínének meghatározásán, a közvetítő nyelv kiválasztásán, a tárgyalások napirendjének és protokolljának a meghatározásán, hanem olyan kérdéseken is, mint például a nők szerepe, vagy a tárgyalásokat kísérő társasági események jellege, intenzitása. Az utóbbiak megemlítése egyáltalán nem öncélú, mert sokszor ezeken is múlott az érzékeny információk áramlása.

[2] Nagy Károly: *Nemzetközi jog*. Budapest, 1999, Püski, 652. p.

VISEGRÁD

Közép-Európa manapság egyik leggyakrabban emlegetett középkori diplomáciai találkozója a visegrádi várban 1335-ben megtartott háromoldalú – cseh, lengyel és magyar – királytalálkozó volt. Közismert, hogy a ma Pest megyében található Visegrád részben ezen esemény miatt vált az 1990-es években egyik fontos regionális együttműködési szimbólummá. Az említett találkozó fontosságát az adja, hogy abban a korban egyáltalán nem voltak gyakoriak az ilyen típusú háromoldalú – mai kifejezéssel: multilaterális – csúcstalálkozók. A kivételt talán csak a királyi családok dinasztikus találkozói, illetve az egyes egyházi zsinatok képviseltek. Sőt, a visegrádi királytalálkozót háromoldalúnak tartjuk ugyan, azonban a tanácskozásokon a házigazda szerepet betöltő Anjou Károly Róbert (1301–1342) magyar, Luxemburgi János (1310–1346) cseh, valamint III. (Nagy) Kázmér (1333–1370) lengyel királyon kívül jelen volt még a cseh király fia, Károly morva őrgróf (a későbbi német-római császár), I. Rudolf szász és III. Boleszláv sziléziai herceg, valamint a német lovagrend képviselői is.[3]

Ez a markáns jelenlét főleg azzal függött össze, hogy a visegrádi királyi várban nemcsak egy fontos ügyet, illetve konfliktust próbáltak megoldani, hanem valójában egy problémacsomaggal álltak szemben. Egyrészt a magyar király közvetítésével igyekeztek lezárni a cseh–lengyel konfliktust, és egyben (pénzbeli megváltással) megszüntetni a lengyel uralkodónak a cseh királytól való függőségét. A kérdésben a két király megbízottai már nyáron találkoztak a trencséni várban, azaz sor került egy előzetes előkészítő bilaterális találkozóra.[4] Visegrádon továbbá döntőbírósági formában megpróbálták tisztázni a lengyel király és a német lovagrend közötti területi vitát is. Emiatt nem meglepő, hogy lengyel szempontból a visegrádi királytalálkozó a 14. század egyik kulcsfontosságú diplomáciai eseménye volt. Harmadrészt a cseh és a magyar uralkodót Bécs árumegállító joga és a kereskedelmi út-

[3] Rácz György: A visegrádi kongresszus. In Visegrád 1335. Szerk. Rácz György. IVF – MOL – PPKE, 43. p.

[4] Uo. 46. p.

vonalak eltérítése izgatta. A magyar történetírásban ezért éppen ez a gazdasági diplomáciai dimenzió maradt meg leginkább.

Valószínű, hogy más fontos ügyek is terítékre kerültek. A témával foglalkozó Rácz György magyar történész ezt a következőképpen foglalta össze: „A két fő napirendi ponton (cseh–lengyel és lengyel–német lovagrendi béke) túl a későbbi események alapján van arra is némi támpontunk, hogy miről folytathattak további eszmecseréket az uralkodók, ha már együtt voltak. Az írásbeli dokumentum hiánya nem jelenti ugyanis azt, hogy nem tárgyaltak más kérdésekről is. A szeptember 3-i cseh–magyar szöveg nyíltan az osztrák hercegek ellen irányult. Minden valószínűség szerint még Visegrádon határozhatták el, hogy hamarosan hadat is indítanak ellenük. Mutatják ezt a következő év eseményei, melyek részleteit feltehetően Visegrádon tervelték ki, de nem dokumentálták. Van olyan történész, aki éppen ezért a visegrádi kongresszust nem a béke, hanem a háború kongresszusának tekinti."[5]

A különböző uralkodóházakat képviselő és részben egymással rokonságban álló uralkodók hosszabb távú szövetséget képzeltek el egymással, illetve nyilván a dinasztikus kapcsolatok erősítése is foglalkoztatta őket. Kázmér király például a csecsemő leányát, Erzsébetet ígérte oda a cseh király hatéves unokájának. Igaz, ebből nem lett semmi, mert a kisfiú korán meghalt.[6]

A majdnem egy hónapig tartó találkozó, amely Szent Márton nap környékén vette kezdetét és nagyjából egész novemberben tartott, komoly logisztikai kihívás volt a vendéglátó magyar uralkodó számára. Nemcsak a koronás fejű és arisztokrata rangú vendégeket kellett etetni, itatni, hanem a népes kíséreteiket és azok lovait is. Egyik korabeli forrás ezt következőképpen foglalta össze: „A cseh király ebédjére Magyarország királyának bőkezűségéből mindennap kétezerötszáz kenyeret adtak, és a királyi étekből is bőségesen; a lovaknak pedig egy-egy napra huszonöt mérő abrakot. A lengyel király ebédjére pedig ezerötszáz kenyeret és élelmiszert bőségesen; borból száznyolcvan hordót mértek

[5] Uo. 51. p.
[6] Uo. 49. p.

ki."[7] Az eseményt intenzív kölcsönös ajándékozás kísérte, valamint sor került formálisabb, illetve családiasabb ünnepségekre is. Ilyen volt például a magyar király feleségének, Piast Erzsébetnek a névnapja november 19-én, amelyen megünnepelték a szövetségkötést.[8]

VESZTFÁLIA

Viszonylag ismert, hogy a Közép-Európa jelentős részére kiterjedő harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békét rendhagyó módon azért egy tartományról nevezték el, és nem egy városról, mert az akkori protestáns svéd diplomaták ódzkodtak a katolikus Münsterben tartózkodó római pápa követeivel való találkozástól. Annak ellenére volt ez így, hogy a svédek egyik legfőbb szövetségese ebben a hosszú konfliktusban az a katolikus Franciaország volt, amely keményen üldözte saját hugenotta (azaz protestáns) kisebbségét. A svédek azért inkább a közeli, de már református protestáns többségű Osnabrückban telepedtek le.[9]

Az akkori nagy háborút lezáró és Európa térképét komolyan átrajzoló egyezményt ugyan a református Osnabrück és katolikus Münster városában írták alá 1648. október 24-én, ám ehhez hosszú, több évet igénybe vevő folyamat vezetett el. A francia, a svéd és a császári diplomaták már 1641-től kezdve ezekben a városokban találkozgattak egymással. A két város környéke fokozatosan egyfajta demilitarizált övezetté alakult át, ahol más katolikus és protestáns harcoló felek képviselői is zavartalanul tárgyalhattak egymással. Végül a tárgyalássorozat döntő szakaszában – 1645 ősze és 1647 ősze között – már 109 állam, illetve államszerű képződmény küldöttei tárgyaltak egymással ezeken a helyszíneken. A tárgyalások nemcsak a részt vevő felek so-

[7] Uo. 48. p.
[8] Uo. 49. p.
[9] Tarján M. Tamás: 1648. október 24. A vesztfáliai béke. http://rubicon.hu/magyar/nyomtatható_verzio/1648_oktober_24_a_vesztfaliai_beke 1. p.

kasága érdekeinek egyeztetése miatt húzódtak el, hanem hozzájárult ehhez a kommunikációs eszközök elmaradottsága is. A fontos ügyekben döntő uralkodókkal a diplomaták akkoriban csak lovas futárok útján tudtak konzultálni.[10]

KARLÓCA

Érdekes helyet foglal az újkori béketárgyalások történetében a Magyarországot is mélyen érintő 1699. évi karlócai békekötés, amely – a vesztfáliai tárgyalásokhoz hasonlóan – szintén multilaterális esemény volt. Jelen voltak a szultáni és a császári diplomaták, valamint az orosz cár, a lengyel király és a Velencei Köztársaság képviselői. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy az oszmán terjeszkedésnek nemcsak Habsburgok álltak útját, hanem az e célból megalakított Szent Ligának nevezett keresztény szövetség is. A Ligát alkotó államok végül külön-külön szerződéseket kötöttek az oszmánokkal. Fontos még megemlíteni, hogy a tárgyalások előkészítése során fontos közvetítőszerepet játszottak angol és holland diplomaták, akik a közép-európai béke révén gyengíteni akarták a rájuk nehezedő francia nyomást. Ha ugyanis a császár és a szultán között béke honolt, a francia külpolitikának nagyobb figyelmet kellett szentelnie a keleti szomszédságában lévő államalakulatoknak, amivel arányosan csökkentek az angolok és a hollandok félelmei.[11]

[10] Uo. 1. p.

[11] Tóth István György: *Karlócai béke, 1699*. https://rubicon.hu/magyar/oldalak/karlocai_beke_1699 2. p. (jelenleg már nem érhető online). További szakirodalom Tóth István György: Párizsi konferencia a karlócai békéről. *Történelmi Szemle*, 46. évf. 1999. 1–2. szám, 53–56. p. továbbá Gebei Sándor: A karlócai béke kelet-európai összefüggései. *Történelmi Szemle*, 46. évf. 1999. 1–2. szám, 1–30. p. és végül Jászay Magda: Marsili, a katona, diplomata és tudós Magyarországon a török kor alkonyán. *Történelmi Szemle*, 46. évf. 1999. 1–2. szám, 31–52. p. Ezek a tanulmányok online is elérhetők: http://real-j.mtak.hu/5740/1/TortenelmiSzemle_1999.pdf

Ennél az eseménysorozatnál nagyon érdekes és sokatmondó volt a helyszín kiválasztása. A Magyar Királyság jelentős részét elfoglaló Oszmán Birodalom a 16. században már egyértelműen nagyhatalomnak érezte magát, és annak megfelelően is viselkedett. Paradox módon ezzel függött össze az állandó külföldi képviseleteinek hiánya is, amely Európában akkor már teljesen megszokott jelenség volt. A történészek korábban arra gondoltak, hogy ennek alapvetően vallási okai lehettek. E feltételezések szerint igazhitű muszlim tartósan nem tartózkodhat keresztény uralkodó alá tartozó területeken. Valószínűleg azonban sokkal inkább arról volt szó, hogy az expanzió csúcsán lévő Fényes Porta úgy érezte, a békére és az aktív diplomáciára főleg az európai államoknak van szükségük, nem pedig a szultánnak. A törökök a 16. és a 17. században még a látszatát is igyekeztek elkerülni annak, hogy béketárgyalásokat kezdeményeznek. Ha már sor került azok megkötésére, a szultánok elvárták, hogy a helyszín az oszmán fővárosban vagy legalább oszmán fennhatóság alatt lévő területen (például Drinápolyban) legyen.[12]

A karlócai békét megelőző tizenhat éves háborút azonban a törökök nem nyerték meg, tehát nem nagyon ragaszkodhattak a korábbi szokásaikhoz. A császár először Bécset javasolta, majd Debrecen is felmerült lehetséges helyszínként, de a vereségei ellenére még mindig erős szultán ragaszkodott ahhoz, hogy a török fennhatóságú területen kerüljön sor a békekötésre. Ezért az oszmán kézen maradt északi, a határhoz közeli területeken kerestek alkalmas helyet. Az egész vidék azonban nagyon sokat szenvedett a háborúk során, ezért alig volt ott erre alkalmas hely. Végül úgy döntöttek, hogy a már császári kézen lévő Pétervárad (ma Újvidék / Novi Sad) és a még oszmán uralom alatti Nándorfehérvár (Belgrád) közötti félúton, Karlócán fognak találkozni a delegációk.[13]

[12] Erről a problematikáról lásd részletesebben Ágoston Gábor: Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton. In *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Főszerk. Hanák Péter. Szerk. Nagy Mariann. Pécs, 1997, 87–89.

[13] Tóth István György: i. m. 4–5. p.

Karlóca (ma a szerbiai Sremski Karlovci) azonban olyan siralmas állapotban volt, hogy a két fél hadimérnökei három sátorvárost építettek egymástól félórányira, és ezek mindegyikében elhelyeztek egy-egy fontos szereplőt – a keresztény szövetségeseket, a törököket és a közvetítő hatalmakat. Az utóbbiak területén állt egy hatalmas fabarakk is, amelyben végül 1699. január 26-án aláírták a nagy jelentőségű békét. A helyszínt később emlékkápolnává alakították át. A fabarakk közepén kerek asztal állt, karosszékekkel, de azok szokatlanok voltak a törökök számára, akik ezért azokat hamarosan a számukra kényelmes díványokra cserélték. A három hónapos tárgyalások késő ősszel és télen zajlottak, így szó sem lehetett a különböző kísérő rendezvényekről, mulatságokról. Ezekben az évszakokban a központokkal való érintkezés sem volt egyszerű.[14]

A szerződések ugyan latin és török nyelven készültek, de maguk a tárgyalások a kor szokásainak megfelelően olaszul zajlottak.[15] A 17. század végén a francia nyelv nem volt még európai *lingua franca*, Dél- és Kelet-Európában még mindig az olasz tartotta a pozícióit. A magyar határvidékeken pedig a hódoltság idején sokszor a délszláv nyelvek voltak a közvetítő nyelvek, hiszen ezt a nyelvet ismerték például a Zrínyi család tagjai ugyanúgy, mint sok délszláv származású török katona és hivatalnok is. Tény, hogy a császári főtárgyaló, Wolfgang von Ottingen gróf nem ismerte olasz nyelvet, ám ő I. Lipót császár gyerekkori játszótársa volt. Leopold Schlick tábornok viszont jártas volt olaszban. A török delegáció vezetője, Rami Mehmed reisz effendi is csak törökül tudott, de volt kiváló olasz főtolmácsa, a görög származású Alessandro Mavcordato személyében.[16]

A téma kiváló ismerője, Tóth István György szerint a törököknél a tolmácsok szerepe jóval markánsabb volt a diplomáciában, mint az európai hatalmak esetében.[17] A török tolmácsok többnyire isztambuli görög családokból származtak, és közülük sokan a keresztény Európában tanultak.[18] A császári delegációban továbbá helyet foglalt Luigi Marsigli hadmérnök-tábornok, akik Karlócán a korábbi frontszolgálata révén egyfajta földrajzi és térképészeti főszakértővé nőtte ki magát. Magyar tagja viszont nem volt a császári delegációnak, noha Magyarország volt azon ország, amely távlatilag talán a legtöbbet nyerte ezzel a békével.[19] A tárgyalásokon legtöbbet emlegetett magyar valószínűleg Thököly Imre volt, akit a császáriak nagyon szerettek volna kézre keríteni, de a szultán végül nem adta ki a szövetségesét.

[14] Uo. 5. p.
[15] Uo. 4. p.
[16] Uo. 4. p.
[17] Uo. 4.

BÉCS

Az újkor legnagyobb szabású diplomáciai eseménye valószínűleg a napóleoni háborúk utáni rendezést szolgáló 1814/1815-ös bécsi kongresszus volt. Hahner István történész szerint 1814 őszén megdöbbentően sokan árasztották el az akkoriban még csak 250 ezer lakosú Bécset – a több mint 200 európai államot és államocskát képviselő delegációk révén és útján majdnem 16 ezer új vendég érkezett a császári fővárosba és annak környékére.[20] Ez a hihetetlen szám arra utal, hogy az utókor által tréfásan „táncoló kongresszusnak" nevezett eseménysorozat valóban az újkori európai arisztokrácia egyik legnagyobb szabású rendezvénye volt. Bécsben jelen volt tehát két császár, négy király, két uralkodó herceg, fél tucat főherceg, 215 fejedelmi családtag, több mint 200 diplomata és még számos más beosztású kísérő szolga, testőr stb.[21] Sokan teljes családjukat, komoly személyzetet, néhányan pedig még a szeretőjüket is magukkal vitték a kontinentális értelemben központi fekvésű kellemes császárvárosba. A helyszín kiválasztása nem lehetett a véletlen műve: Bécs majdnem minden fontos szereplőnek hasonló távolságra volt. Nem mellesleg mindenki számíthatott arra, hogy ott nem fog unatkozni.

[18] Ágoston Gábor: i. m. 96, 97. p.
[19] Tóth István György: i. m. 6. p.
[20] Hahner Péter: Táncos kongresszus. *Rubicon*, 2011. 3–4. szám, 53. p.
[21] Uo. 53. p.

A békekonferencia 1815 tavaszán Napóleon visszatérése miatt egy időre megszakadt, de aztán folytatódott, és a diplomaták által megtámogatott államférfiak őszre tető alá hozták azt a rendezést, amelynek sok eleme egészen az első világháború kitöréséig meghatározta Európa életét. Ahogyan Henry Kissinger megjegyezte, a bécsi kongresszus után Európa addigi leghosszabb békés korszakát élte meg, hiszen a nagyhatalmak között majdnem negyven évig egyáltalán nem volt háború. Az 1854-es krími háborút követően pedig további hatvan évig nem került sor kiterjedt háborúra.[22] Az új rendszer egyik legfőbb letéteményese a franciák kordában tartására létrejött Négyes Szövetség, valamint a Szent Szövetség lett. Az utóbbinak idővel Franciaország is tagja lett. Ez a konstrukció lett később az „európai koncertnek" elnevezett tárgyalási formációnak az alapja.[23]

Bécsben nemcsak az új nemzetközi rendszer erkölcsi és elvi alapjait rakták le, hanem a történelemben először átfogóan rendezték a vezető diplomáciai rangokat. Talán ennél is fontosabb volt az „európai koncertnek" nevezett nagyhatalmi diplomáciai egyeztető fórum, illetve mechanizmus megteremtése, amely a következő száz évben egy sor konfliktust segített elkerülni vagy kordában tartani.[24] Nyilván az idő sok dolgot megszépít, különösen, ha a borzalmas 20. század távlatából szemléljük a folyamatokat, de a Bécsben létrehozott rendszer dinamikus stabilitását nehéz lenne elvitatni. Távlatilag sok elkerülendőnek vélt eseményt ugyan nem sikerült elkerülni (a polgári liberális forradalmakat, az erős német egységet, a belső európai ellentéteket stb.), de Európa legalább időt nyert. Az pedig nagyon fontos eredmény a politikában.

A bécsi kongresszus eredményeit kemény munkával, de könnyed stílusban sikerült elérni,[25] teljes összhangban az egyik legkellemesebb

[22] Kissinger, Henry: *Diplomácia*. Budapest, 1996, Panem – McGraw-Hill – Grafo, 70. p.

[23] Uo. 74–75. p.

[24] Kincses László: *Diplomáciatörténet*. Budapest, 2005, HVG/Orac, 81. p.

[25] Hoffmann, Christian: Das eilige Finale. Wiener Journal. *Das Magazin der Wiener Zeitung*, 5. Juni 2015. 4–7. p.

európai nagyváros hangulatával. Azt lehet mondani, hogy politikailag ez a kongresszus volt a kissé cinikus, de alapvetően az életet kedvelő, sőt habzsoló európai arisztokrácia egyik csúcsteljesítménye. Némi parafrázissal élve, a „veszedelmes viszonyoktól" sem visszariadó említett vezetőréteg az előző felvilágosult évszázadban komoly homogenizáláson ment keresztül. Ebben meghatározó szerepet játszott a francia udvari kultúra és etikett. Ennek köszönhetően alig volt Európában olyan magát komolynak vevő arisztokrata, aki – a nemzetiségi származásától függetlenül – ne beszélt volna anyanyelvi szinten franciául, ne tudott volna megfelelően társalogni, ügyesen táncolni, és ne látogatta volna valamelyik komoly oktatási intézményt. Az osztrák Klemens von Metternich ifjúkorában Strasbourgban tanult[26], I. Sándor cárnak és orosz arisztokrata kortársainak pedig sokszor francia emigráns tanárai voltak. Ennek tükrében tehát egyáltalán nem meglepő, hogy a béketárgyalások is franciául folytak, mégpedig a bálozó és mulatozó Bécsben.

Az arisztokráciának emiatt viszonylag egységes volt a világképe és hasonló az életstílusa. A nemzetállamok ideája éppen csak születőben volt, a korabeli diplomaták még mindig az uralkodójukat és nem a nemzetüket szolgálták, ami sok tekintetben megkönnyítette a dolgukat. Így ugyanis sokkal „egyszerűbb" volt csereberélni a tartományokat, városokat, különösen akkor, amikor a szabad sajtó is csak gyerekcipőben járt. Emiatt a kongresszuson például nem a sajtót vették igénybe a finom informális üzengetésre, bőven elég volt erre is felhasználni a közös szeretőket vagy a szalonokban pletykálkodó feleségeket. Ezt tette legalábbis a legszebb férfikorban lévő, azaz a késői harmincas, illetve a korai negyvenes éveit taposó I. Sándor cár és Klemens von Metternich herceg, de a hatvanon túli francia Charles Maurice de Talleyrand sem maradt le nagyon ebben a nemes, versenyben.[27]

[26] Kissinger, Henry: i. m. 77. p. Egész életéről lásd Németh Andor: *Metternich vagy a diplomácia magas iskolája*. Budapest, 1939, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 262. p.

[27] Suchan, Brigitte: Wirbelnde Lustbarkeiten. Wiener Journal. *Das Magazin der Wiener Zeitung*, 5. Juni 2015. 11–13. p.

Ugyanakkor a nagy francia forradalom azt is megmutatta az európai arisztokrata államvezetőknek, hogy mi történik akkor, amikor időben nem kezelik a problémákat. A mindent felforgató és majdnem húsz évig tartó napóleoni háborúk a kalandor-hajlamúaknak is megtanították becsülni a békét és stabilitást. A kongresszuson a többség éppen ezért az erőegyensúlyra törekedett. Kissinger ezt következőképpen foglalta össze: „Ez a nemzetközi rend, amelyet minden addigi és azóta létrehozott rendnél kifejezettebben a hatalmi egyensúly nevében alkottak meg, paradox módon a legkevésbé támaszkodott fennmaradása érdekében az erő alkalmazására. A kivételes helyzet részben azért alakulhatott ki, mert olyan jól tervezték meg az egyensúlyt, hogy csak túlságosan nagy erőfeszítés árán lehetett volna felborítani. A legfontosabb ok mégis az volt, hogy az európai kontinens országait közös értékek fűzték egymáshoz. Nemcsak fizikai, hanem morális egyensúly állt fenn köztük. A hatalom és az igazság lényegében összhangban volt egymással."[28]

A bécsi kongresszus sikerességét manapság párhuzamba szokás állítani az első világháborút lezáró Párizs környéki békerendezés kudarcával. Valóban, az akkori béketeremtők nem voltak képesek megteremteni a tartós békét, hiszen húsz év múlva újabb világháború tört ki. Az is igaz ugyanakkor, hogy az akkor létrehozott államok, határok és intézményi megoldások többé-kevésbé ma is fennállnak. Lengyelországot kissé nyugatabbra „tolták át", Csehszlovákia helyett ma van önálló Cseh Köztársaság és önálló Szlovákia, az egykori Jugoszlávia helyét hat utódállam tölti ki. Viszont Ausztria ma is önálló köztársaság és az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) is sokat tanult elődje, a Nemzetek Szövetsége (más néven Népszövetség) tapasztalataiból. A kisebbségi jogokat most is nemzetközi szinten kezelik, valamint az akkor útnak indított menekültügyi megoldások is tovább élnek.

A két békerendezés kulturális, szociális és mentális háttere között értelemszerűen sok volt a különbség, hiszen az 1815 és 1914 közé esett egy gazdaságilag és társadalmilag példátlanul dinamikus évszázad. Érdekes, hogy távlatilag éppen azok a tényezők nehezítették meg

[28] Kissinger, Henry: i. m. 70. p.

az 1919–1920-as béketárgyalásokat, amelyek sokáig inkább pozitívnak tűntek – azaz a nagyobb demokrácia, a sajtó által biztosított nyilvánosság, az egyes nemzetek mobilizációja a nagy célok megteremtése mellett és a tudományba, illetve a szakértőkbe vetett hit. Ezek önmagukban valóban jó és pozitív dolgok. Egy fontos háttérszempontot viszont még ide kell hoznunk – az első világháború még a napóleoni háborúknál is sokkal brutálisabban beleszólt a hétköznapi emberek mindennapi életébe. Ez főleg a modernebb fegyvereknek, az erőforrásokat sokkal hatékonyabban mozgósító modern államgépezeteknek és a 19. század utolsó harmadában legtöbb helyen bevezetett kényszersorozáson alapuló modern tömeghadseregeknek volt „köszönhető". E tényezők együttese határozta meg a négy évig elhúzódó szörnyű háborút, amely minden anyagi, emberi és szellemi erőt mozgósított, majd végeredményben alaposan felforgatta Európát, és hosszú évtizedekre forró vagy hideg polgárháborús körülményeket teremtett az öreg kontinensen. Ehhez még hozzájárult a tömény nacionalista népbutítás, amely éppen a 20. század elején volt csúcsra járatva, illetve a cinikus hatalmi elitek taktikai bénázása.

Henry Kissinger az erőegyensúly politikájáról való lemondásban látta az első világháború kirobbanásának egyik legfőbb okát: „Az első világháborút megelőző időszak európai vezetői elhanyagolták az erőegyensúlyt, és elhagyták a rendszeres kiigazításokat, amelyek elkerülhetővé tették volna a végső leszámolást. Olyan kétpólusú rendszert hoztak létre helyette, amely sokkal kevésbé volt rugalmas, mint akár az eljövendő hidegháborús világrend, annyiban, hogy nélkülözte az atomkorszak végzetes gátját. Európa vezetői, miközben egyensúlyról prédikáltak, saját közvéleményük legnacionalistább irányzatának szolgálatába álltak. Sem politikai, sem katonai egyezményeik nem hagytak teret a rugalmasságnak. Nem volt biztonsági szelep a status quo és a robbanás között. Ez megoldhatatlan krízisekhez, valamint vég nélküli nyilvános szerepjátszáshoz vezetett, ami aztán lehetetlenné tette a visszakozást."[29]

[29] Uo. 221–222. p.

A bécsi kongresszust megelőző 18. századi hadviselés mentalitása más volt. A Bécsben tárgyaló arisztokrata diplomaták valószínűleg nosztalgiát éreztek iránta. Erről a Guglielmo Ferrero olasz történészre támaszkodó Bibó István a következőket írta a jó békekötés technikájával foglalkozó cikkében: „[...] a 17. század második felében és a 18. században általánossá vált módszeres, ember- és anyagkímélő, készleteket magával hurcoló és a hadakozást hivatásos katonákra és minél szűkebb területre korlátozó hadviselés a háború humanizálásának egy azóta utol nem ért magas fokát jelenti. Jellemző adalék erre, hogy a 18. század közepén csaknem szüntelenül folyó angol–francia tengerentúli háborúk ideje alatt London és Párizs között továbbra is fennállott az utazás lehetősége s a társadalmi és tudományos érintkezés. Lehet felháborodni egy olyan világon, melyben azalatt, míg a katonák vérben, sárban és mocsokban harcolnak egymással, elegáns urak, hölgyek és kulturált széplelkek finom formák között fenntartják egymással az érintkezést. Ezen azonban csak olyan szervezetű világ háborodhatik fel, amely a háborút a maga életéből mindenestül kikapcsolta. Ha ezt nem tudjuk megtenni, akkor nem tagadhatjuk, hogy egy szabályozott, hadszíntérre korlátozott, párbajszerű háborúviselés jobb valami, mint az atomháború. A párbaj ostoba, korlátolt és középkori dolog, de a puszta ököljoghoz mérve magasrendű civilizációs vívmány. Ennek a párbajszerű, játékszabályokhoz kötött, humanizált hadviselésnek felelt meg az alkudozáson, kölcsönös területi engedményeken és kompenzációkon alapuló, a kényszert teljesen háttérbe szorító indulatmentes békekötésnek ugyancsak a 18. század nemzetközi jogában és politikai közszellemében kialakult rendszere. Mindez bele volt építve az európai monarchiának és az európai arisztokráciának történetileg kialakult, homogén politikai kultúrájába."[30]

A 18. századi háborúkat továbbá általában az elitek nem úgy próbálták eladni mint a nemzetek élet-halál harcát. Ez az akkori dinasztikus és monarchisztikus államfelfogással is összefüggött, amely nem abból indult ki, hogy egy nemzetnek van uralkodója, hanem hogy egy

[30] Bibó István: *A jó békekötés technikája*. 1946. https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/254.html

uralkodó családnak vannak különböző országai. Ennek a mentalitásnak egyik utolsó megnyilvánulásaként fogható fel az 1815-ös bécsi kongresszus is.

PÁRIZS I.

Teljesen más körülmények uralkodtak a 20. század első felében az első világháború végén és még inkább az országok, nemzetek, rétegek, ideológiai irányzatok totális háborúját jelentő második világháború végén, mint a 19. század eleji napóleoni háborúk után. A 20. századi politikusoknak már számolniuk kellett a sajtóval és azzal is, hogy el kell számolniuk a választóikkal. Hahner Péter megfogalmazása szerint: „A választott vezetőknek pedig igazolniuk kellett a nacionalista gyűlölködéstől áthatott társadalmak előtt, hogy nem ők tehetnek az áldozatok nagy számáról, s azt is megpróbálták bebizonyítani, hogy a győzelem gyümölcsei valamilyen módon mégiscsak ellensúlyozzák a veszteségeket. Ezért sújtották olyannyira kemény és igazságtalan megtorlással a veszteseket, hogy azzal elkerülhetővé tegyék a második, jóval több áldozatot követelő világháború kirobbanását."[31] Mindez annak ellenére, hogy 1919-ben sokan őszintén arra törekedtek, hogy a világháború borzalmai soha többé ne ismétlődjenek meg. Ezért hozták létre például a Nemzetek Szövetségét, de mint kiderült, hiába.

A fenti tényezőkkel magyarázható valószínűleg az is, hogy az 1919. január 18-án megnyílt párizsi békekonferencia sokkal intenzívebben használta a szimbolikus politizálás eszköztárát, mint a „családias és belterjes" bécsi kongresszus. Ez összefüggött a modern tömegpolitika szükségleteivel, egyrészt a francia politikai-diplomáciai mentalitással, másrészt a francia revansizmussal. A sort a német fejedelmek nyitották meg, amikor 1871. január 18-án a versailles-i palota nagytermében kikiáltották a Német Császárságot. A békekonferencia nem véletlenül kezdődött ugyanezen a napon és zárult le ebben a teremben.

[31] Hahner Péter: A bécsi kongresszus. *Rubicon*, 2020. 1–2. szám, 119. p.

Bár a legtöbb békeszerződést a Párizs környéki elegáns paloták dísztermeiben írták alá, nem ott folyt a majdnem másfél évig tartó tárgyalássorozat döntő része. A diplomaták és a szakértők többnyire Párizsban tárgyaltak, a legfontosabb vezetők (Nagy Négyes) is sokszor a francia külügyminisztériumban találkoztak. Ezek a tárgyalások ugyanis jóval modernebbek, azaz bürokratikusabbak voltak, mint a bécsi kongresszus ülései. Ez részben korszellem is volt, illetve annak a következménye, hogy a klasszikus (azaz arisztokratikus) diplomácia éppen akkor kezdett erőteljesen professzionalizálódni és polgárosodni.[32]

További sajátosság volt a tudósok intenzív bevonása a folyamatokba. Ablonczy Balázs szerint a döntéshozók többsége tisztában volt azzal, hogy az új világrend alapjait rakják le, és ennek megfelelően fordultak nagyszámú tudóshoz, egyetemi tanárhoz, hogy a századelő felfogása szerint „tudományos" és „igazságos" rendezést érjenek el.[33] Sok száz fős szakértői apparátusok segítették a diplomatákat felkészíteni a békekötésre. Ilyen volt a francia Comité d'Études, az amerikai The Inquiry és a brit delegáció szakértői gárdája. A kisebb szereplők is bíztak a szakértőikben, köztük az egymással ellenérdekelt csehszlovákok és a magyarok is. A magyar delegációban például nyolc fő volt szakértői státusban, akik profilja a statisztikától kezdve, a hajózási és gazdasági-pénzügyi kérdéseken át egészen a műkincs ügyig terjedt.[34]

Bár a világháború befejeztével egy olyan korszak kezdődött el, amelyben már a nőknek is volt választójoga, a diplomáciában és a külügyi igazgatásban való jelenlétük még nagyon csekély volt, és legfeljebb az adminisztratív és titkári teendők ellátására szorítkozott. Bár ez nem függött össze szorosan a békekonferenciával, azért érdemes leszögezni, hogy ebben a tekintetben éppen a rövid életű polgári demokratikus Magyarország volt az egyik élenjáró állam. Károlyi Mihály ugyanis 1918 végén Bernbe nevezte ki követnek a magyarországi feminista mozgalom egyik nemzetközileg is elismert alakját, Bédy-Schwimmer Rózát. Igaz azonban, hogy a pályafutása nagyon rövid volt, nemcsak a szomszédos utódállamok diplomatái intrikáltak ellene, hanem a francia és az amerikai diplomácia is.

Egy másik érzékeny modern kori kérdésben viszont nem történt előrelépés, nevezetesen a faji egyenlőség ügyében. Annak kimondása a japán delegáció legfőbb elvi célkitűzései közé tartozott. A japánok a győztesek közé tartoztak, és a vezetőiknek ott volt a helyük a legfontosabb döntéshozó testületekben. A 20. század elején még mindenütt erősek voltak a faji előítéletek. Sőt, a diplomáciában teljesen megszokott volt beszélni civilizált (értsd európai és amerikai), valamint nem civilizált (értsd afrikai és ázsiai államokról és népekről. A japán bevándorlók akkor már több országban megjelentek, de sok helyütt súlyos diszkriminációnak voltak kitéve. Ez igaz volt olyan meghatározó államokra is, mint az USA és Ausztrália, akiket a megszokott előítéleteken kívül a bevándorlás kérdése is izgatta, hiszen ők voltak a távol-keleti migrációs folyamatok célországai. Az ausztráloknak a faji egyenlőség megemlítése is sok volt. A brit delegáció megosztott volt ebben a kérdésben, és inkább a halogatni próbálta az ügyet. Woodrow Wilson volt az első déli származású amerikai elnök a polgárháború óta, és nyilván ő és a családja sem volt mentes a faji előítéletektől.[35] Ettől függetlenül, egyik közeli bizalmasa, Edward House ezredes először kiállt az egyenlőség mellett, de aztán megkönnyebbülve meghátrált. Csupán a franciákat nem izgatta különösebben az ügy, és szórakozva figyelték a többieket. A döntő bizottsági szavazáskor – együtt a csehszlovákokkal, a görögökkel, a kínaiakkal és az olaszokkal – támogatták a japán előterjesztést, de ez nem volt elegendő. Végül a küldöttek leszavazták a kérdést, aminek hosszabb távon Japánnak a

[32] Ezekről a trendekről lásd Ablonczy Balázs: A párizsi békekonferencia és Magyarország 1919–1920. *Rubicon*, 2020. 1–2. szám 7–9. p.

[33] Uo. 9–10. p. Továbbá lásd Glant Tibor: Tudományos béke. Az amerikai béke-előkészületek és Magyarország. *Rubicon*, 2020. 6–7. szám, 76–91. p.

[34] *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly–Versailles–Budapest (1920)*. Összeállította: Zeidler Miklós. Budapest, 2017, MTA BTK TTI, 57. p. (A dokumentum neve: A magyar békeküldöttség tagjai)

[35] Wilson második – szintén déli származású – felesége, Edith Bolling, aki elkísérte őt Párizsba, a visszaemlékezések szerint állítólag azért nem akarta szobalányát magával vinni Londonba, majd Párizsba, mert szerinte a britek túlontúl jól bánnak a feketékkel. Lásd Macmillan, Margaret: *Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia*. Budapest, 2005, Gabo, 35. p.

Nyugattól való eltávolodása volt a következménye.[36] A japán delegátus nem ült a legfontosabb döntéshozó szervnek számító Négyek Tanácsában, amire a nyugatiaknak volt egy jó magyarázata: abban csak az állam- és kormányfők foglaltak helyet, Japán pedig többnyire nem ezen a magas szinten képviseltette magát Párizsban.[37]

Egy szociokulturális vonatkozásban viszont a párizsi békekonferencia fontos újítás hozott. A 19. századi szokásoktól és nagy kongresszusoktól eltérően már kétnyelvű volt, mert a megszokott francia mellett az angol is az egyik hivatalos nyelvvé lépett előre. Ez részben az angolszász hatalmak nagy súlyával függött össze, valamint az angol nyelvnek általános üzleti, politikai és kulturális előretörésével. Az sem volt mellékes szempont, hogy a francia miniszterelnök, Georges Clemenceau jól beszélt angolul. Az egyetemi tanulmányai befejezése után ugyanis hosszabb ideig az USA-ban tartózkodott, ahol egyrészt megnősült (majd már otthon elvált), másrészt jól megtanulta a nyelvet.[38] Ez a tény a későbbiekben nagyban megkönnyítette a legfelsőbb vezetők belső kommunikációját. Az olasz miniszterelnök Vittorio Orlando is beszélt ugyan angolul, de nem olyan jól, mint francia kollégája. Az akkori eseményeket részletesen feldolgozó Margaret MacMillan a következőképpen foglalta össze a helyzetét a Négyek Tanácsának zártkörű ülésein: „Orlando rendszerint a kandalló egyik oldalán ült, három kollégájával szemben. Amúgy is elszigetelődött tőlük; el volt foglalva Olaszország igényeivel, és nem nagyon vett részt a többi megbeszélésben. Ugyanakkor nem is tudta követni a többiek gyors, angol nyelven zajló tárgyalásait. Egyszer, amikor az egyik barátja az utolsó ülésről érdeklődött, mogorván arról számolt be, hogy végre kapiskál egy feketékkel kapcsolatos viccet, amelyet Wilson már hatodszorra mondott el neki."[39]

A modernitás harmadik megjelenítője a sajtó volt. A 20. század elején ugyanis már nagyszámú minőségi sajtóorgánum létezett, amelyek komoly figyelmet szenteltek a nemzetközi kérdéseknek is. 1919-ben az érdeklődő számára ez volt a fő tájékozódási forma. A rádiózás csak ezután született meg, a televíziózásra pedig még tovább kellett várni. A modernebb világ számos megnyilvánulása azonban nem tette az akkori kialkudott rendszert stabilabbá és tartósabbá. Ebben egyrészt a békefeltételeknek a keménysége, másrészt az európai radikális szocialista forradalmak és a jobboldali, illetve szélsőjobboldali ellenforradalmak, majd a bolsevizmus és a fasizmus, illetve a nácizmus által elindított összeurópai szellemi hidegháború játszott meghatározó szerepet. Kissinger pedig a versailles-i szerződés bukásának szerkezeti okait emelte ki világhírű művében: „A bécsi kongresszus által létrehozott évszázados béke három tartópilléren nyugodott, amelyek mindegyike nélkülözhetetlen volt: a Franciaországgal való megbékélés, a hatalmi egyensúly és a legitimáció közös érzése [...] A versailles-i szerződés a fenti feltételek egyikét sem teljesítette. Feltételei túl súlyosak voltak a megbékéléshez, de nem voltak elég szigorúak a tartós leigázáshoz. Az igazat vallva, nem volt könnyű megtalálni az egyensúlyt Németország kielégítése és leigázása között."[40]

E negatív mérleg kialakításában az sem segített, hogy a nagy alkukat megkötő vezető antant politikusok idősebb, tapasztalt és politikában jártas személyek volt. Többségük hatvan körüli volt, a hetvenhét éves Clemenceau pedig még idősebb. Végzettségükkel és műveltségükkel nem volt baj, hiszen volt köztük jogász, politikatudós és orvos is. A pozíciójukat mindannyian saját erőből érték el és nem voltak újoncok a politikában. Érdekességként megemlíthető, hogy mindannyian saját országuk politikai értelemben vett peremterületeiről származtak. A köznemesi származású és orvos végzettségű Clemenceau a francia ellenforradalom bölcsőjéből, Vendéeből származott, bár nem azonosult annak hagyományaival. Az egyetemi tanár Wilson, az amerikai fajgyűlölő Délről származott, amely elvesztette a polgárháborút, és emiatt sokáig – egyébként joggal – mellőzöttnek érezte magát. A középosztálybeli származású David Lloyd George brit

[36] Uo. 390–392. p.
[37] Uo. 376. p.
[38] Uo. 59. p.
[39] Uo. 338. p.

[40] Kissinger, Henry: i. m. 237–238. p.

miniszterelnök pedig walesi volt.[41] Ez a háttér legtöbb esetben sajátos és kreatív világlátást biztosított számukra, ennek ellenére mégsem sikerült olyan kompromisszumot találni, amely tartóssá tette volna az életművüket.

TEHERÁN

A második világháború utáni békekötés sok szempontból hasonlított az első világháború utánira, de kevesebb volt benne a szimbolika és hangsúlyosabban szerepet kapott benne az ideológia. Ugyanakkor az államhatárok vonatkozásában sok szempontból a két világháború közötti időszakhoz való visszatérést jelentette. A kivételek főleg Németországot, Lengyelországot és a Szovjetunió nyugati határait érintették. Más kérdést képviselt a gyarmati világ sorsa, de az különösebben nem érintette Kelet-Közép-Európát. A második világháború utáni kelet-közép-európai békerendezés azonban csupán egyik alfejezete volt az egész világot jelentős mértékben megváltoztató gigantikus konfliktus lezárásának. Sőt, nem ez is volt a legfontosabb része. Nyilvánvalóan Németország további sorsa, a japán rendezés, vagy éppenséggel az ENSZ létrehozása fajsúlyosabb kérdések voltak.

A világ sorsát akkoriban főleg három antifasiszta nagyhatalom határozta meg: az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok és a Szovjetunió. Csak az utolsó fázisban, 1945-ben vonták be a folyamatokba a felszabadított Franciaországot, valamint Kínát. Kissinger később realistán úgy látta, hogy a győztesek mindegyike saját népének történelmi tapasztalatait igyekezett figyelembe venni: „Churchill a hagyományos erőegyensúlyt kívánta visszaállítani Európában. Ez Nagy-Britannia, Franciaország, sőt még a legyőzött Németország talpra állítását is jelentette, hogy ezek az országok, az Egyesült Államokkal együtt ellensúlyozni tudják a keleti szovjet kolosszust. Roosevelt olyan háború utáni rendet képzelt el, amelyben a három győztes, Kínával együtt, a világ igazgatótanácsaként működve őrködne a világbéke felett a potenciális gonosztevők kordában tartásával. Utóbbiakon főleg Németországot értette. Ez az elképzelés a „négy csendőr" elméleteként vált ismertté. Sztálin megközelítése egyrészt kommunista ideológiáját, másrészt a hagyományos orosz külpolitikát tükrözte. Arra törekedett, hogy győzelmének előnyeit kihasználva kiterjessze befolyását Közép-Európára. Szándéka az volt, hogy a szovjet hadsereg által megszállt országokat ütközőzónaként használja annak érdekében, hogy megvédjék a jövőben az esetleges német agressziótól."[42]

1945 nyarán az antifasiszta nagyhatalmak már több fontos csúcsértekezleten voltak túl, amelyeken nagyjából sikerült körvonalazniuk a második világháború utáni rendezés alapelveit. Ezekre a személyes találkozókra három különböző helyszínen került sor: az iráni Teheránban, a szovjet Jaltában és végül a legyőzött németországi Potsdamban. Ezek közül az 1943 végi teheráni csúcstalálkozó volt az egyik legizgalmasabb, főleg azért, mert még a második világháború kellős közepén történt, másrészt azért, mert a három csúcsvezető ebben a formában akkor találkozott először. Winston Churchill brit miniszterelnök és Franklin Delano Roosevelt amerikai elnök ugyan már 1941. augusztus 14-én aláírták az Atlanti Chartát, de az még csak a legfőbb nyugati szövetségesek közös dokumentuma volt. Az 1942. január 1-jei keltezésű Egyesült Nemzetek Nyilatkozatát már rajtuk kívül Szovjetunió és Kína, valamint huszonkét további állam írta alá, majd később csatlakozott még huszonegy további állam, Franciaországot is beleértve.[43] Ezt a dokumentumot azonban a háborús körülmények miatt nem lehetett egy átfogó politikusi csúcstalálkozón aláírni. Churchill először 1942. augusztus 12–18. között látogatott el Moszkvába, ahol személyesen is megismerkedett Joszif Visszarionovics Sztálinnal. Az amerikai és a brit vezetőnek továbbá 1943-ban már volt egy hivatalos találkozója a marokkói Casablancában. Roosevelt és Sztálin azonban személyesen csak Teheránban találkoztak, mégpedig közvetlenül az első plenáris ülés előtt. A találkozóra Roosevelt saját tolmács nélkül érkezett, tehát a nyelvi közvetítés a szovjet vezető tolmácsára hárult,

[41] Macmillan, Margaret: i. m. 33–35, 59–60 és 69–70.

[42] Kissinger, Henry: i. m. 378. p.

[43] Prandler, Árpás: *Az ENSZ Biztonsági Tanácsa*. Budapest, 1974, KJK, 58. p.

aki egyébként hivatásos szovjet diplomata volt. Valentyin Berezskov szerencsénkre évtizedekkel később leírta a visszaemlékezéseit, amelyek a mai napig fontos forrásként szolgálnak. Azokból kiderül, hogy a két vezető érdemi ügyeket is érintett (Libanon és Indokína helyzete, Franciaország jövője és súlya, a brit politika és India kapcsolata).[44]

A teheráni csúcstalálkozót hosszú diplomáciai előkészítés előzte meg, amelynek egyik sarkalatos pontja a helyszín kiválasztása volt. Sztálin ugyanis ragaszkodott hozzá, hogy a helyszín minél közelebb legyen a szovjet határokhoz, amit azzal indokolt, hogy még folyik a háború, és ő mint a legfőbb parancsnok, hosszabb időre nem hagyhatja el Moszkvát. A többi vezető is hasonló helyzetben volt, amit az amerikai elnök esetében a mozgássérültsége még hangsúlyosabbá tette. Roosevelt eredetileg észak-afrikai helyszínt támogatott, ami nem állt messze Churchilltől, aki a brit ellenőrzés alatti Ciprust vagy a szudáni Kartúmot javasolta. Az egyiptomi Kairó is szóba került, majd az USA az iraki Baszrát is felvetette. Teherán a szovjetek ötlete volt, amelyhez aztán csökönyösen ragaszkodtak is.[45] A városban sok volt az európai menekült és köztük német kém is, ami komoly biztonsági kockázatot jelentett, de maga az ország 1941 augusztusa óta angol és szovjet megszállás alatt állt. A németbarát Reza sahot lemondatták, és dél-afrikai száműzetésbe küldték.[46] Mindez elvben lehetővé tette a szükséges biztonsági intézkedések megtételét.

A helyzetet megkönnyítette, hogy a teheráni brit és szovjet nagykövetség egymás szomszédságában voltak. A problémát az amerikai nagykövetség elhelyezése jelentette, mert másfél kilométernyire volt az előző kettőtől, ami már biztonsági kockázatot jelentett, különösen annak a fényében, hogy Roosevelt elnök tolókocsiba kényszerült. Végül az a szokatlan döntés született, hogy az amerikai államfő a szovjet

[44] Berežkov, Valentin: *Roky diplomatickej služby*. Bratislava, 1981, Pravda, 147–151. p.

[45] Uo. 119–122. p.

[46] *Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája. 1900–1991*. Szerk. Krausz Tamás – Szilágyi Ákos. Budapest, 1992, Akadémiai Kiadó, 152. p.

nagykövetségen fog lakni, mégpedig annak a teremnek a közvetlen szomszédságában, ahol zajlottak a plenáris ülések.[47] A szovjet delegáció tagjai (Sztálinon kívül Vjacseszlav Molotov és Kliment Vorosilov) a szovjet nagykövet rezidenciáján foglalták el a szállásukat, amely szintén a külképviseleten belül volt megtalálható, de nem a főépületben. Miután maga a palotaszerű épület korábban egy perzsa főúr szálláshelye volt, a szovjet delegáció technikai része végül a volt háremben nyert elhelyezést. A britek természetesen a saját külképviseletükön maradtak. Az amerikai delegáció engedményként értelmezte azt, hogy a legfőbb vezetőjük biztonsági és egészségügyi állapotára való tekintettel belement abba, hogy a tárgyalások helyszínéül szolgáló szovjet nagykövetség épületében lakjon.[48]

Nemcsak a hivatalos tárgyalások, hanem a legfőbb vezetők közötti személyesebb beszélgetések is mindig az angol–orosz tolmácsok jelenlétében történtek, hiszen Sztálin nem beszélt angolul, az angolszász vezetők pedig nem ismerték az orosz nyelvet. Churchill tolmácsa Arthur Birse őrnagy volt, Rooseveltet pedig Charles Bohlen segítette, aki abban az időben első titkár volt az USA moszkvai nagykövetségén. Sztálin tolmácsai – Berezskov és Pavlov – is hivatásos diplomaták voltak, akik a szovjet külügyminisztérium amerikai és brit vonalán dolgoztak.

Miután a tárgyalások egy kerekasztal mellett zajlottak, a tolmácsok a vezetőik mellett ültek, együtt a külügyminiszterekkel. A felek abban állapodtak meg, hogy Roosevelt lesz a levezető elnök (noha ő volt a legfiatalabb), ami jó döntésnek bizonyult, mert a legtöbb feszültség mégiscsak a britek és a szovjetek között volt. Érdekes, hogy 1943. november 28-ika és december 1-je között zajló tárgyalásoknak nem volt előzetes hivatalos programja, hanem a felek elvben szabadon beszélgettek és határozták meg a napirendet. Ez nyilván azzal is összefüggött, hogy ez volt az első ilyen típusú háromoldalú tanácskozás. A delegációk abban is megállapodtak, hogy nem fogják közzétenni azt, amiről tárgyalnak, mert így könnyebb lesz beszélgetni. Nyilván

[47] Kissinger, Henry: i. m. 394–395. p.

[48] Berežkov, Valentin: i. m. 139–141. p.

a sajtó tudott a tanácskozásról és fotózhatott, illetve kérdezhetett is, de mindennapos hivatalos kommünikéket nem készítettek. A konkrétumok közlésére csak jóval később, már a háború után került sor. A katonai kérdéseket külön igyekeztek megtárgyalni egy főkatonai szintű formációban. A legfőbb vezetők leginkább a vitás politikai kérdésekre és a háború utáni rendezés elveire koncentráltak. Az egyik fő kérdés az angolszászok nyugat-európai partraszállása volt, különösen annak időpontja. [49]

Ez a konstrukció valóban a szovjet delegáció győzelmét jelentette még akkor is, ha néhány társasági összejövetelre a brit külképviselet termein belül került sor. Legfontosabb ilyen esemény volt a brit miniszterelnök 69. születésnapja, november 30-án, amelyen jelen volt Churchill Sarah nevű lánya is, azon kevés nők egyike, akik ott voltak a teheráni csúcstalálkozón. A csúcstalálkozó egyik megható pillanata pedig az volt, amikor Churchill átadta Sztálinnak VI. György király és a brit nép ajándékát, ami Sztálingrád védelmezőinek szólt. Sztálin megcsókolta az ajándék kardot.[50]

Az értekezlet a tervezettnél egy nappal korábban ért véget, ami a rosszabbodó időjárási viszonyokkal függött össze, amelyek főleg az amerikaiakat aggasztották. Emiatt a zárónyilatkozatot már december 1-jén este megfogalmazták és alá is írták, nem különösebben ünnepélyes körülmények között. A három fő vezető külön-külön írta alá a kétnyelvű dokumentumot, utolsóként Sztálin. Az aláírások között voltak ceruzás aláírások is.[51] A nyilatkozatban alig volt konkrétum, ami azonban nem jelentette a tanácskozás kudarcát, hiszen Teheránban egy új, legfelsőbb szintű tárgyalási formáció született, amely ugyan csak 1945-ig létezett és emiatt messze nem hasonlítható össze a 19. századi európai nagyhatalmi koncerttel.

[49] Uo. 153–155. p.
[50] Uo. 184–185. p.
[51] Uo. 244–245. p.

PÁRIZS II.

A világháborús győztesek már az 1945. júliusi potsdami konferencián létrehozták az öt fő antifasiszta szövetséges állam külügyminiszterei-ből álló Külügyminiszteri Tanácsot, amelynek elő kellett készíteni a Bulgáriával, Finnországgal, Magyarországgal, Olaszországgal és Romániával megkötendő békeszerződések tervezeteit. Németországot és Japánt külön kezelték. Ez a testület dolgozta ki a nagy európai rendezés alapelveit és működési kereteit. Az új békeszerződést az antifasiszta nagyhatalmak és a velük szövetséges tizenhat ENSZ-tagállam (ebbe külön beleértendő Belarusz és Ukrajna is) diplomatái készítették elő az 1946. július 29-én kezdődő párizsi békekonferencián, amely plenáris ülések és a bizottsági munka formájában dolgozott. A veszteseket meghallgatták, de formálisan sem kezelték őket egyenrangú félként. Igaz viszont, hogy az 1919–1920-szal szemben a konferencián elejétől kezdve jelen voltak.[52]

A megváltozott hatalmi viszonyokat jól jelezte, hogy 1919–1920-szal szemben már nemcsak az angol és a francia volt a békekonferencia hivatalos nyelve, hanem az orosz is.[53] A tárgyalások nyilvánosak voltak, és a plenáris üléseken rotációs alapon elnököltek a nagyhatalmak képviselői. A bizottságokban a többi állam osztotta szét egymás között az elnöki posztokat. A Magyarország határaival foglalkozó bizottságban például egy jugoszláv diplomata elnökölt.[54]

A tanácskozások Párizsban a Luxemburg-palotában zajlottak. Az egyes delegációkat különböző hotelekben helyezték el. Érdekes, de nem véletlen, hogy a több kérdésben szorosan együttműködő szláv államok (azaz a Szovjetunió, Belarusz, Ukrajna, Jugoszlávia és Csehszlovákia) küldöttségei egy szállodában, a Plaza-Athenee Hotelben laktak. A magyarok szállása a Claridge Hotelben volt. A békekonferencia saját 33 fős titkársággal rendelkezett, amelyet egy francia

[52] Šutaj, Štefan: Paris Conference 1946 – organizational principles of the Peace Conference. *Central European Papers*, III. Vol. 2015 No. 2. 45–46. p.
[53] Uo. 46. p.
[54] Uo. 48–49. p.

diplomata vezetett. Hatvanegy tolmács is segítette munkáját. A legnagyobb létszámú küldöttsége Jugoszláviának volt (120 fő). Csehszlovákia 43 fővel képviseltette magát, Új-Zéland csak 10 fővel. A békekonferencia 1946. október 15-ig dolgozott, de a békeszerződés hivatalos aláírására csak 1947. február 10-én került sor, szintén Párizsban.[55]

Különösebben intenzív társasági életről nem nagyon lehetett szó, hiszen a delegátusok családok nélkül érkeztek. Az egyes delegációkban már dolgoztak nők is, de többnyire csak adminisztratív és titkárnői beosztásokban. Ez volt a helyzet a magyar delegáció esetében is. A csehszlovák küldöttségben viszont dolgozott már olyan – egyébként az első világháború előtt Budapesten született – hölgy, aki diplomata beosztásban volt Párizsban, később pedig miniszterhelyettesi pozíciója is volt az akkori prágai külügyben. Az informális találkozásokra főleg a közös szállodai lét, illetve a házigazdák által szervezett városon belüli vagy kívüli kirándulások során nyílt alkalom.[56]

KUBA

A második világháború utáni évtizedek egyik legveszélyesebb válsága az 1962. évi kubai rakétaválság volt. Az ugyan nemcsak Kelet-Közép-Európa sorsát érintette, hanem globálisan az egész világot, mégis érdemes itt néhány szót ejteni kezelésének „technikai" részleteiről. Közismert, hogy az 1960-as években ismét megnövekedett a feszültség a két szuperhatalom között, mégpedig főleg Berlin jogállása, Kuba átállása és az indokínai helyzet miatt. Ezenkívül a két legfőbb vezető közötti viszony sem volt felhőtlen, mert John F. Kennedy amerikai elnök úgy érezte, hogy a szovjet vezető, Nyikita Hruscsov nem veszi őt igazán komolyan. A szovjet nagykövetség akkori vezetői inkább Richard Nixont érezték fajsúlyos személyiségnek.[57] 1962. március végén sor került a washingtoni szovjet nagykövet cseréjére. Akkor foglalta el a helyét Anatolij Dobrinyin nagykövet, aki aztán rekordhosszúságú ideig (1962–1986) képviselte a szuperhatalom státusú hazáját a másik kulcsfontosságú szuperhatalomnál.

[55] Uo. 55–57. p.
[56] Uo. 54. p.

A nagykövetség azonban nem az egyetlen információs csatorna volt, amelyen keresztül érintkezett az egymásban nem túlzottan bízó két csúcsvezető. 1961 májusában ugyanis egy informális és lényegében sokak számára titkos kapcsolat keletkezett, amelynek egyik oldalán az amerikai elnök testvére, Robert Kennedy igazságügyi miniszter, másik oldalán pedig Georgij Bolsakov ezredes állt, aki hivatalosan a szovjet TASZSZ hírügynökség munkatársa volt, a valóságban azonban a GRU, tehát a szovjet katonai hírszerzés tisztjeként szolgált. A kapcsolattartás ideje alatt tilos volt mással foglalkoznia. A két felet egy Frank Holeman nevű amerikai újságíró hozta össze, aki mindkét érintettel baráti viszonyt ápolt. Végül Kennedy és Bolsakov között is szoros kapcsolat jött össze, amelyet a főnökeik arra használták ki, hogy a két ország legfőbb vezetői között legyen még egy – a nagykövetségeket kiegészítő és részben mellőző – érintkezési platform.[58] Ez nagyon hasznosnak bizonyult 1962 tavaszán, amikor kulminált a kubai válság, amelynek egyik kiváltó oka a szovjet rakéták tervezett kubai telepítése volt. A Szovjetunió Kommunista Pártjának Politikai Bizottsága Fidel Castro kubai elnök kérésére 1962. április 12-én döntött erről.

A különböző párhuzamos kommunikációs csatornák kiépítése egyáltalán nem szokatlan az amerikai diplomáciai gyakorlatban. Ez különösen a második világháború előtti évekre volt igaz, amikor Roosevelt elnök már ráérzett a közeledő veszélyre, de egy sor megelőző lépéséről nem akarta, hogy a törvényhozás is értesüljön. Később a különleges biztonsági szempontok is szerepet játszottak ebben.[59]

[57] Popov, Vlagyimir: *Szovremennaja gyiplomatyija*. Moszkva, 2002, Mezsdunarodnije otnosenyija, 521. p.
[58] Uo. 524. p.
[59] Uo. 522. p.

1962-ben az volt a probléma, hogy a szovjet vezetés mindkét létező csatornán, a hivatalos külképviseleti vonalon és az említett titkos vonalon is megpróbálta félrevezetni, illetve becsapni az amerikai partnereit. Bármilyen szívélyes viszonyba került ugyanis Bolsakov Kennedyvel, nyilván csak azt továbbíthatta felé, illetve mondhatott el neki, amire Moszkvában feljogosították őt. Ez viszont komoly problémákat okozott, az amerikaiak rövid idő alatt felismerték a helyzetet.[60]

DAYTON

A kelet-közép-európai térség államait érintő eddigi legutolsó békekötésre 1995 decemberében került sor Párizsban, ahol végleg lezárták az 1992 és 1995 közötti véres bosznia-hercegovinai háborút. Ezzel közvetve pontot tettek a megdöbbentő délszláv háborús sorozatra, amely a föderatív Jugoszlávia felbomlásával vette kezdetét. A békeszerződést ugyan Párizsban írták alá, de magát a rendezést senki sem nevezi párizsinak, hiszen abból olyan sok volt már a történelemben. A szakirodalom e helyett inkább a daytoni szerződésről beszél, annak a városnak a nevéből, ahol megtárgyalták, majd parafálták a később hivatalosan is aláírandó békedokumentumot.[61]

Az Ohio állambeli Dayton szokatlan, de végső soron hatékony tárgyalási hely volt. Az óriásméretű amerikai katonai légi bázisokon[62] ugyanis ritkán kötnek ilyen horderejű európai békemegállapodásokat. A helyszín kiválasztása ugyanakkor semmiképpen sem volt véletlen. A Bosznia-Hercegovinában éveken keresztül zajló háború ugyanis nem az egyik fél győzelmével, illetve másik vereségével zárult le. A befejezését végső soron az USA vezette nemzetközi és európai közösség nyomása kényszerítette ki. Az USA és a NATO előzetesen

[60] Uo. 529. p.

[61] Juhász József – Márkusz László – Tálas Péter – Valki László: *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*. Budapest, 2003, Zrínyi Kiadó, 178. p.

[62] Hivatalos neve: Wright-Patterson Air Force Base.

megpróbálta meggyengíteni a sokáig győzelemre álló szerbeket és a fegyverekkel helyzetbe hozni a gyengébb bosnyákokat, illetve horvátokat. Az erők és a területi foglalások kiegyenlítése után viszont gyorsan a tárgyalóasztalhoz igyekeztek ültetni a háborúzó feleket, nehogy közülük valaki ismét vérszemet kapjon.

Bár sokáig az ENSZ volt a térségben a legfőbb békefenntartó és közvetítő erő, de 1995-ben a nehézkességek és az eltűrt srebrenicai mészárlás politikai visszhangja miatt végül a kezdeményezés kicsúszott a kezéből. A fő közvetítő tényezővé az összekötő csoport (*Contact Group*) vált, amelyben az Egyesült Államokon kívül helyet foglaltak még a britek, a franciák, a németek és az oroszok. Az EU-t a folyamatban Carl Bildt volt svéd miniszterelnök képviselte. A béketárgyalások házigazdája és az egész közvetítési folyamat lelke a neves amerikai diplomata, Richard Holbrooke volt, aki Bill Clinton elnök külügyi apparátusának volt fontos embere.

Holbrooke tudatosan építette ki tárgyalási stratégiáját, amelyben fontos szerepe volt a helyszín kiválasztásának. Az amerikai főtárgyaló ugyanis mindenképpen Európától távol akart tárgyalni, mégpedig azért, hogy a konfliktusban álló felek delegációi ne tudják könnyen elhagyni a tárgyalások helyszínét, és ezáltal faképnél hagyni a többieket. Egy bécsi vagy genfi szállodából ugyanis nem olyan nehéz gyorsan összecsomagolni, repülőgépre vagy vonatra szállni és sértődötten hazautazni. Mindez sokkal nehezebben megy egy nagy méretű és az amerikai fővárostól, Washingtontól viszonylag távoli katonai bázis kellős közepéről. A főközvetítőnek is ilyen körülmények között könnyebb kézben tartani az eseményeket, hiszen a tárgyaló felek ott csak egymás között vannak és mindenki úgymond gyalog is megközelíthető. Az ilyen tárgyalások során ugyanis gyakran lehet szükség az úgynevezett ingázó gyalogos diplomáciára (*shuttle diplomacy by foot*), amikor informálisan sűrűn kell ingázni az egymással haragos delegációk között. Végül a nagyobb város közelségének hiánya azért is jó, mert így könnyebben lehet távolabb tartani a közvéleményt befolyásoló és gyakran szívárogtató újságírókat. A tárgyaló politikusok, akik természetesen főleg a saját otthoni közönségnek is játszanak, így nem tudnak támaszkodni az újságírók

hadának folyamatos jelenlétére, amiből egyébként számukra számos előny és hátrány is keletkezhet.[63]

A katonai bázis légköre sem volt mellékes szempont, különösen nem olyan politikai kultúrában, amely főleg az erőből ért. A Wright-Patterson bázis kétségtelenül mély benyomást tett a résztvevőkre. A közel négyezer hektáron kiépített bázis akkora, mint egy közepes város, utcákkal, terekkel, iroda- és üzemi épületekkel. Területén 32 ezer katona és civil alkalmazott dolgozik, a fenntartásával kapcsolatos kiadások jelentősen meghaladják Bosznia éves költségvetését. Itt található az amerikai légi és űrfelderítés több szupertitkos elektronikus berendezése, a légierő legnagyobb kutatási-fejlesztési központja és a világon egyedülálló haditechnikai múzeuma. A helyszín kiválasztásával az amerikaiaknak világos volt a célja. „Meg akartuk mutatni nekik az amerikai hatalom fizikai szimbólumát" – írja visszaemlékezéseiben Holbrooke.[64]

A daytoni béketárgyalások, amelyek 1995. november 15-én kezdődtek és összesen 21 napig tartottak, komoly logisztikát is igényeltek, hiszen csak a konfliktusban lévő felek delegációi (Bosznia-Hercegovina, Horvátország, valamint a maradék Jugoszlávia a boszniai Szerb Köztársasággal együtt) körülbelül kétszáz fő volt. Továbbá ott voltak a kontaktcsoportot alkotó államok és az EU diplomatái, valamint különböző kisegítő személyzet. Összesen körülbelül nyolcszáz főről volt szó, ami jóval több személyt jelentett, mint ahányan részt vettek az 1970-es években az amerikai közvetítéssel lebonyolított egyiptomi–izraeli béketárgyalásokon Camp Davidben. Az amerikai elnökök vidéki rezidenciáján akkoriban csak körülbelül 100 főre volt szükség.[65]

Miután a daytoni tárgyalások viszonylag rövidek és intenzívek voltak, itt nem nagyon lehettek jelen a tárgyalók rokonai. Az eseménynek tehát nem nagyon voltak kísérői társasági összejövetelei és programjai, hiányzott az ünnepi dimenzió. Az, hogy a főtárgyaló felesége, a magyar származású Kati Marton részt vett egy-két rendezvényen, nem változtatott az alapvető képleten. Ettől függetlenül, noha némileg szokatlan tárgyalásokról volt szó, végül siker koronázta azokat, hiszen Bosznia-Hercegovinában azóta is béke van. Igaz, törékeny, de béke.

[63] Hartwell, Leon: Conflict Resolution: Lessons from the Dayton Peace Process. *Negotiation Journal*. Program on Negotiation, Harvard Law School, 15 October 2019. 19. p.

[64] Idézi: Juhász József et kol.: i. m. 166. p.

[65] Hartwell, Leon: i. m. 13. p.

BEFEJEZÉS

A fenti rövid ismertetés megpróbálta bemutatni, hogy milyen sokszínű lehet a nemzetközi béketárgyalások világa. Mindegyik említett esemény rendelkezett néhány egyedi sajátossággal, amelyek egyrészt a kor sajátosságaiból, másrészt a lezárandó konfliktus jellegéből eredtek. Ugyanakkor számos közös tanulsággal is szolgáltak. Ilyen például a tárgyalási helyszín kiválasztásának fontossága, a megfelelő közvetítő munkanyelv megléte, a külső befolyásoló körülmények lehetőség szerinti kizárása és egy sor hasonló, gyakorlatias szempont. Kulcsfontosságú mozzanat viszont a megfelelő közvetítő és a felkészült, a hazájuk és egyben a szakmájuk iránt elhivatott tárgyaló diplomaták jelenléte. A legfontosabb tanulság viszont az, hogy minél ritkábban legyen szükség ilyen eseményekre, illetve tárgyalásokra, hiszen egy konfliktus soha nem jó, és mindig nehezen számítható ki a végkimenetele. Egy konfliktusba viszonylag könnyen bele lehet sodródni, ám korántsem könnyű épp bőrrel és megtartott arccal kikerülni.

II. NŐK A DIPLOMÁCIÁBAN ÉS A KÜLÜGYI IGAZGATÁSBAN

A diplomácia és a külügyi igazgatás területén hosszú évszázadokon keresztül kizárólag csak a férfiak tudtak érvényesülni. A nők csupán kivételes esetekben jutottak szóhoz és akkor is csak a hatalom legmagasabb szintjein – többnyire csak az egyes uralkodóházak tagjaként, vagy egyenesen az uralkodói pozícióban. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy más – az előbbinél kevésbé formalizált, illetve intézményesített – formában egyáltalán nem tudták volna befolyásolni a külpolitikai döntéshozatalt és az érzékeny nemzetközi kérdések rendezését. A tárgyalásokon kívül itt szó lehetett az információszerzésről, illetve a döntések vagy legalább a döntéshozók befolyásolásáról is. Ám ezekben a vonatkozásokban is leginkább a befolyásos családokhoz kötődve – feleségként, udvarhölgyként vagy szeretőként tudtak csak involválódni a folyamatokba.

Erre jellemző példa az I. Ferenc francia király és I. Károly spanyol király által 1529-ben megkötött cambrai béke (a „hölgyek békéje"), amelyet az előbbi édesanyja (Savoyai Lujza) és az utóbbi nagynénje (Osztrák Margit) is segített tető alá hozni. II. Ferdinánd, Aragónia királya 1506-ban ennél is továbbment, amikor Katalin lányának, aki ekkor Londonba készült, hivatalos követi megbízólevelet adott. Ebből azonban akkor nem lett precedens.[66]

A diplomáciában hosszú évszázadokon, illetve évezredeken keresztül az eseti (ad hoc) jellegű missziók voltak a meghatározóak. Az első állandó külképviseletek csak a 15. században jöttek létre,

[66] Szakun, Oleg: *Gyiplomatyicseszkoje remeszlo*. Moszkva, 2016, Mezsdunarodnije otnosenyija, 349. p.

Észak-Itáliában. Az ottani gazdag városállamok, köztársaságok és fejedelemségek akkor értették meg, hogy milyen előnyt jelentenek a szomszédoknál, illetve azok „odaáti" szomszédjainál létesített állandó diplomáciai képviseletek.[67] Ugyanakkor egyes források arra engednek utalni, hogy az egyik legrégebbi állandó követségi kapcsolat Luxemburgi Zsigmond magyar király és német-római király (majd később császár) és Filippo Maria Visconti milánói fejedelem között jött létre.[68] Attól függetlenül, hogy kié is a történelmi elsőbbség, az államok a kora újkor hajnalán fokozatosan rájöttek arra, hogy az állandó követségek fenntartása távlatilag hatékonyabb, kifizetődőbb és ezért egyben olcsóbb megoldás is.

Az első állandó missziók létrejötte több területen komoly paradigmaváltást jelentett. Az állandó képviseletek ugyanis más kezelést igényeltek, mint a korábbi eseti követek. Ez egyaránt vonatkozott a működési szabályaikra, az azokat kiegészítő szokásjogra, vagy a ráfordítandó anyagi forrásokra is. Egyebek mellett tisztázni kellett a követet elkísérő családtagjainak jogállását is. Több követ ugyanis hosszabb távú kiküldetésbe nem akart egyedül menni, hiszen a velencei és a genovai életkörülmények között nem voltak drámai különbségek. Velence először tiltotta követeinek, hogy magukkal vigyék családtagjaikat is, de az egyre hosszabbodó kiküldetési idők ezen tilalom ellen hatottak. Természetesen az egyes államok gyakorlata különbözhetett, ahogyan mások lehettek a fogadó országok potenciális életkörülményei is. A 17. században már egyáltalán nem ment ritkaságszámba, ha egy követet a családja is elkísért.[69] Sőt, lassan elkezdődött a nagykövetfeleségek jogi helyzetének rendezése is. A diplomáciai protokoll ugyanis sokáig nem foglalkozott a követfeleségek jogállásával. Nyilván sok függött attól, hogyan viszonyultak a nőkhöz a fogadó államban, hiszen az teljesen más volt a szultáni Isztambulban, a régimódi (I. Péter cár előtti) Moszkvában, vagy a 17. századi francia

[67] Králik, Juraj: *Letokruhy diplomacie*. Bratislava, 2003, IURA EDITION, 96–97. p.

[68] Ustor, Endre: *A diplomáciai kapcsolatok joga*. Budapest, 1965, KJK, 73–74. p.

[69] Uo. 366. p.

királyok udvarában. Egyébként valószínűleg éppen a francia diplomácia volt az, amely a vesztfáliai béketárgyalások során elérte, hogy a követfeleségeknek megadták Madame l'Ambassadrice titulust, és rájuk is kiterjesztették a követek személyes jogállásának egy részét. Ez a gyakorlat aztán gyökeret vert Dél-Európában, de egyes északi országoktól sem volt idegen.[70] 1752-ben a jogállásukról már egy szakkönyv is született.[71]

A felvilágosult 18. században a királyi udvarokon kívül megnőtt az arisztokraták intellektuális és művészi szalonjainak a szerepe is. Ennek az újszerű kultúrának a bölcsője az abszolutista, de felvilágosult Franciaország volt. Az új divat innen kisugárzott más európai fővárosokba is. A szalonszervezés során a hercegek, grófok és bárók feleségei fokozatosan elkezdtek emancipálódni, és a nagy francia forradalom csak felerősítette és részben demokratizálta ezt a trendet. A szalonok politizálni kezdtek. A 18. század végén különösen híres volt Germaine de Staël párizsi szalonja,[72] amely nemcsak sokat tett azért, hogy a magába zárkózó francia kultúra felfigyeljen Németországra és annak természetére, hanem a Napóleonnal való politikai szakítása után intellektuális ellenállást szervezett meg vele szemben. 1813 körül nem véletlenül járta az a hír Európát, hogy Nagy-Britannia és Oroszország mellett Madam de Staël a harmadik európai nagyhatalom.[73]

[70] Kubeš, Jiří a kol.: *V zastoupení císaře. Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640–1740*. Praha, 2018, NLN, 78–79. p.

[71] Moser, Carl Friedrich: *Die Gesandtin nach ihren Rechten und Pflichten*. Frankfurt am Main, 1752. A könyv először németül jelent meg, de két évvel később francia nyelvre is lefordították. Uo. 79. p.

[72] Germaine de Staël (1766–1817) Necker miniszter lánya volt. A porosz–svájci származású apja XVI. Lajos francia király egyik legfontosabb minisztere volt. A férje, Erik Magnus Staël von Holstein svéd diplomata volt, akivel azonban csak laza kapcsolatban élt. Eredetileg rajongott Napóleonért, de később csalódott benne és a saját szalonbeli és publicisztikai lehetőségeinek keretein belül sokat tett a megbuktatása érdekében. Szerb Antal: *A világirodalom története*. Budapest, 1962, Magvető Kiadó, 517. p.

[73] Sluga, Glenda: Women, Diplomacy and International Politics, before and after Congress of Vienna. In *Women, diplomacy and international politics since 1500*. Eds. Sluga, Glenda – James, Carolyn. Routledge, 2015.

A nagyhatalmú arisztokrata családok női tagjai már korábban is megjelentek a diplomáciában, mint a követek feleségei. Ebben a minőségben akár fontos szerephez is hozzájuthattak. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az európai uralkodóházak mellett szolgáló követek egyik legfontosabb feladata a dinasztikus házasságok lehetőségeinek feltérképezése és esetleges előkészítése volt.[74] Ezen a területen a diplomaták nagy hasznát tudták venni a női szemnek és az informális női (a feleség által betöltött) diplomáciának. Ilyen kapcsolatok például nagyon fontosak voltak a bécsi Habsburgok számára a rokonnak számító spanyol királyi udvarban, ahol a 17. században nagy befolyással rendelkeztek a királyi család nőtagjai.[75] A helyi királynak is tetsző fiatal és csinos követfeleség például sokat lendített a bécsi udvar Bajorországban akkreditált követének a karrierjén.[76]

Azért és a nagykövetségek növekvő reprezentációs funkciói miatt a 17–18. században egyáltalán nem volt ritka, hogy az uralkodó időnként megparancsolta a kinevezés előtt álló követnek, hogy házasodjon meg. Néha még konkrét mennyasszonyt is javasoltak. Így tett I. Lipót császár 1662-ben. A jövendő madridi követ, Franz Eusebius von Pötting ugyanis még nőtlen volt, ezért az uralkodó azt javasolta neki, hogy vegye feleségül Maria Sophia von Ditriechsteint, aki kiterjedt rokonsággal rendelkezett Madridban.[77]

A történelmi emlékezet több diplomata feleség nevét is megőrizte. Kivétel nélkül főúri családokból származó hölgyekről volt szó, akiknek jó társadalmi kapcsolataik voltak és esetleg még uralkodóházakkal is rokonságban álltak. Catherina von Wackerbarth (1670–1719) például folyamatosan tájékoztatta az eseményekről II. (Erős) Ágost lengyel királyt és szász választófejedelmet. A férje ugyanis Bécsben

[74] Somogyi Éva: *Magyarok a bécsi hivatalnok világban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői 1867–1914*. Budapest, 2017, MTA BTK TTI, 51. p.
[75] Kubeš, Jiří a kol.: i. m. 80–81 és 375. p.
[76] Uo. 81. p.
[77] Uo. 81. p.

képviselte a szász udvart. Sőt, a férje távollétében írásbeli instrukciókat is kapott a lengyel-szász uralkodótól.[78]

A szalonok divatja a 19. század elején elérte a diplomácia világát is. A leghíresebbet az orosz cár nagykövetének felesége szervezte meg Berlinben, majd Londonban. Dorothea (oroszul: Daria) von Lieven férjéhez hasonlóan balti német nemesi családból származott. Christoph von Lieven tábornokként, majd hadügyminiszterként és végül diplomataként szolgálta az éppen regnáló cárokat. I. Pál alatt kezdte, de leghosszabb ideig fiát, I. Sándort szolgálta, aki híresen ügyes diplomata hírében állt. Az utóbbi 1808-ban Berlinbe küldte, ahol a művelt és kommunikatív felesége megszervezte népszerű és messze földön elhíresült irodalmi szalonját. Ezzel a fiatalasszony nagymértékben megkönnyítette férje számára a kapcsolatteremtést. 1812-ben Londonba költöztek, ahol a nagykövetnek az előző évtizedes feszültségek után meg kellett alapoznia a jó és kooperatív brit–orosz kapcsolatokat. Ezek a kapcsolatok tulajdonképpen a soron következő franciaellenes koalíció alapját képezték. Von Lieven tábornok a feleségével egészen 1834-ig Londonban maradt, azaz huszonkét éven keresztül egy helyen szolgálta az uralkodóját. Megérkezéskor a felesége még csak huszonhét éves volt. A hercegnő nagyon népszerű szalont szervezett az igényes brit fővárosban is, amelynek részben sikerült pozitívabbra hangolni a mértékadó londoni uralkodó köröknek az Oroszországhoz való viszonyulását. Előfordult, hogy a cár személyesen kérte ki a véleményét, és az is, hogy a férje unszolására ő maga írta meg az észrevételeit tartalmazó jelentését. Ezzel a tevékenységgel von Lievenék komolyan megerősítették a két meglehetősen eltérő érdekű európai nagyhatalom ideiglenes szövetségét.[79]

[78] James, Carolyn – Sluga, Glenda: Introduction. The long international history of women and diplomacy In Women, diplomacy and international politics, i. m.
[79] Szakun, Oleg: i. m. 351–355. p.

A KÜLÜGYMINISZTÉRIUMOK ELSŐ NŐI ALKALMAZOTTJAI

Von Lieven hercegnő diplomáciai sikerei ellenére nem volt a minisztérium hivatalos alkalmazottja, hanem „csak" nagykövetfeleség. Sokan csodálták a „privátdiplomáciáját", de a minisztérium fizetési listáján nem szerepelhetett, annak ellenére, hogy akkoriban már az sem volt teljesen ismeretlen jelenség, igaz, csak a jóval alacsonyabb posztokon. A brit Foreign Office például már 1782-ben „necessery woman" címszó alatt kifejezetten a nőknek fenntartott státust szerepeltetett a fizetési listáján. Gyakorlatilag a miniszter háztartási alkalmazottjáról, házvezetőnőről volt szó. Az első nőt, akit ebben a beosztásban ismerünk, Martha Southscottnak hívták, akit nemsokára felváltott Ann Cheese. Fennmaradt a kötelezettségeik listája is (azaz a tulajdonképpeni munkaköri leírásuk). A takarításon kívül, amelyet egyébként a segítőkkel együtt végeztek el, az említett hölgyeknek a főnökük számára be kellett szerezniük a papírt, a ceruzát és egyéb irodaszereket, valamint fel kellett pumpálniuk a WC-vizet. Ann Cheese már viszonylag jó fizetést kapott.[80] A 19. században a Downing Street-i épületben megjelentek olyan további takarítónők, akik ott is laktak. Egyikük például egy tűzvész idején vödör vízzel a kezében megmentett fontos diplomáciai iratokat.[81]

Az újabb minőségi változás a technikai fejlődés következménye volt. A 19. század utolsó harmadában ugyanis az irodákban megjelentek az első írógépek és telefonközpontok. A brit külügy 1886-ban vezette be az írógépek használatát, és 1889-ben nevezték ki az első fizetett gépírónőt. 1907-ben a külügy kötelékében már kilenc nő gépelte az iratokat. Mindegyik jártas volt a gyorsírásban is. Az első világháború után pedig 70 gépírónő dolgozott ugyanitt. A nők fokozatosan átvették a könyvtár irányítását is, bár az első női könyvtárigazgatót csak 1945-ben nevezték ki. Egyébként hasonló időben a

[80] Women and the Foreign Office. FCO Historians. History Notes: Issue 20. London, 2018, Foreign and Commonwealth Office, 8. p.

[81] Uo. 8. p.

gépírónők megjelentek a francia külügyben is. Ezt a trendet a többi ország is követni kezdte.

Az osztrák–magyar külügyminisztérium fizetési listáján először 1905-ben lehetett találkozni női nevekkel. A havi fizetésük 160 és 180 korona között mozgott. Ugyanekkor például egy jelentős szolgálati idővel rendelkező tanító havi 75 korona körül keresett. Az első ismert női alkalmazott Marie Kitt volt. Az 1908/1909-ben már több nő dolgozott a minisztérium segédhivatalában. Az 1899 és 1904 között azonban még ebben a hivatalban is csak férfiak dolgozhattak. Utána viszont 1918 között már több mint 70 női név szerepelt a fizetési listákon.[82] Egyeseknek még nemesi előnevük is volt, bár az általuk betöltött pozíciók egyáltalán nem voltak magasak.[83] Többnyire német nevűek voltak, de szép számban előfordultak köztük magyar és szláv hangzású nevek viselői is. 1909-ben az első telefonközpontos hölgy (Telephonmanipulantinnen) is megjelent a minisztérium épületében. 1918-ig összesen hatan dolgoztak ott. A havi fizetésük 120 ás 160 korona között mozgott.[84] A két világháború közötti önálló magyar királyi külügyminisztériumnak tehát már volt mire támaszkodni, amikor az 1920-as éveke elején úgy döntöttek, hogy nőket is felvesznek az alkalmazottak közé.

A NŐJOGI ÉS A BÉKEAKTIVISTÁK A DIPLOMÁCIÁBAN

A külügyminisztériumi női emancipáció folyamatának jobb megértése miatt feltétlenül meg kell említeni az első világháború előtti nőjogi mozgalmakat, amelyek a nagy háború előestéjén sokszor ösz-

[82] Status Beamten des k. und k. Ministeriums des Aussern und das Haus-, Hof- und Staatsarchives. 18. Januar 1918. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Wien, PA Administr. Registratur, Fach 4, Karton 460.

[83] Például Melanie von Pilat, Marie von Sváby, Valeria von Szende stb.

[84] Status Beamten des k. und k. Ministeriums des Aussern und das Haus-, Hof- und Staatsarchives. 18. Januar 1918. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Wien, PA Administr. Registratur, Fach 4, Karton 460.

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

szekapcsolódtak a békemozgalmakkal is. Ezen társadalmi mozgalmak főleg a 19. század utolsó harmadában bontakoztak ki. Ebben fontos szerepet játszott a prágai születésű osztrák arisztokrata hölgy, Bertha Kinsky-Suttner (1843–1914). Apja ősi csehországi nemesi családból származott, és altábornagyként szolgálta az osztrák uralkodót. Édesanyja is katonatiszti családból származott. Bertha gyerekkora ezért az erőteljes katonai hagyományok árnyékában zajlott. Ennek ellenére (vagy éppen emiatt) az 1870-es években egyre sűrűbben publikálta antimilitarista és háborúellenes cikkeit. Fiatal kora ellenére ugyanis hamar felismerte a németellenes francia revansizmus veszélyét. Akkoriban megírta a *Die Waffen Nieder!* [Le a fegyverekkel!] című könyvét, amelyhez a szintén pacifista orosz író, Lev Tolsztoj és a svéd fegyvergyáros, Alfred Nobel is gratulált. 1891-ben létrehozta az Osztrák Béketársaságot, és elkezdett látogatni különböző béketámogató konferenciákat, kongresszusokat.[85] A harmadik békekongresszus után, amelyre Rómában került sor, az aktivisták elhatározták a Nemzetközi Békebizottság létrehozását (International Peace Bureau). A székhelye Bern, a semleges Svájc fővárosa lett.[86]

Bertha Kinsky-Suttner is ezen a szervezeten belül szerezte nemzetközi tapasztalatait, amelyeket manapság a közdiplomácia vagy nyilvános diplomácia (public diplomacy) fogalommal szoktak jelölni. Alfréd Nobel részben az ő hatása alatt döntött úgy, hogy létrehoz egy olyan alapítványt; amely a többi mellett a béketörekvéseket is honorálni fogja. A díjakat odaítélő bizottság pedig tíz évvel a híres dinamitgyáros halála után őt terjesztette fel a Nobel-békedíjra (1905). Kinsky-Suttner bárónő az 1912. évi amerikai útja során a női egyenjogúság mellett is felszólalt. Az utolsó háború előtti hágai világkongresszuson már mindenki úgy tekintett az idős hölgyre mint a nemzetközi békemozgalom vezető alakjára. Akár szimbolikusnak

[85] Brož, Ivan: *Diplomaté*. Praha, 2004, Epocha, 183–199. p.

[86] A békemozgalom akkori történetéről lásd Székely Gábor: *Béke és háború. A nemzetközi békeszervezetek története*. Budapest, 1998, Napvilág, 37–45 p.

is felfogható, hogy éppen néhány héttel az első világháború kitörése előtt halt meg.[87]

A híres bárónő azonban még messze állt attól, hogy akármelyik minisztérium tisztviselőjévé váljon. Ahhoz ugyanis, hogy a nők érdemi külügyi munkával is el tudjanak kezdeni foglalkozni, ki kellett törnie az első világháborúnak, amelynek pusztításai következtében sok tekintetben megváltoztak a nemek közötti viszonyokat. A folyamatban fontos szerepet játszottak a háború utáni radikális szocialista forradalmak is, amelyeknek erős emancipációs töltetük volt. Ez nemcsak a szociális és nemzetiségi kérdésre vonatkozott, hanem a női jogokra is.

A női külügyi emancipáció szempontjából első fontos kinevezésre már bő egy hónappal a háború befejezése után került sor, bár – ahogyan nemsokára kiderült – ez a lépés még nem változtatta meg a világot. Az eseményre a polgári demokratikus forradalmi Budapesten került sor, ahol a pacifista gróf, Károlyi Mihály volt a miniszterelnök, majd az első köztársasági elnök. A nyugati kapcsolatok kiépítésére törekvő Károlyi 1918 novemberében merész húzásként az őt támogató magyar feminista mozgalom egyik emblematikus alakját, Bédy-Schwimmer Rózát nevezte ki berni követévé.[88] A svájci főváros akkoriban különösen fontos diplomáciai állomáshelynek számított, mert a háborús körülmények és Svájc semleges jogállása miatt igazából csak ott (és néhány más semleges fővárosban) mindenki rendelkezhetett saját külképviselettel. Az 1919 januárjában visszahívott Bédy-Schwimmer azonban csak körülbelül két hónapot töltött el Bernben, mert az arra hivatott svájci szervek nem akarták átvenni tőle a megbízólevelét. Emiatt viszont hamar ellehetetlenült, és minden igyekezete ellenére nem tudott érdemi munkát folytatni. Ellene dolgozott a francia diplomácia is.[89] A szakirodalom emiatt nem őt tekinti a világ első misz-

[87] Brož, Ivan: i. m. 198–199. p.

[88] Glant Tibor: Diplomatanők rivaldafényben. Vira Whitehasue és Bédy-Schwimmer Róza svájci küldetése az első világháború végén. *Múltunk*, 2003. 3. szám, 159. p.

[89] Uo. 170–172. p.

sziővezető diplomatájának, hanem a szovjet Alekszandra Kollontajt, akiről később lesz szó.

Bédy-Schwimmer Róza (néha Rózsa) (1877–1948) Budapesten született egy gabonakereskedő családjában. Gyermekkora egy részét Temesváron és Szabadkán töltötte. A lányok számára is nyitva álló polgári iskola elvégzése után tizenhat évesen otthon sikerült elérnie, hogy a fiúk számára fenntartott kereskedelmi akadémián folytassa tanulmányait. Sőt, még le is tudott érettségizni. Utána könyvelőként és kereskedelmi levelezőként dolgozott. A munkahelyén hamar szembesült a nőket sújtó diszkriminációval, és emiatt húszévesen csatlakozott a Nőtisztviselők Országos Egyesületéhez, amely 1897-ben alakult meg és 1900-ban már ő volt az elnöke. Akkortájt férjhez is ment, de a házassága nem sokáig tartott. A férje nevét (Bédy) viszont a válás után is megtartotta. 1904-ben részt vett a szüfrazsett mozgalom (International Women's Suffrage Alliance, IWSA) berlini kongresszusán, majd hazatérése után megalapította a Feminista Egyesületet, amely egészen 1949-ig működött. Az egyesület legfontosabb követelése a női választójog elérése volt, valamint a nők egyenrangú kezelése az oktatás és a munkavállalás tekintetében. Az egyesület 1913-ban Budapesten megszervezte az IWSA utolsó háború előtti kongresszusát, amelyen körülbelül 3000 delegátus vett részt. A kongresszuson tiltakozott a fegyverkezés és a háborús uszítás ellen, valamint kiállt a sajtószabadság mellett is. A békeaktivizmus közéleti tevékenységének fontos elemévé vált. Miután az IWSA sajtótitkára lett, annak székhelyére, Londonba költözött. A háború kitörése után azonban, mint ellenséges ország állampolgára, kénytelen volt elhagyni Nagy-Britanniát és az USA-ba távozott.[90]

Az USA-ban elkezdődött Bédy-Schwimmer Róza életének második markáns szakasza, amelynek központi eleme a békeharc volt. Megismerkedett Henry Ford gépkocsigyártó milliomossal, akivel együtt szerveztek egy békehajót az általános európai béke megte-

[90] A Bédy-Schwimmer Róza (Rózsa) életére vonatkozó adatok forrása Nyáry Krisztián: A magyar feminista, akit a Nobel-békedíjra is jelöltek. *BBC History*, 2017. június.

remtésének támogatására. Ebbe a folyamatba az USA-n kívül főleg hat semleges államot akartak bevonni mint közvetítőt. A magyar nőjogi aktivista eljutott Woodrow Wilson elnökhöz is, aki hivatalos audiencián fogadta.[91] Hollandia azonban nem engedte be saját területére a békedelegációt, amelyik éppen Hágában akart szervezni konferenciát.[92] A skandináv országok is elzárkóztak, csak egy nagygyűlést tarthattak meg Svédországban. A misszió tehát kudarccal végződött, és szervezői alaposan összevesztek. Ennek ellenére az akció nem volt számukra haszontalan: Ford roppant népszerűvé vált a hazájában, Bédy-Schwimmer pedig a pacifista mozgalom világszerte ismert személyisége lett.[93]

Károlyi Mihály tulajdonképpen éppen ezt akarta kihasználni. Bédy-Schwimmer hazatérése után ismerkedtek meg, még ellenzéki korukban. A forradalom napjaiban aztán a magyar feminista mozgalom is belépett a Magyar Nemzeti Tanácsba.[94] A wilsonizmus őszinteségében bízó magyar miniszterelnök abban reménykedett, hogy Bédy-Schwimmer berni kinevezése pozitívan fogja megváltoztatni az általa vezetett ország nem túlzottan kedvező nemzetközi megítélését. Valószínűleg abban is bízott, hogy az asszony jóban van Wilsonnal. Károlyi nem tudhatta, hogy az amerikai elnök és apparátusa nem igazán kedvelte a rámenős, temperamentumos és a konfliktusokat vonzó magyar békeaktivistát. Ennek az volt az oka, hogy Bédy-Schwimmer az elnöki audiencia után anélkül adott interjút, hogy azt előzetesen egyeztette volna az elnök sajtósaival.[95] Ezenkívül az amerikai és a brit titkosszolgálat is gyanúsnak tartotta.[96] Békeaktivista és nőjogi elő-

[91] Glant Tibor: i. m. 171. p.

[92] Csizmadia Edit: *„Kis a lövészárkokból karácsonyra!" A Ford-békehajó legendája*. http://epa.oszk.hu/00900/00960/00025/bekehajo.html

[93] Uo. 2. p.

[94] Gratz, Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920*. Budapest, 1935, Magyar Szemle Társaság, 11. p.

[95] Glant Tibor: i. m. 171. p.

[96] Glant Tibor: Diplomatanők rivaldafényben. Vira Whitehasue és Bédy-Schwimmer Róza svájci küldetése az első világháború végén. *Múltunk*, 2003. 3. szám, 171. p.

élete, valamint provokatív és a konfliktusokat egyáltalán nem kerülő lelki alkata előtte járt a hírnevének.[97]

Károlyi Mihály bátor és innovatív lépése tehát végül nem úgy sült el, ahogyan eredetileg tervezte. A hagyományosan konzervatív Svájcban, ahol a nők csak néhány évtizeddel a második világháború után szerezték meg a választójogot, a magyar követasszonytól nem vették át a megbízólevelét, emiatt pedig nem kapta meg diplomata akkreditációját.[98] Magára maradt a berni diplomata testületben is. Stephen Pichon francia külügyminiszter kifejezetten arra utasította diplomatáit, hogy egy nő követi kinevezését „ultraradikális" (mármár bolsevista) lépésként kell interpretálni.[99] Az amerikaiak is meggyanúsították a magyar követasszonyt, hogy radikális szocialista kapcsolatai vannak. Az amerikai nagykövet, aki az elnökhöz hasonlóan egy déli államból származott, a zsidó származása miatt sem kedvelte Bédy-Schwimmert.[100] De támadta a budapesti sajtó is. Az asszony úgy érezte, hogy a magyar külügyminisztérium is egyre kevésbé van mellette, ezért végül hazautazott. A sors fintora, hogy az utódja, Szilassy Gyula báró sem volt sokkal sikeresebb, pedig ő még az osztrák–magyar külügyminisztériumból érkezett, azaz régi vágású diplomata volt.

Ugyanakkor Bédy-Schwimmer nem az egyetlen diplomáciával foglalkozó nő volt az első világháború utáni Bernben. Nagyjából vele egy időben érkezett Bernbe az újonnan létrehozott amerikai propagandahivatal (Commitee on Public Information) alkalmazottjaként Vira Whitehause. Whitehause egy jómódú bankár feleségeként és négygyerekes családanyaként először mint választójogi aktivista szerzett magának hírnevet New Yorkban, aztán pedig George Creel újságíró látókörébe került, aki Wilson közeli embere volt. Így került az említett hivatalba is. Bernben nem az amerikai diplomáciai misszió alkalmazottja, hanem a propagandahivatal delegáltja volt. De az is igaz, hogy az akkori amerikai külképviseleten

[97] Uo. 170. p.
[98] Nyáry Krisztián: i. m. 1–2. p.
[99] Glant Tibor: i. m. 176. p.
[100] Uo. 176. p.

a diplomáciai érdekek összekapcsolódtak a katonai, kulturális és hírszerzési szempontokkal. Két nőjogi aktivista Bernben igyekezett segíteni egymásnak. Whitehause asszonynak jobb volt a politikai és családi háttere, a közép-európai születésű Bédy-Schwimmernek pedig sokoldalúbb volt a nyelvtudása.[101]

A fentiek tükrében nem meglepő, hogy világ első nemcsak kinevezett, hanem elfogadott és akkreditált női misszióvezető nagykövete Alekszandra Kollontaj (1872–1952) volt. Apai ágon ukrán, anyai ágon finn származású későbbi diplomata, lánykori nevén Alekszandra Domontovics orosz nyelvi környezetben nőtt fel. Apja az orosz vezérkar mellett szolgáló cári tábornok volt. A Kollontaj vezetéknév a hadmérnök férjtől származott, amelyet a válás után is megtartott. Egy közös gyermekük született.[102] A társadalmi hátterének megfelelően kiváló neveltetésben részesült, egyebek mellett híres irodalomtudósok is tanítói voltak. Valószínűleg innen eredtek a későbbi irodalmi ambíciói. Ezenkívül élénk érdeklődést tanúsított a történelem iránt. Fiatalkorában szimpatizált az orosz narodnyikokkal, aztán a szociáldemokrata eszmék hatása alá került, akiktől elpártolt a mensevikekhez, ám az első világháború alatt már a bolsevikok oldalán találjuk. Főleg antimilitarizmusuk és háborúellenes propagandájuk imponált neki. Szimpatizált Rosa Luxemburg és Clara Zetkin gondolataival is. Finnország is izgatta, azért nem véletlen, hogy a háború előtt könyvet írt az ottani munkásosztály helyzetéről.[103]

Kollontaj asszony figyelme egyre inkább a nőkérdés felé irányult. Erről tanúskodnak *A nőkérdés szociális alapjai* és a *Társadalom és anyaság* című könyvei. Az 1917. októberi orosz forradalom után adta ki *Az új erkölcs és a munkásosztály*, illetve *Az oroszországi munkásellenzék*

[101] Uo. 172–173. p.
[102] Kollontaj második férje Pavel Dybenko matróz volt, akit a fegyelmezetlensége miatt kishíján elítélt a forradalmi törvényszék. Felségének egyenesen Leninnél kellett interveniálnia az ügyében. Egyébként ez a házasság sem volt hosszú életű. Brož, Ivan: i. m. 269. p.
[103] *Életrajzok a bolsevizmus történetéből*. Szerk. Magyar György. Politikatudományi Füzetek. Budapest, 1988, ELTE ÁJTK Államtudományi és Politikatudományi Intézet, 257–259. p.

című könyveket. A nők életéről szólt a *Szorgalmas méhecskék* című elbeszélésgyűjteménye. 1923-ban *Szabad szerelem* címen jelent meg talán a legismertebb műve. Önéletrajzírása pedig 1926-ban látott napvilágot külföldön. A sokatmondóan provokatív című önéletrajza (*Egy szexuálisan emancipált nő autobiográfiája*) 1926-ban viszont már nem jelenhetett meg a Szovjetunióban.[104]

Kollontaj 1908-ban részt vett a nemzetközi feminista kongresszuson. Nemcsak a női választójog bevezetése mellett érvelt, hanem támogatta a nők különböző önszerveződési próbálkozásait, az anyaság védelmét stb. A pártszervek ebben nem akadályozták meg, de különösebben nem is támogatták. Ő viszont 1917-ben már egyértelműen a lenini vonalat pártolta, a bolsevik hatalomátvétel után ő lett az első nő a Pétervári Szovjet végrehajtó bizottságában. Sőt, 1917 novemberében ő lett az orosz történelemben az első női kormánytag mint népjóléti népbiztos (mai szóval: miniszter). Bekerült a bolsevik párt központi bizottságába, ahol a nők ügyeiért felelt. 1921 és 1922 között ő vezette a Kommunista Internacionálé női szekcióját, majd bekapcsolódott a bolsevik párton belül dúló frakcióharcokba. A munkásellenzék egyik vezéregyéniségeként tartották számon, de végül alulmaradt a Sztálint támogató erőkkel szemben. Ugyanakkor ez a vereség nyitotta meg előtte az utat a diplomáciai karrier felé. Valószínűleg később ez mentette meg az életét, és a neve is főleg ennek köszönhetően került be a történelembe.[105]

Kollontaj diplomatakarrierjét a szintén arisztokrata származású külügyi népbiztos (azaz külügyminiszter), Georgij Csicserin mellett kezdte meg. Részt vett a genovai konferencia előkészítésében, amely ugyan nem volt sikeres, de a szovjet diplomácia a közeli Rapallóban 1922-ben megkötött német–szovjet szerződéssel – a két állam közötti diplomáciai és kereskedelmi–gazdasági kapcsolatokat állította helyre, kitörve a győztes hatalmak által rájuk kényszerített politikai karanténból – így is nagy meglepetést okozott a nyugatiaknak. Ezután Kollontaj Norvégiába utazott, ahol átvette az ottani szovjet képviselet vezetését. Első feladata a norvég–orosz gazdasági kapcsolatok visszaállítása volt. Norvégia 1924 tavaszán elismerte az 1922-ben létrejött Szovjetuniót, és a két állam között hivatalos diplomáciai kapcsolatokat is létesítettek. Kollontaj mint képviseletvezető először chargé d'affaires titulussal rendelkezett, de 1924. augusztus 1-jétől már meghatalmazott követi címe volt. A megbízólevelét személyesen a királynak, VII. Haakonnak nyújtotta át. Az ismert történelemben ez volt az első olyan ceremónia, amikor egy uralkodó női misszióvezetőtől vette át a megbízólevelét.[106]

Kollontaj következő diplomáciai állomása Mexikó volt, ahol 1927-ig működött. Aztán három évre visszatért Norvégiába. 1930-ban már a Szovjetunió svédországi nagykövete volt, aki egyben a finn ügyekért is felelt. Összesen 15 éven át élt Stockholmban. A második világháború végén pedig fontos szerepet játszott a legyőzött Finnországgal folyatott tárgyalásokban. Hetvenhárom éves korában tért vissza Moszkvába, ahol egy darabig még dolgozott a külügyminisztériumban. 1952-ben halt meg.[107]

NŐK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI KÜLÜGYI SZOLGÁLATBAN

A legtöbb jelentős hatalom az 1920-as években még nem követte az innovatív Szovjetuniót. Ez különösen igaz volt a brit és a francia külügyminisztérium esetében, melyek roppant konzervatív intézményeknek bizonyultak. Ismételten bebizonyosodott, hogy a demokráciák néha konzervatívabbak, mint a diktatúrák, illetve a tekintélyelvű rezsimek.

A gép- és gyorsírónőkön kívül az első nők csak az első világháborúnak és az azt követő béketárgyalásoknak köszönhetően léphettek be a brit külügyminisztérium szolgálatába. A Foreign Office 1922-ben 15 állandó és 6 ideiglenes gépírónőt alkalmazott. Az államkincstár később 20 főben határozta meg a létszámukat. Ebben főleg a meg-

[104] Brož, Ivan: i. m. 262–266. p.
[105] *Életrajzok a bolsevizmus történetéből*, i. m. 257–259. p.
[106] Brož, Ivan: i. m. 268. p.
[107] Uo. 272–273. p.

növekedett kvalifikációs kritériumok és francia nyelvtudás játszott fontos szerepet. Az utóbbiért járt ugyan külön pótlék, de az irodában a nőknek a férfiaktól elkülönülten kellett ülniük.[108]

1930-ban már 38 gépírónő, 24 gyorsírónő és 6 szuperintendens hölgy dolgozott a brit külügyben. Az utóbbiak tulajdonképpen irányították a többieket. Többen már az egyes osztályokon és részlegeken ültek. Sőt, olyan is előfordult, hogy néhány nő külképviseletre is kikerült. Utóbbiak száma azonban igen alacsony volt – a források összesen négy személyt említenek.[109] A nők létszáma aztán a második világháború éveiben ugrott meg jelentősebben, elsősorban azért, mert pótolni kellett a frontokra irányított férfi kollégákat.

A két világháború közötti brit külügyminisztérium ideiglenes nő alkalmazottai az alacsony hivatali beosztásuk ellenére már meglehetősen műveltek és felkészültek voltak. 1921-ben vált lehetővé állandó alkalmazásuk az alsóbb hivatalnoki (clerical) pozíciókban. Bár nem ritkán diplomata, katonatiszti és magasan kvalifikált értelmiségi családokból származtak, többnyire az adminisztratív, pénzügyi, nyilvántartási és levéltári vonalon dolgoztak. Többségük a háború után elhagyta a minisztériumot.

Alacsony technikai pozíciókra már az első világháború előtt és alatt kerültek be nők a francia külügybe. A gép- és gyorsíráson kívül főleg tolmácsként és hivatali segéderőként dolgoztak.[110] Mivel a második világháború végéig a francia nők nem rendelkeztek ugyanolyan politikai jogokkal, mint a férfiak, emiatt sokáig nem is pályázhattak komolyabb közigazgatási állásokra. Az első nő, akinek 1930-ban sikerült abszolválni a felvételi vizsgát, Suzanne Borel volt, de a felvételivel még nem ment sokra. Egészen a második világháború végéig kellett várnia arra, hogy – főleg férjének, a politikus Georges Bidault-nak köszönhetően – bekerüljön a francia diplomáciai igazgatásba. Akkoriban éppen Bidault volt a külügyminiszter! Ennek ellenére Borel-

[108] Women and the Foreign Office, i. m. 14. p.

[109] Uo. 15–16. p.

[110] Denéchére, Yves: A nők helye és szerepe a francia külpolitikában. *Aetas*, 2004. 3–4. szám, 165–166. p.

Bidault asszony nem volt jó véleményen a feminista mozgalomról, amelyet nem tartott természetesnek.[111]

Valamivel jobb volt a helyzet a két világháború közötti köztársasági Spanyolországban, az USA-ban és néhány latin-amerikai államban. Olga de la Barra volt 1927 és 1930 között Chile glasgow-i alkonzulja, majd a londoni követség konzuli attaséja lett. Ines Orturaz pedig már konzul lehetett Skóciában.[112] A republikánus Spanyolország pedig a panamai külképviselet élére állította első női követét, Isabel de Zuluet személyében.[113] A két világháború közötti időszakban – legalábbis elvileg – Bulgária (1920), Hollandia (1927) és Norvégia (1939) is megnyitotta a diplomáciai szolgálatot a nők előtt.[114]

Az USA volt a második olyan állam, amely a diplomáciai misszió élére nőt nevezett ki. Az USA koppenhágai misszióvezetője 1933 és 1936 között Ruth Brian Owen volt.[115] Owen politikából érkezett és már apja is Nebraska képviselője volt. Az első női külügyi tisztviselők – korlátozott számban – már az 1920-as években jelentek meg az amerikai külügyminisztériumban.[116] A nők előtt fokozatosan megnyíltak az első nemzetközi szervezetek is. Ez főleg a nőjogi szervezetek növekvő súlyával függött össze. Elsősorban az IWSA lobbizott a nők alkalmazása érdekében. Azt akarta elérni, hogy a Nemzetek Szövetségének külön kapcsolattartója legyen a nemzetközi női szervezetek irányában. Amit azonban nem sikerült elérni. A genfi székhelyű Nemzetek Szövetségének keretében mégis dolgoztak már nők, de itt is főleg az adminisztratív és technikai jellegű kisegítő apparátusokban.[117] A legma-

[111] Uo. 162. p.

[112] Women and the Foreign Office, i. m. 14.

[113] Uo. 13. p.

[114] Uo. 14. p.

[115] Uo. 14. p.

[116] Wood M. Molly: Wives, clerks and ‚Lady Diplomats': The Gendered Politics of Diplomacy and Representation in the U.S. Foreign Service. 1900-1940. European Journal of American Studies, 2015. 10–1. https://journals.openedition.org/ejas/10562

[117] Thant Myint-U – Scott, Amy: *The UN Secreatariat. A Brief History (1945–2006)*. New York, 2007, International Peace Academy, 1–2. p.

gasabb posztot Dame Rachel Crowdy érte el, aki 1919 és 1931 között az ópiumkereskedelemmel és a szociális ügyekkel foglalkozó részleget vezette. A férfi vezető kollégáitól eltérően azonban hivatalosan nem kapta meg az igazgatói pozíciót és alacsonyabb volt a munkabére is.[118]

A két világháború közötti Közép-Európában a nők ugyan megszerezték a választójogot, de a diplomáciában még nem jutottak hozzá fontosabb szerepekhez. A legnagyobb karriert talán Iréna Malínská (1892–1968) futotta be. A járási bíró családjából származó lány cseh és francia nyelvet tanult a prágai bölcsészettudományi karon, majd eljutott a párizsi Sorbonne Egyetemre is. 1914-től a szülővárosában (Jičín) tanított, majd 1917 és 1919 között a cseh tőkét tömörítő Živnobanka alkalmazottja lett. 1919 novemberében lépett a csehszlovák külügy szolgálatába, ahonnan 1953-ban vonult nyugdíjba. Itt ő volt az első nő, aki érdemi ügyeket intéző beosztásokban is dolgozott. Karrierje legelején (1919–1920) a budapesti külképviseletre került, majd 1920 októberében a formálódó politikai főosztály dolgozója lett, ahonnan 1922-ben átkerült a könyvtárba. Irodalmárként is aktív volt. Az 1930-as években az úgynevezett Női Kisantant elnöke, majd a Háborús Veteránok Szervezetei Szövetsége (Interallied Federation of War Veterans Organisations, FIDAC) cseh női tagozatának főtitkára lett. 1929-ben minisztériumi biztosnak nevezték ki. 1936-tól kezdve az akkor hivatalba lépő Kamil Krofta külügyminiszter kabinetjében dolgozott. 1938-ban már szaktanácsos volt. A német megszállás után a feloszlatott külügyminisztériumból átkerült a népjóléti és egészségügyi tárcához, később pedig a belügyminisztérium levéltárában dolgozott. Mint magasabb beosztású állami hivatalnok rész vett ugyan néhány aktivista (illetve kollaboráns) akcióban, de a baloldali ellenállással is volt kapcsolata. Testvérét a németek kivégezték. 1946 októberében visszatérhetett a külügyminisztérium kötelékébe, ahol szakmai főtanácsosi rangot kapott. Egy ideig a Cseh Tartományi Nemzeti Bizottság mellett működő, a nemzeti becsület ellen vétett ügyeket vizsgáló, illetve igazoló bizottság elnöke volt. A szociáldemokrata párt tagjaként átvészelte az 1948 utáni tisztogatásokat. 1950-től az adminisztratív részleg dolgozója volt. Végül 34 éves szolgálat után 1953-ban nyugdíjba vonulhatott.[119]

[118] Women and Global Diplomacy: from Peace Movemets to the United Nations. UN Research Guides. UN Archives, Geneva.

Érdekes helyzet alakult ki a két világháború közötti Magyarországon, Horthy Miklós kormányzósága időszakában (1920–1944). A rezsim meglehetősen konzervatív jellege ellenére a külügyminisztérium adminisztratív és technikai segédhivatalaiban viszonylag sok nő dolgozott.[120] A minisztérium 1921. szeptember 15-től megjelenő, akkoriban hivatalos, de nem nyilvános *Külügyi Közlöny*e szerint Boronkay Helén az öttagú miniszteri kabinet irodai segédtisztviselője volt. Az elnöki osztály minden egyes szervezeti egysége saját női adminisztratív alkalmazottal rendelkezett. Ketten dolgoztak az egyébként 14 főt foglalkoztató útlevélosztályon. Két-két hölgy dolgozott a fordító- és sajtóosztályokon. A sajtóosztály két női alkalmazottjának nemesi származásra utaló vezetékneve volt.[121] Minden esetben szerződéses, tehát nem véglegesített munkaerőről volt szó. A gazdasági-számviteli osztályon egy beosztott segédtisztviselőn és egy pénztárosnőn kívül nem voltak más női alkalmazottak. Jóval több nő dolgozott a minisztérium segédhivatalában, amely a főigazgatói iroda alá tartozott. Itt a különböző nyilvántartási, dokumentációs, kiadói és egyéb segédjellegű szervezeti egységeken belül összesen 46 nő dolgozott. Leg-

[119] Az életrajzi adatokat lásd https://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstu/organizacni_struktura/utvarymzv/specializovany_archiv_mzv/kdo_byl_kdo/malinska_irena.html

[120] Az önálló magyar külügyminisztérium 1918 decemberében jött létre, amikor elfogadták az 1918. évi V. néptörvényt. Ide került néhány bécsi közös külügyminisztériumi tisztviselő, de a budapesti minisztériumokról is ide irányítottak néhány hivatalnokot. Miután a minisztérium egyik megszervezője Harrer Ferenc, a Budapest székesfőváros egyik korábbi alpolgármestere volt, többen a városháza környékéről érkeztek. 1919-ben a minisztérium túlélt néhány markáns politikai fordulatot. Az év végén kezdett el megszilárdulni a hivatali rend, mégpedig Bethlen István, Teleki Pál és Bánffy Miklós vezetésével. A folyamatról lásd Pritz Pál: *A magyar diplomácia a két háború között*. Budapest, 1995, MTT, 9–57. p. és Bába Iván – Baller Barbara – Halász Iván – Tóth Norbert: *A külügyi igazgatás alapjai*. Budapest, 2016, Dialóg, 38–43. p.

[121] Mattyasovszky Erzsébet, Prónay Margit.

többen a sajtóosztály segédhivatalában voltak (17 fő), ahol immár a munkatársak többsége nő volt. Általában az irodatiszt, továbbá az irodai segédtiszt, díjnok és tiszteletdíjas beosztásokban dolgoztak. A vezetéknevek alapján többnyire hajadonok vagy özvegyek voltak. Néhány esetben a vezetéknév házas jogállásra utalt. Összesítve, 1921 októberében a magyar királyi külügyminisztérium kötelékében 67 nő dolgozott, ami európai viszonylatban sem volt kevésnek mondható.[122]

Még érdekesebb volt a helyzet az éppen formálódó külképviseleteken. A legelső és egyben legnagyobb misszió Bécsben működött, ahol rekordszámú alkalmazott, 55 fő szerepelt a fizetési listán, ebből tizenhárman diplomata beosztásban, illetve tizenhárom nő is volt közöttük. A magas létszám valószínűleg azzal függött össze, hogy átvettek női segédhivatali alkalmazottakat a megszűnő közös osztrák–magyar minisztériumból. Néhány név ugyanis korábban ott szerepelt a ballhausplatzi fizetési listákon is.[123] Egyébként a magyar békedelegációban is dolgozott hat gép- és gyorsírónő.[124]

A prágai magyar külképviseleten akkoriban huszonkét fő dolgozott, köztük hat nő. Bukarestben a tizenkilenc fős misszióból négyen voltak nők. Párizsban, ahol 12 fő dolgozott, ketten voltak nők. A londoni misszió 1921-ben még kicsi volt, mindössze ötfős létszámmal, köztük két női alkalmazottal. Egyiknek még doktorátusa is volt. A legtöbb külképviseleti misszió keretében akkoriban legalább egy nő is dolgozott. Világszerte összesen 40 nőt találunk a különböző magyar külképviseleti missziókon.[125]

Összehasonlításképpen érdemes megnézni a korszakvégi adatokat is. A létszámbeli arányok drámai módon nem változtak meg. 1941-

[122] Ezen adatok forrása: Közlemények. A m. kir. külügyminisztérium ügyosztályainak személyzeti beosztása. 1921. évi október hó 15-én. *Külügyi Közlöny*, 1921. 4. szám, 57–62. p.

[123] Ilyen volt például a lábjegyzetekben korábban már említett Szende Valéria (eredetileg Valéria von Szende) vagy Sváby Mária (Maria von Sváby).

[124] A magyar békeküldöttség naplója, i. m. 57. p. (A dokumentum neve: A magyar békeküldöttség tagjai)

[125] Közlemények. Az időszerint működésben lévő magyar királyi diplomáciai és konzuli hivatalok táblázata. *Külügyi Közlöny*, 1. évf. 1921. 5. szám, 63–68. p.

ben a miniszteri kabinetben két nő dolgozott, a politikai osztály segédhivatalában már hatan, az elnöki osztály mellett pedig megint csak ketten. Két hölgy alkotta a könyvtári személyzet felét, valamint hét nő dolgozott az elnöki osztályon és annak protokoll segédhivatalában. A legnagyobb létszámban nők, összesen tizenöten, az újnak számító kulturális osztályon és annak segédapparátusában dolgoztak. Komoly létszámban voltak jelen a gazdaságpolitikai osztályon, ahol tizenhárom férfi mellett öt nő is dolgozott. Kevesebb nőt találunk a nemzetközi jogi és igazgatási osztályokon. A külföldön élő magyar állampolgárokkal foglalkozó osztály öt férfit és három nőt foglalkoztatott. Továbbra is a legtöbb nő az adminisztratív és technikai jellegű segédhivatalokban dolgozott – összesen tizenkilencen. 1941-ben a magyar királyi külügyminisztériumnak összesen 71 női alkalmazottja volt. Az 1921-hez képest tehát Magyarországon sem következett be drámai elmozdulás. A hölgyek között voltak férjezettek, hajadonok és özvegyek. Többnek arisztokrata háttere is volt –, hárman például bárónők voltak. Néhányan közülük doktori címmel rendelkeztek, de a doktor előtagot a jogászok feleségei, illetve özvegyei is használták.[126] A külképviseleteken, melyből az USA-ban több is volt, összesen tizenhárom nő dolgozott, más államokban legfeljebb egy-egy nőt találunk. Kivételt képezett Berlin, ahol négyen, valamint Bukarest és Pozsony, ahol három-három nő dolgozott.[127]

A nők minisztériumi munkavállalására közvetve utaltak a különböző jogi normák és belső előírások is. Ilyen volt például az a felvételi eljárásrend, amely 1920-ban még nem számolt nők alkalmazásával.[128] Azonban a házasságkötések engedélyezéséről szóló többször módosított külügyminiszteri rendelet, amely a külföldi állampolgárokkal

[126] A m. kir. külügyminisztérium ügyosztályainak személyzeti beosztása. *Külügyi Közlöny*, XXI. évf. 1941. 7. szám.

[127] Közlemények. M. kir. diplomácia és konzuli hivatalok. (Összeállítva az 1941. november hó 1-i állomány alapulvételével.) *Külügyi Közlöny*, XXI. évf. 1941. 8. szám, 49–67. p.

[128] Lásd A m. kir. minisztérium 8889/1920. M.E. számú rendelete a külügyi szolgálat fogalmazói szakába való alkalmazásához szükséges kellékek tárgyában. *Külügyi Közlöny*, 1921. 2. szám.

kötendő házasságokat szabályozta, minden alkalmazottra vonatkozott, tehát azokra is, akik a hivatali ranglétra legalján álltak. Az ilyen vegyes házasságokat a misszióvezetők esetében csak Horthy Miklós kormányzó, a többiek esetében a külügyminiszter engedélyezhette. Minden esetben azonban csak kivételes esetekről lehetett szó, és nem veszélyeztethették a minisztérium diszkrét jellegét.

A két világháború közötti időszakban a magyar diplomáciában különleges pozícióval rendelkezett Apponyi Albertné, a híres magyar politikus, illetve diplomata özvegye. Közismerten a már meglehetősen idős, de sok nyelvet kiválóan ismerő Apponyi Albert (1846–1933) volt a Trianonban tárgyaló magyar delegáció vezetője. Utána pedig ő lett a Nemzetek Szövetsége mellett működő magyar fődelegátus (1923–1933). Ebből következően a legtöbb genfi közgyűlésen ő képviselte Magyarországot. Sőt, a halál is Genfben érte. Apponyi gróf viszonylag későn (ötvenévesen) nősült. Jóval fiatalabb felesége, Clotild Mensdorff-Poully-Dietrichstein (1867–1942) neves osztrák–francia arisztokrata családból származott. Az apja, Alexander Konstantin Albrecht von Mensdorff-Poully-Dietrichstein (1813-1871) az osztrák-magyar kiegyezés előtt külügyminiszter volt (1864-1866). Sőt, rövid ideig (körülbelül egy hónapig) még osztrák miniszterelnökként is szolgált. Clotilde fiútestvére, Albert pedig a Monarchia londoni nagykövete volt. [129]

A fiatal grófnő eredetileg nem beszélt magyarul, de a férjére való tekintettel elsajátította ezt a nyelvet is, és azonosult Magyarországgal és kultúrájával. Mindig is ott állt a politikailag nagyon aktív férje oldalán. Emellett azonban igyekezett felépíteni saját társadalmi szerepét is. 1904-től kezdve ő volt a Magyarországi Nőegyletek Szövetségének elnöke, amely nemcsak a női választójogért küzdött, hanem azt is el akarta érni, hogy a lányok is beiratkozhassanak a jogi karokra. Annak ellenére, hogy a férje egy ideig az oktatásért is felelős kultuszminiszter

[129] Metykó Béla: „Az asszonyszívek diplomáciájának nagymestere" Gróf Apponyi Albertné (1867–1942) élete a korabeli sajtó tükrében. *Jászsági Évkönyv*, 2017. 4. szám, 77–78. p.

volt, az utóbbit nem sikerült elérni, és a nők Magyarországon csak az első világháború után kapták meg ezt a lehetőséget.[130]

A két világháború közötti időszakban a grófnő is elkísérte férjét Genfbe, ahol fokozatosan a magyar delegáció hivatalos tagjává vált. 1926 és 1934 között már ebben a minőségben tartózkodott a tóparti svájci városban, 1930 és 1937 között pedig már fődelegátusnak számított.[131] Sőt, ő volt az első nő, akit 1930-ban beválasztottak a Nemzetek Szövetségének főbizottságába. Magyarországot a férje halála után is képviselte – például az 1937. évi közgyűlésen.[132] Ezen év végén az immár hetvenéves grófnő részt vett az ópium és egyéb drogok elleni küzdelemben. A török delegáció akkoriban el akarta érni a máktermesztés betiltását, ami nem tetszett a mákban kulinárisan érdekelt Magyarországnak. A magyar fődelegátus asszony azok közé tartozott, akiknek ezt sikerült megakadályozni. Az idős grófnő ugyanis delegátustársait megvendégelte a hazai szakácsnője által sütött, és egy futárral Genfbe juttatott mákos kaláccsal.[133] Ettől függetlenül az idős diplomataasszonynak a pályafutása végén meg kellett tanulnia jelentéseket írni a budapesti központba, hiszen akkoriban már az volt az általános elvárás a magasabb szintű diplomatákkal szemben is.

NŐK ÉS A DIPLOMÁCIA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A második világháború alatt felerősödtek azok a trendek, amelyek kedveztek a nők külügyi emancipációjának. Az első világháború idején egyre nagyobb létszámban kapcsolódtak be a termelésbe, sokan harcoltak a frontokon vagy részt vettek az ellenállásban. Emiatt töb-

[130] A budapesti egyetem kivételével, ahova a lányok csak a második világháború után iratkozhattak be. Uo. 86. p.

[131] Fejes Katalin: *Trianoni nagyasszonyok I.* http://forumhungaricum.hu/kulturkincs/trianoni-nagyasszonyok

[132] Metykó Béla: i. m. 88. p.

[133] Fejes Katalin: i. m. 3–4. p.

bé már nem nagyon lehetett késleltetni az emancipációjukat. Másfelől viszont éppen a diplomáciai szférában a világháború befejezése után hamar elkezdődött hidegháború magával hozta az általános bizalmatlanságot, újabb politikai feszültségek és részben a militarista közhangulat újjáéledését. Ez nem kedvezett a nők további külügyi emancipációjának. Az enyhülés és a folyamat felgyorsulása ezért csak az 1960-as években kezdődött el. Ebben a korszak tiltakozó és háborúellenes mozgalmai is szerepet játszottak, amelyek a szabadabb légkört és újabb emancipációs hullámot magával hozó 1968-as esztendőben csúcsosodtak ki. Közben pedig felnőtt egy újabb generáció, amely már a világháború után született, és mentes volt a korábbi nemzedékek előítéleteitől. Megváltozott az oktatási rendszer is, amely nyitottabb lett a lányok irányában.

Érdekes átalakuláson ment át a hagyományosan konzervatív és a nőktől elzárkózó brit diplomácia. A nőkkel kapcsolatos nagyobb nyitottságról ugyan már az 1930-as évektől kezdve vitatkoztak, de az érdemi változások a sok vitához képest elenyészőek voltak. A kérdést megvitató bizottságokban ülő férfiak ugyanis többnyire arra jutottak, hogy nem kell sietni, és minden további reformot alaposan meg kell fontolni. 1939 után azonban sok férfinak be kellett vonulni, ami nagyobb érvényesülési lehetőségeket hozott magával a nők számára, mert az idősebb férfikollégák reaktiválásának voltak határai. A brit diplomáciának továbbá fel kellett készülni a világháború utáni átrendeződésre is. Ehhez pedig új káderek kellettek. 1945-ben már száznyolc nő dolgozott a brit külügyminisztérium kötelékében. Közülük harmincegyen beosztott hivatalnokként dolgoztak a központban, tizenhatan pedig első, másod- vagy harmadtitkári rangban kijutottak a külképviseletekre is. Voltak köztük alkonzulok és sajtóattasék is. Többen kerültek a politikai hírszerző, rejtjelező és dekódoló szolgálatokhoz is. Ezeket a pozíciókat azonban rendszerint csak ideiglenes jelleggel tölthették be.[134]

[134] Women and the Foreign Office, i. m. 21. p. Egyébként ebből a szférából aztán a háború után többen a külügynél kötöttek ki (például Barbara Saft vagy Daphne Park).

A háború befejezése után néhány fontos politikus is arra hajlott, hogy a külügyi pályát teljesen meg kell nyitni a nők előtt, köztük Anthony Eden és Ernest Bewin külügyminiszterek is. A minisztériumi szokásokhoz híven 1946-ban megint egy bizottságot hoztak létre, amelyet Ernest Gowers vezetett. A bizottság állásfoglalása most már pozitív volt, de továbbra is hatályban maradtak a korábbi kvóták, és a diplomatajelölt hölgyek választás elé kerültek: diplomáciai szolgálat vagy házasság. Az előbbi ugyanis egészen 1972-ig csak a hajadon nők előtt volt nyitva. Egyértelműen diszkriminatív intézkedésről volt szó, mert a férfiak esetében senki sem várt el hasonló önfeláldozást. Sőt, számukra előnyösebb volt házasságban élni.[135] Emiatt több olyan nő, aki a háború utáni években bekerült az állandó külügyi állományba, végül elhagyta a minisztériumot.

A nők lassú emancipációjáról sokat elárul az a tény is, hogy a Dumbarton Oaksban megtartott háromhatalmi tárgyalásokon, amelynek fő célja az ENSZ működési alapelveinek lerakása volt, csak nagyon kevés nő lehetett jelen. A szovjet delegációnak például egyetlen női tagja sem volt. A briteknél is csak egy nő dolgozott diplomáciai beosztásban.[136]

Az első rendesen kinevezett (tehát nem csak ideiglenes) brit nagykövetségi diplomata Monica Milne volt, aki 1946-ban hazája washingtoni nagykövetségére került. Washington számára nem volt új, mert már háború alatt is ott dolgozott, akkor a hadgazdasági minisztérium képviseletében. Cicely Ludlam, aki korábban a Bletchley Parkban dolgozott, Belgrádba került. Joan Burbridge pedig 1950-ben levezette a minisztérium első sajtótájékoztatóját. Joyce Gutteridge továbbá jogászként részt vett a humanitárius jogi genfi konvenciók kidolgozásában. A fizetési feltételeik azonban még nem voltak azonosak a férfiakéval, a rendezésre csak az 1950-es évek második felében került sor.[137]

[135] Uo. 19. p.

[136] Berezskov, Valentyin: *Roky diplomatickej služby*. Bratislava, 1981, Pravda, 254. és 277–278. p.

[137] Women and the Foreign Office, i. m. 44. p.

A misszióvetői posztokra nők csak 1968 után kerültek. 1962-ben Barbara Salt lett volna az első brit nagykövetasszony Izraelben, de a betegsége miatt végül nem tudta elfoglalni ezt a megtisztelő posztot. Az első brit női nagykövet emiatt Eleanor Emery lett, aki a hazája botswanai főmegbízottja volt. Anne Warburton lett 1976-ban az első brit női nagykövet, Koppenhágában. Az első férjezett brit nagykövetasszony pedig Veronica Sutherland lett, aki Elefántcsontparton képviselte a hazáját. Nemsokára Juliet Campbell is követte, aki Luxemburgban szolgált. Mindketten házasok, de gyermektelenek voltak.[138]

A franciaországi helyzet hasonló volt, annak ellenére, hogy itt hivatalosan a nőktől nem várták el, hogy hajadonok maradjanak. A már említett Suzanne Borel ugyan már a háború előtt is dolgozott a francia külügyminisztériumban, de vezető pozíciót csak a háború után tölthetett be – a miniszter feleségeként tehát ő vezette annak kabinetjét. A külképviseleti misszió élére azonban ő sem kerülhetett még. Ez a megtiszteltetés Marcelle Campanat-nak jutott, akik 1967-ben hazája panamai konzulja lett, majd 1972-ben ő lett Franciaország panamai nagykövete. Egyébként 1968 és 1972 között a francia külügynek már volt női államtitkára is. Aztán 1975-ben Marie-Madelaine Dienesch elfoglalta a nagyköveti posztot Luxemburgban. Akkoriban egyébként a francia külügyminisztérium dolgozóinak már egyharmada nő volt, de az A kategóriás vezető posztokon közülük csak 9,1% dolgozhatott. Többnyire keleti országokba küldték őket kiküldetésbe, ahová általában kevesebb férfi jelentkezett, és ahol rendszerint szükség volt speciális nyelvismeretre. Ennek ellenére akkoriban csak három külképviseletet vezetett női diplomata. A központi apparátusban pedig többnyire a középvezetői posztokat töltötték be. A helyzet radikálisabban csak 1989 után változott meg. 2002-ben már 16 nagykövetséget vezettek diplomatanők. Jellemző egyébként, hogy az első hat francia misszióvezető

[138] Uo. 22. p.

diplomatanő is hajadon volt.[139] Ebben tehát a két hagyományos nagyhatalom hasonlított egymásra.

A szovjet fennhatóság alá került Közép-Európában összetett helyzet alakult ki. Az 1940-es és az 1950-es évek fordulója Csehszlovákiában, Lengyelországban és Magyarországon a nők vonatkozásában nagyobb törésvonalat jelentett, mint az előbb ismertetett nagyhatalmak esetében. Az új politikai elitjük ugyanis a régi kommunisták viszonylag szűk köréből származott, akik közül sokan a moszkvai emigrációban átestek a tűzkeresztségen. Ez főleg a lengyel és a magyar vezetők esetében volt igaz, akik viszonylag hosszú éveket töltöttek a Szovjetunióban.

Ebben az időszakban a legmagasabb külügyi pozíciót Gertrúda Sekaninová-Čakrtová, született Stiassna (1908–1986) töltötte be. A vállalkozó családja Közép-Csehországból származott, de szülei egy ideig Budapesten éltek, ő is itt született. Aztán visszatértek Csehországba, ahol textilgyáruk volt. A nagypolgári származása ellenére viszonylag korán csatlakozott a kommunista mozgalomhoz, amelynek eszméi mellett élete végéig kitartott. Prágában elvégezte a jogot, majd a kommunista érzelmű Ivan Sekanina prágai ügyvéd irodájában kezdett dolgozni, aki a legálisan működő kommunista párt egyik főjogásza volt. Nemsokára férjhez is ment hozzá, és a továbbiakban együtt dolgoztak. Egyebek mellett a bolgár kommunista Georgi Dimitrov ügyvédjei közé tartoztak. Az 1930-as években pedig sokat segítettek a nácizmus elől menekülő embereknek. A német megszállás után mindkettőjüket letartóztatták. Sekanina ügyvédet a németek agyonkínozták, a zsidó származású felesége pedig a theresienstadti koncentrációs táborba került, majd onnan Auschwitzba. A felszabadulás után a nyugati nyelveket jól beszélő fiatal özvegy a párt megbízásából a külügyminisztériumban kezdett dolgozni, ahol először az angol–amerikai referatúra alkalmazottja volt. Aztán a békeszerződéseket előkészítő osztályra került, és a párizsi békekonferencián is részt vett, majd a vesztes államokkal foglalkozó részlegen dolgozott, és többször részt vehetett az ENSZ közgyűlési üléseken. A közgyűlés II. ülésén ő volt

[139] Denéchére, Yves: i. m. 163–168. p.

a jelenlévő négy nő egyike. Csehszlovákia mellett csak Indiának, az USA-nak és Új-Zélandnak volt ott női delegátusa. Az USA esetében ez a személy a volt elnök özvegye, Eleanor Roosevelt volt.[140]

Az 1948-as kommunista hatalomátvétel alatt fontos szerepe volt a külügyminisztériumi akciós bizottságban. A nagy tisztogatásban nem kellett részt vennie, mert éppen akkor született meg a fia, második férjétől. A férj, Kazimír Čakrt a pénzügyminisztérium apolitikus hivatalnoka volt. A szülési szabadságról való visszatérése után államtitkári pozíciót kapott. Vladimír Clementis külügyminiszter viszont nemsokára a sztálinista koncepciós perek áldozata lett, sok más kommunistával együtt. Mai napig rejtély, hogy az államtitkár asszony hogyan kerülte el ugyanezt a sorsot, mert az akkori tisztogatásban az éppen hasonló hátterű kommunistákra vadásztak. Legtöbb főnöke vagy beosztottja ugyanis egymás után börtönbe vagy vesztőhelyre került.[141] Egyik magyarázat abból indul ki, hogy jó kapcsolatai voltak a legfelsőbb szinten, a másik pedig az, hogy a csehszlovák politikus Milada Horáková justizmord jellegű kivégzése után a rendszer nem akart megkockáztatni újabb tiltakozási hullámot egy koncentrációs táborból nemrég szabadult kisgyerekes anyuka kivégzésével, vagy hosszú bebörtönzésével.[142] 1957-ben, amikor férje öngyilkos lett, végül otthagyta a külügyminisztériumot, és az oktatási tárca jogalkotási vezetője lett. 1964-ben beválasztották a csehszlovák kommunista Nemzetgyűlésbe, ahol a külügyi bizottságban dolgozott. 1968-ban nem tudta elfogadni a szovjet okkupációt, amely ellen nyíltan tiltakozott. Emiatt kizárták a kommunista pártból. Aláírta az ellenzéki tartalmú Charta '77 nyilatkozatot. A rendszerváltást már nem érte meg.[143]

[140] Az életéről lásd Kopeček, Martin: *Gertrúda Sekaninová-Čakrtová: Biografie osobnosti čs. veřejného života. Diplomová práce*. FF UK v Prahe, 2013. 8–10. és 19–20. p. Az életéről lásd továbbá Pernes, Jiří: *Komunistky s fanatismem v srdci*. Praha, 2006, Brána.

[141] Kopeček, Martin: i. m. 58–62. p.

[142] Uo. 67–68. p.

[143] Uo. 82. és 104–121. p.

A háború utáni új magyar külügyminisztérium kiépítése még Debrecenben elkezdődött. Az első tárcavezető Gyöngyösi János (1893–1951) volt, aki 1944 és 1947 között vezette a minisztériumot. Néhány régi, a nyilasokkal való együttműködéssel nem vádolható külügyes mellett új diplomaták többnyire a koalíciós pártok környékéről érkeztek. A pártok által javasolt személyek között elvétve voltak nők.[144] A kommunisták például a moszkovita családból származó Bebrits Annát javasolták felvételre. A Nemzeti Parasztpárt Szabó Gabriellát akarta kiküldeni londoni külképviseletre. Moszkvában viszont az oroszul jól beszélő Vargyas Katalint akarták látni.[145] Miután sokaknak nem volt semmilyen külügyi tapasztalata, a minisztérium a Magyar Külügyi Intézeten belül szervezett külügyi tanfolyamatot. Annak 20 hallgatója között volt már egy nő is.[146]

Ebben az időben a nők a minisztériumon belül elfoglalhattak néhány középvezetői posztot is – nő irányította például a fordítóirodát, amely az elnöki osztályon belül működött. A posztot Pontsy Jenőné töltötte be. A misszióvezetők között akkoriban még nem volt nő.[147] Fónay Ernőné viszont kulturális diplomataként kikerülhetett Rómába.[148] Gyöngyösi Jánost először kommunista történész, Molnár Erik, aztán Rajk László váltotta fel a külügyminiszteri poszton. Utóbbinak Rév Erika volt a személyi titkára. Az 1950-es években a nagy jelentőségű politikai főosztályt Sík Endre vezette, akinek helyettese Rózsa Irén volt. Az I. területi főosztályt vezette, amely a szovjet kapcsolatokkal, továbbá a népi demokratikus Közép-Európával, Délkelet-Európával és a Távol-Kelettel foglalkozó szervezeti egységekből állt.

[144] A magyar nők külügyminisztériumi helyzetével először átfogóan foglalkozott J. Nagy László – Sáringer János: Les femmes dans la diplomatie de la Hongrie du XXe siècle In: Femmes et relations internationales au XXe siècle. Sous la direction de Jean-Marc Delaunay et Yves Denéchère, Paris, 2007, Sorbonne Nouvelle, 75–83. p.

[145] Sáringer János: *Iratok a magyar külügyminisztérium történetéhez 1945–1950*. Szeged, 2013, Négy Árbóc, 20–21. p.

[146] Uo. 21. és 42–43. p.

[147] Uo. 35. p.

[148] Uo. 20–21. p.

Idetartozott három referatúra is – egyik a KGST-vel foglalkozott, a következő a nemzetközi szervezetekre koncentrált, a harmadik pedig a külföldi magyar ösztöndíjasokat felügyelte.[149]

A közép-európai népi demokratikus államokkal foglalkozó szervezeti egységet Farkas Mihályné, az akkori nagyhatalmú hadügyminiszter felesége vezette. A Kutas Imre által irányított II. területi főosztályon is dolgoztak már akkoriban nők. Az európai kapitalista államokkal foglalkozó egységek élén is nők álltak (Fáy Bori és Kolozs Márta). Jánosi Mariann vezette a tizennégy fős dokumentációs központot. Több fontos titkárságot is nők vezettek. 1951-ben a központi külügyi apparátusban 395 fő dolgozott, ebből 51 fő különböző vezető beosztásokban.[150] Köztük tízen voltak nők.

Tehát az a paradox helyzet alakult ki, hogy a nők először éppen a sztálinista diktatúra idején tudtak látványosabban bekapcsolódni a magyar külügyi igazgatás vezetésébe. Meghatározó sajátosság volt, hogy sokszor a legmagasabb kommunista állami vezetők közeli hozzátartozóiról volt szó. Az apjuk vagy a férjük politikai bukása vagy súlytalanná válása után többnyire nekik is távozniuk kellett a külügyből, és más – békésebb – posztokra eveztek át. Magyarország ebben nem volt egyedül. A szomszédos Csehszlovákiában például a Farkas Mihályné osztályához hasonló profilú szervezeti egységet az ottani első kommunista köztársasági elnök lánya és egyben a hadügyminiszter felesége vezette. Marta Čepičková-Gottwaldová a szülei moszkvai emigrációja alatt tanult történelmet, majd 1946-ban Csehszlovákia belgrádi nagykövetségének sajtóattaséja lett. 1948-ban hazarendelték, és az európai népi demokratikus államokra fókuszáló szervezeti egység vezetője lett.[151]

Főleg a külföldi képviseletekre akkoriban a vezető beosztásban még nem nagyon kerülhettek ki a nők. A már említett Gertrúda

[149] Uo. 47. p.

[150] Uo. 48–55.p.

[151] *Čepičková Gottwaldová Marta*, https://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/organizacni_struktura/utvary_mzv/specializovany_archiv_mzv/kdo_byl_kdo/cepickova_gottwaldova_marta.html

Sekaninová-Čakrtová például elért államtitkári pozíciót, és többször az ENSZ előtt képviselhette hazáját, de tartós bilaterális kiküldetést nem kapott. Ez valószínűleg a nehéz hidegháborús körülményekkel függött össze, ahol a külképviseleti posztokon inkább a hadviselt férfiakat részesítették előnyben, sokszor az elég alacsony és technikai jellegű beosztásokban is. Kevés kivételek közé tartozott viszont Fazekas Zsuzsanna, aki 1951-ben a Magyar Népköztársaság clevelandi konzulja volt.[152]

A Magyar Népköztársaság az első bilaterális női nagykövetét Bebrits Anna személyében csak 1974-ben nevezte ki, nagyjából akkor, amikor ez a folyamat elkezdődött a nagy nyugat-európai államokban is. Előtte ugyan már volt egy női misszióvezetője, aki azonban nem a nagykövetséget vezette, hanem a nemzetközi szervezet melletti állandó képviseletet. Dr. Jóború Magda (1918–1982) a budapesti bölcsészkar elvégzése után először középiskolai tanár volt Mezőtúron, majd különböző kommunista pártbeli tisztségeket töltött be. Egy időben például az MKP KV Országos Nőtitkárságának vezetője volt. 1947 és 1952 között országgyűlési képviselő is volt. Az 1950-es években az Oktatásügyi Minisztérium miniszterhelyetteseként működött, majd az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója lett. Közben az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottságának elnöke, illetve az UNESCO Végrehajtó Bizottságának tagja lett (1964–1972). 1965-ben pedig rendkívüli és meghatalmazott nagykövetként az állandó párizsi magyar UNESCO képviselet élére került, ahol aztán 1968-ig dolgozott.[153]

A Hollandiába kinevezett és ott akkreditált Bebrits Anna (1920–2013) régi munkásmozgalmi és vezető kommunista családból származott. Szülei a Tanácsköztársaság bukása után az USA-ba emigráltak, ahol részt vettek az ottani kommunista párt életében. A kiutasításuk után a Szovjetunióban telepedtek le, ahol viszont az apját egy időre

[152] Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos (szerk.): *Főkonzulok, követek és nagykövetek. Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak*. Budapest, 2015, MTA BTK TTI, 129. p.

[153] Főkonzulok, követek és nagykövetek, i. m. 191. p.

bebörtönözték. A későbbi nagykövetasszony ott végezte el az Idegen Nyelvek Főiskoláját. Az MDP Pártfőiskolát már Magyarországon végezte el, de csak jóval később.[154] 1945-ben ugyanis végül hazatérhettek. Bebrits Lajos (1891–1963) különböző vezető tisztségeket töltött be az akkori kiépülő rendszerben – egy ideig például közlekedési és postaügyi miniszter volt, aztán az idegenforgalmi hivatal vezetője, később pedig svédországi nagykövet lett. Anna lánya először a Magyar Dolgozók Pártjának külügyi apparátusában dolgozott, aztán tanított a Külügyi Akadémián, majd 1955 és 1970 között a *Szabad Nép*, illetve a *Népszabadság* külpolitikai rovatának munkatársa volt. Néhány éven át a kommunista napilap londoni tudósítója volt, a hazatérése után a külügyminisztériumban dolgozott, ahol 1973 és 1974 között vezette a nemzetközi biztonság osztályát. Végül a Magyar Népköztársaság hágai nagyköveteként fejezte be külügyi pályafutását.[155]

A második magyar női nagykövet, Király Andrásné Vathy Piroska is a kommunista párt (azaz MSZMP) apparátusából érkezett a diplomáciába. Az 1953 és 1957 között elvégezte a Lenin Intézetet. Szakképzettsége szerint tanár volt. A diplomaszerzés után a Magyar Diákok Nemzeti Szövetségének munkatársa volt, aztán a Kommunista Ifjúsági Szövetség budapesti IX. kerületi Bizottságánál dolgozott. Egy ideig középiskolában is tanított, majd a Fővárosi Tanács Oktatási Főosztályának helyettes vezetője volt. 1974 és 1983 között viszont már az MSZMP Budapesti Bizottságának titkára volt. Ebben a minőségben főleg a felsőoktatási, tudományos és kulturális ügyekkel foglalkozott. A fővárosi pártbizottságból aztán átkerült a külügyminisztériumba, és Magyarország dániai nagykövete lett (1984–1988). A hazatérése után nyugállományba vonult.[156]

[154] Uo. 141. p.

[155] https://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3477&catid=43:b&Itemid=67, továbbá lásd Főkonzulok, követek és nagykövetek, i. m. Továbbá lásd Juhász Júlia: *Hitek, sorsok, vallomások*. Budapest, 1996.

[156] Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos: i. m. 201. p.

Az első lengyel női nagykövetasszony Maria Regent-Lechowicz, született Maria Berger (1925–2008) volt. A második világháború alatt gépírónőként dolgozott, titokban látogatott különböző előadásokat, majd leérettségizett. A háború után Krakkóban elvégezte a jogot, és a Radom városi majd a varsói vajdasági bíróságon kezdett dolgozni. Egy parlamenti cikluson keresztül a Szejm képviselője is volt (1957–1961). Aztán az igazságügyi minisztériumban dolgozott, ahol a fiatalkorúakkal foglalkozott. 1967-ben részt vett az ENSZ Közgyűlésének XXII. plenáris ülésén. Az 1970-es években legfelsőbb bírósági bírónő, majd az igazságügyi miniszter helyettese. 1982 és 1986 között a nők diszkriminálásának felszámolásával foglalkozó ENSZ bizottságban képviselte Lengyelországot. 1983-ban lett hazája svédországi nagykövete. Ezt a posztot 1987-ig töltötte be. Pályafutása során tehát döntően a jogi végzettséghez kötött pozíciókat töltött be, elég magas posztokon, ebben az értelemben a tágabban értelmezett lengyel politikai elit tagja volt. Érdekes, hogy nem volt tagja a kommunista pártnak, de 1949-ben belépett az úgynevezett társutas Demokrata Pártba, amelyet látszatintézményként a kommunisták hagytak létezni. Sőt, a párt vezetésébe tartozott, és tulajdonképpen ő volt a párt egyetlen olyan politikusa, aki vezető diplomáciai posztot is betöltött.[157]

Az 1989 előtti időszakban a térségben csak Csehszlovákia nem rendelkezett már női nagykövettel. Václav Havel államfő ugyanis csak 1990 tavaszán nevezte ki Rita Klímová, született Budínová asszonyt (1931–1993) a washingtoni nagykövetség élére. Klímová egyébként egy neves kommunista újságíró családjában született, és egy ideig a híres csehszlovák reformkommunista politikus, Zdeněk Mlynař felesége volt. A második világháborút a szüleivel együtt amerikai emigrációban vészelte át, majd hazatérésük után elvégezte a prágai brit gimnáziumot, és politikai gazdaságtanból szerzett diplomát. Sokáig egyetemi oktató volt. 1968-ban őt is kizárták a kommunista pártból. Utána csatlakozott a csehszlovák másként gondolkodókhoz, és 1989-ben ő lett a Polgári Fórum rendszerváltó mozgalom szóvivője. Ebben a

[157] Az információ forrása a róla szóló Wikipedia szócikk: https://pl.wikipedia.org/wiki/Maria_Regent_Lechowicz

minőségben ő szervezte a későbbi köztársasági elnök sajtótájékoztatóit is. Washingtonban nem maradt sokáig, súlyos betegsége miatt hazatért, és 1993-ban meghalt. Csehszlovákia második női nagykövete Magda Vášáryová, szociológus végzettségű színésznő lett, akit Havel elnök Bécsbe nevezett ki. Később pedig Varsóban képviselte immár Szlovákiát, és egy ideig a szlovák külügyminisztérium államtitkára is volt. A többi hölgy már a csehszlovák állam 1992. évi megszűnése után került cseh és szlovák nagyköveti pozíciókba.

BEFEJEZÉS

A nőknek a diplomáciában, illetve külügyi igazgatásban elfoglalt helye az elmúlt száz évben jelentősen megváltozott. Ebben az emancipációs folyamatban fordulópontokat a 19. századvégi technikai forradalom, majd a két világháború jelentette. A kommunista rezsimek bukása és a globalizáció is lendített a folyamatokon. Az elején fontos szerep jutott a nőjogi küzdelemnek és a békemozgalmaknak is. A diplomácia területén az első aktív nők ugyanis éppen abból a közegből érkeztek, legyen szó arisztokratákról, nagypolgárokról vagy forradalmárokról. A radikális szocialista tanok és mozgalmak jelentőségét sem lehet letagadni ebben a folyamatban. A háborúk szociális és mentális következményei is felgyorsították a női emancipációt, hiszen a nőket jóval intenzívebben kellett bevonni a termelési folyamatokba, az egészségügybe, illetve részben a közigazgatásba, ami után már nehéz volt megtagadni tőlük a politikai jogokat. Ezt a tényt a konzervatív beállítottságú európai államok sem tudták már figyelmen kívül hagyni. Nem véletlen tehát, hogy az első felelős posztokon éppen az első világháború után jelentek meg a nők. Akkor azonban még inkább kivételekről volt szó. A második világháború viszont felgyorsította ezeket a trendeket, amelyeket aztán a hidegháború befolyásolt. A Szovjetunió és az USA ugyanakkor már korábban is élenjáró államok voltak a nők külügyi emancipációjában.

Az 1940-es és az 1950-es években paradox helyzet alakult ki, amikor egy ideig a kelet-közép-európai népi demokráciák, amik kőkemény diktatúrák voltak, néhány vonatkozásban megelőzték a demokratikus nyugati államokat, legalábbis a vezető posztok betöltésének módjában. Ez a tény azonban nem annyira a kommunista rendszerek nyitottságával, hanem éppen ellenkezőleg, a kommunista vezető elitek zártságával függött össze, illetve az egyéb megbízható káderek hiányával. Az általános hidegháborús bizalmatlanságot sem lehet figyelmen kívül hagyni. Az egyes térségbeli külügyminisztériumokban emiatt kerültek fontos beosztásokba a kommunista csúcsvezetők feleségei és leányai. Az is igaz, hogy ebben az időszakban a brit vagy a francia külügyminisztériumban is nagy előszeretettel a már bent lévő férfidiplomaták, vezető értelmiségiek, vagy esetleg a főtisztek és tábornokok női rokonait alkalmazták. A motiváció valószínűleg hasonló volt – a lojalitás és a megbízhatóság.

Az említett trend komolyabban csak 1968 után változott meg. Egyre több állam bízott meg nőket nagykövetségek és állandó missziók vezetésével. Ebben a tekintetben nem nagyon volt különbség a demokratikus Nyugat és az államszocialista Kelet között. A vezető külügyi posztot betöltő nők száma még mindig elenyésző volt ahhoz képest, hányan dolgoztak már a minisztériumokban. Ez a helyzet látványosan csak 1989 után változott meg. Ez a sorsfordító esztendő nemcsak a kommunista pártok uralmának a végét jelentette, hanem nagyobb demokráciát és több emberi jogi, illetve diszkriminációellenes érzékenységet is hozott. A demokratikus államok jobban ügyeltek a nemek közötti egyenlőségre, és komolyabb intézményi garanciákat igyekeztek beépíteni az emberi jogi rendszerekbe. Egyre több nő foglalhatott el miniszteri és államtitkári posztot is. Ez a folyamat most már az olyan államokat is elérte, ahol erről két-három évtizeddel korábban nem is mertek álmodni. Jelenleg az Iráni Iszlám Köztársaságnak is van két nagykövetasszonya.[158] 2020 elején Ferenc pápa kinevezte Francesca di Giovanni jogásznőt a vatikáni államtit-

[158] 2020-ban Finnországban és Malajziában. Az iszlám forradalom előtt Irán már rendelkezett egy női nagykövettel, mégpedig a dán Koppenhágában. Lásd https://www.theguardian.com/world/2015/apr/14/iran-marzieh-afkham-first-female-ambassador-since-islamic-revolution

kárságnak a multilaterális diplomáciával foglalkozó szervezeti egysége élére. A szentszéki és vatikáni apparátusokban már régóta dolgozó hölgy sikere egyben fontos szimbólum is, amely jelzi, hogy ma már a hagyományosan konzervatív intézmények is igyekeznek lépést tartani a korral.

Végül az is megállapítható, hogy a nők külügyi emancipációja tekintetében a kelet-közép-európai térség egyáltalán nem volt lemaradva a nagyhatalmaktól és a nagy nyugati államoktól. Sőt, majdnem fordítva, egy-két változásra itt hamarabb került sor, mint a demokratikus Nyugaton. Ez is jelzi, hogy a főbb trendek tekintetében a térség képes lépést tartani a fejlődéssel, és néha még innovatív is tud lenni. Másfelől az itt elért sikerek és vívmányok nem mindig mennek át a tágabb globális köztudatba.

III. A HÁZASSÁGKÖTÉSEK SZABÁLYOZÁSA AZ 1945 ELŐTTI MAGYAR KÜLÜGYI IGAZGATÁSBAN

A külügyi igazgatásban, illetve a diplomáciában és a konzuli vonalon dolgozókra rendszerint szigorúbb feltételek vonatkoznak, mint a közigazgatás más – belső – területein tevékenykedőkre. Ez nyilvánvalóan a terület érzékenységével és a különböző biztonsági szempontok érvényesülésével függ össze. Néhány korlátozó szabály ugyanakkor a múltban általánosabb jellegű volt, mint manapság, illetve nemcsak a diplomatákra vonatkoztak, hanem például a külügyi tisztviselők házasságkötési szabályaira, amelyek már a polgári korban is érdekes változásokon mentek keresztül.

A modern közép-európai bürokrácia gyökereit leginkább a békés, de sok szempontból költséges 18. században célszerű keresni, noha egyes elemeit már a korábbi évszázadokban is lehetett észlelni. Somogyi Éva, a téma kiváló ismerője ezt a következőképpen foglalta össze alapvető jelentőségű munkájában: „Amikor Mária Terézia megteremtette a modern tisztikart és bürokráciát – az állam odaadó, hivatásos támaszát –, és gondoskodott e kiváltságos rendek olyanfajta létbiztonságáról, amilyen korábban ismeretlen volt, egyidejűleg szabályozta alattvalói életének minden mozzanatát, hiszen azok egész lényüket ajánlották az állam szolgálatára. A nyugdíj intézményének, az özvegyek és árvák ellátásának állami garanciája együtt járt a házasság feltételeinek szigorú megszabásával [...] A rangnak megfelelő (standesgemäß) házasság az egész korszakban a hivatalba lépés törvényben rögzített feltétele volt."[159]

[159] Somogyi Éva: *Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői*. Budapest, 2017, MTA BTK Történettudományi Intézet, 116. p.

Sokatmondó tény, hogy az első olyan parlamenti interpelláció, amely a külügyi tisztviselők vonatkozásában kifogásolta azt a tényt, hogy a házasságkötésükhöz engedélyt kell kérni, csak 1910-ben hangzott el a bécsi Birodalmi Tanácsban.[160] Egyébként nem ez volt a külügyi tisztviselők magánéletére vonatkozó egyetlen szigorú korlátozás. Bizonyos fizetési osztályokban például a házas és a nőtlen diplomatákra vonatkozó kvótákat is alkalmaztak. Somogyi Éva erről így ír: „A diplomaták jelentős része azonban egyáltalán nem kötött házasságot. Aki fiatalon lépett szolgálatba, és szabályos pályát futott be, kezdetben nemigen nősülhetett. Bár 1868-ban formálisan megszüntették, mégis évtizedekig továbbélt az a gyakorlat, hogy a fiatal diplomata a követ háza népéhez tartozott, nem kapott szabályos fizetést, csak kosztot és lakást főnöke házában. Ezt a rendszert Beust[161] [...] felszámolta ugyan, de azért a kezdő diplomatától elvárták, hogy ne terheljék családi kötelezettségek."[162]

Az önálló magyar külügyminisztérium létrehozásáról az 1918. évi V. néptörvény rendelkezett, amely a nagy fordulatot hozó év decemberében született meg. Akkor kezdődött el a minisztériumi és külképviseleti szerkezet kiépítése, amelyet nem könnyítettek meg az 1919-es esztendő éles politikai fordulatai. A külügyi apparátus konszolidációja valójában csak 1919 végén kezdődhetett el, és nagyjából 1920-ban ment végbe. Az akkori külügyi igazgatás – a korábbiakhoz hasonlóan – három részből tevődött össze: a külképviseleteken szolgáló diplomatákból és konzulokból, illetve a központi apparátusból. Az utóbbit az 1930-as években körülbelül 50 fő alkotta, akiknek a munkáját hozzávetőlegesen 120 fős segédszemélyzet segítette. A külképviseleteken körülbelül 350 fő dolgozott. Az 1930-as évek elején

[160] Uo. 116. p.

[161] Friedrich Ferdinand von Beust – 1866–1871 között az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere.

[162] Somogyi Éva: i. m. 117. p.

Magyarország külképviseleti hálózatának gerincét 22 követség és 16 konzulátus jelentette.[163]

A budavári Dísz téren működő magyar királyi külügyminisztérium ugyan sok tekintetben támaszkodott a bécsi közös (császári és királyi) külügyminisztérium hagyományaira és volt szakértőire, de nyilván sok kérdést újra kellett szabályozni, már csak azért is, mert a dolgozóinak egy merőben más és egyben független államot kellett képviselniük. Mindez természetesen komoly szervezési és szabályozási munkát igényelt, amely során rendezni kellett a jogállási kérdéseket, a felvételi eljárást, a hivatali közlönyt és sok más hasonló jellegű ügyet. Ezek közé tartozott a tisztviselők házasságkötésének a szabályozása is. Ezen a területen ugyanis az első világháború vége és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása nem hozott gyökeres fordulatot.

A kérdéssel a minisztériumi vezetés először 1921-ben foglalkozott, amikor április 9-én megszületett a 2000/1-1921. számú rendelet a m. kir. külképviseleti tisztviselők házasságkötési engedélye tárgyában. A rendeletet Gratz Gusztáv külügyminiszter írta alá. A rendelet már számolt azzal, hogy nők is vállalhatnak munkát a minisztériumban, legalábbis adminisztratív és segédhivatali vonalon. A rendelet továbbá meghatározta a „m. kir. külképviseleti tisztviselő" fogalmát: ez alatt „a m. kir. követségi és konzulátusi létszámba tartozó, valamint a m. kir. külképviseleti hatóságoknál alkalmazott egyéb, mindkét nembeli tisztviselőket – ideszámítva a kereskedelmi igazgatókat és földművelésügyi szakelőadókat is – kell érteni".[164]

Az engedélyezési eljárást a rendelet két szereplő feladatául tette meg. A diplomáciai külképviseletek vezetőinek házasságkötéséhez Horthy Miklós kormányzó engedélye kellett, a többi külképviseleti tisztviselő házasságkötéséhez pedig a külügyminiszter adta meg az engedélyt. Mindkét esetben az engedélyt csak akkor lehetett megadni, „a) ha a menyasszony szeplőtlen hírnévnek örvend, illetőleg, ha a vőlegény feddhetetlen jellemű és b) ha különös szolgálati tekintetek

[163] Győri Szabó: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Budapest, 2011, Helikon, 65–66. p.

[164] *Külügyi Közlöny*, I. évf., 1921. 1. szám, 6. p.

nem szólnak a házasságkötés ellen".[165] A kérelmet mindig a közvetlen hivatali főnöknél kellett benyújtani, aki azt „véleményes jelentéssel" felterjesztette. A „véleményes jelentés" szempontjait, elvárt tartalmát a rendelet nem konkretizálta. Abban az esetben viszont, ha valaki engedély nélkül, vagy annak megtagadása ellenére kötött házasságot, akkor azzal fegyelmi vétséget követett el, amely a fegyelmi eljárás megindítását vonta maga után. Az utóbbi pedig a hivatali állásból való azonnali felfüggesztéssel járt, amely addig tartott, amíg el nem bírálták az ügyet. A lehetséges büntetésekről a rendelet következőket mondta ki: „A vétkes tisztviselő a fegyelmi eljárás adatai alapján súlyosabb esetekben a szolgálat kötelékéből való elbocsátással, enyhébb esetekben pedig saját költségére való áthelyezéssel büntetendő."[166]

A rendelet viszonylag megengedő és belátó volt, ennyiben érződött rajta a régimódi bécsi liberális szellemiség. Ugyanakkor a születőben lévő önálló magyar szabályozás is ismerte a házas és nem házas tisztviselők létszámára vonatkozó kvótákat. Ezek a VIII–XI. fizetési osztályokba sorozott fiatalabb és alacsonyabb rangú külképviseleti tisztviselőkre vonatkoztak.[167] Az itt dolgozók csak különös méltánylást érdemlő esetekben kaphattak engedélyt. Az engedélyezés során figyelembe kellett venni az alábbi kvótákat: „A nős tisztviselők száma azonban a VIII. fizetési osztályban a rendszeresített állások 50%-át, a IX–XI. fizetési osztályokban pedig azoknak 25%-át semmi esetre sem haladhatja meg."[168]

A gyorsan elfogadott rendeletet már 1923-ban módosították (17.900/1a-1923. számú rendelet a m. kir. külképviseleti tisztviselők házasságkötési engedélyéről szóló 2000/1921. számú KüM. rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában). A módosító rendelet csak egy ponton nyúlt hozzá az eredeti szöveghez, és némileg szigorította a

[165] Uo. 6. p.
[166] Uo. 6. p.
[167] A közszolgálati beosztásokról lásd Tomcsányi Móric: *A magyar közigazgatási jog alapintézményei*. Budapest, 2017, Dialóg Campus, (1926. évi kiadás reprintje.) 342–348. és 377–383. pp.
[168] Uo. 6. p.

büntetési rendszert, hiszen kimondta, hogy „fegyelmi vétség büntetése a szolgálat kötelékéből való elbocsátás. Különös méltánylást érdemlő körülmények fennforgása esetében azonban enyhébb büntetés szabható ki."[169] Ezenkívül a rendelet kibővítette a jogszabály személyi hatályát is: „A jelen rendelet megfelelő alkalmazást nyer a diplomácia vagy konzuli állománycsoportba tartozó ideiglenesen nyugalomba helyezett tisztviselőkre is."[170] Ezzel valószínűleg egy kiskaput akartak lezárni.

Újabb módosítást eredményezett az 510/1-1927. számú rendelet a m. kir. külképviseleti tisztviselők házasságkötési engedélyéről szóló 2000/1921. számú KüM. rendelet kiegészítése tárgyában. A változás pontosította, illetve inkább tovább konkretizálta a közvetlen hivatalfőnök által adandó „véleményes jelentés" tartalmi elemeit. A jövőben „az általános véleményezésen felül a menyasszony személyére, nevezetesen életkorára, társadalmi állására, netáni foglalkozására, egyéni tulajdonságaira és képességeire, továbbá családjának származására, családi viszonyaira, nemkülönben szüleinek, testvéreinek foglalkozására, vagyoni és társadalmi állására vonatkozó adatokra is ki kell terjeszkednie, hogy azoknak alapján az előterjesztett kérelem a szolgálat érdekei szempontjából elbírálható legyen. Amennyiben a kérvényt felterjesztő hivatalfőnöknek nem állana módjában a fenti adatokat jelentése tárgyává tenni, ez a felterjesztésben külön megemlítendő, de mindenesetre megjelölendők azok a körülmények, amelyekről a hivatalvezető közvetlen tudomással bír, valamint azok is, amelyeknek alapján a kérelem elbírálásához szükséges további adatok beszerezhetők."[171]

A minisztérium 1935-ben az egész kérdéskör újraszabályozására szánta rá magát. Ekkor Gömbös Gyula volt a miniszterelnök, és a régi bécsi tapasztalattal rendelkező Kánya Kálmán pedig a külügyminiszter. Kánya bocsátotta ki a 3000/1-1935. számú rendeletet a m. kir. külügyminisztérium létszámába tartozó tisztviselők és egyéb alkalma-

[169] *Külügyi Közlöny*, III. évf., 1923, 12. szám, 67. p.
[170] Uo. 67. p.
[171] *Külügyi Közlöny*, VII. évf., 1927. 2. szám, 8. p.

zottak házasságkötéséhez szükséges engedély tárgyában. A rendelet jóval részletesebb, mélyrehatóbb és több tekintetben szigorúbb volt, ami valószínűleg a bizalmatlanság által fémjelzett kor sajátosságaival, illetve annak nacionalista fejlődési tendenciáival függött össze.

A rendelet részben megváltoztatta a terminológiát is, és mindenképpen tágabban, illetve pontosabban húzta meg azt a személyi kört, amelyre vonatkozott. „A m. kir. külügyminisztérium létszámába tartozó fogalmazási, számvevőségi és kezelési szakbeli tisztviselők, gyakornokok, kezelők, díjnokok és tiszteletdíjasok, altisztek, kisegítő szolgák és szolgai teendők ellátására felfogadott egyének, nemre és honosságra való tekintet nélkül, csupán előzetes engedéllyel köthetnek házasságot."[172] A kérelmet a külszolgálatban lévők a misszióvezetőnek, a központban dolgozók pedig az elnöki osztály vezetőjének nyújtották be, akihez a személyügyek tartoztak. Az engedélyező a külképviseletek vezetői esetében továbbra is kormányzó maradt, a többi dolgozó vonatkozásában pedig a külügyminiszter.

A IX–X. fizetési osztályban (a kisebb rangú és fiatal fogalmazási szakbeli tisztviselők esetében) érvényben maradtak a házasemberekre vonatkozó kvóták, illetve korlátozások. Ebben a kategóriában eleve csak különös méltánylást érdemlő esetekben lehetett engedélyt nyerni: „A nős fogalmazási szakbeli tisztviselők száma azonban a IX. és X. fizetési osztályban rendszeresített állások 25%-át semmi esetre sem haladhatja meg."[173] A korábbi elbírálási szempontok nemigen változtak (azaz a mennyasszony szeplőtlen hírneve, a vőlegény feddhetetlen jelleme és különös szolgálati szempont), ahogyan a közvetlen felettes által lefolytatott vizsgálódás szempontjai sem. Két újdonság, hogy az új rendelet külön nevesítette a mennyasszony vagy a vőlegény vallását, illetve az engedély csak hat hónapra szólt: „A házasságkötési engedély hatályát veszti, ha a kézhezvételének napjától számított 6 hó alatt a házasság meg nem köttetett, miért is a házasságkötési engedély

[172] *Külügyi Közlöny*, XV. évf., 1935. 2. szám, 3. p.
[173] Uo. 3. p.

mindig átvételi vevény aláírása ellenében kézbesítendő az érdekelteknek."[174]

Az engedély nélkül vagy annak megtagadása ellenére házasságot kötő tisztviselő fegyelmi, illetőleg szolgálati vétséget követett el, amely fegyelmi eljárást vont maga után. Az eljárás alatt az érintett személyt felfüggesztették az állásából. A fegyelmi vétség büntetése rendszerint (azaz nem minden esetben) hivatalvesztés volt. Az enyhébb büntetés csak különös méltánylást érdemlő körülmények fennforgása esetén volt kiszabható. Hasonló szabály vonatkozott az alsóbb beosztású kisegítő személyzetre is (díjnokok, tiszteletdíjasok, kisegítő szolgák és a szolgai teendők ellátására felfogadott egyének), akik esetében a jogállásuk miatt nem lehetett fegyelmi eljárást indítani, a szabályozás viszont radikálisabb volt: „a szolgálat kötelékéből minden ellátásra való igény megvonásával azonnal elbocsátandók."[175] Méltánylást érdemlő körülményeket figyelembe lehetett ugyan venni, de csak kivételesen.

Végül 1941-ben, tehát már a második világháború idején megszületett a 7077/1-1941. számú módosító rendelet, amely egyrészt pontosította az engedély kiadásának körülményeit, másrészt igyekezett megtiltani a külföldiekkel kötött házasságot. „A házasságkötési engedély általában csak akkor adható meg, a) ha a mennyasszony, illetőleg a vőlegény magyar állampolgár, vagy ha nem magyar állampolgár, magyar nemzetiségű; b) ha a mennyasszony szeplőtlen hírnévnek örvend, illetőleg ha a vőlegény feddhetetlen jellemű; c) ha különös szolgálati szempontok nem szólnak a házasságkötés ellen."[176] Az „általában" kitétel azonban jelezte, hogy a magyar állampolgárság és nemzetiség követelménye alól esetleg lehet mentesülni, de „csak egész kivételes, rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények esetén".[177]

Az állampolgársági követelmény bevezetését a minisztérium a következőkkel magyarázta: „Az utóbbi időben feltűnően megnöveke-

[174] Uo. 4. p.
[175] Uo. 4. p.
[176] *Külügyi Közlöny*, XXI. évf., 1941. 3. szám, 49. p.
[177] Uo. 49. p.

dett azoknak a külügyi tisztviselőknek és egyéb alkalmazottaknak a száma, akik külföldi állampolgárral tervezett házasságkötésükhöz kérték a 3000/1-1935. szám alatt kiadott rendelet értelmében szükséges előzetes engedélyt. A külügyi szolgálat jellege megkívánja, hogy a m. kir. külügyminisztérium tisztviselői és egyéb alkalmazottai lehetőleg csak magyar állampolgárral kössenek házasságot."[178] Különösen elképzelhetetlen volt a házasság román, csehszlovák és jugoszláv állampolgárokkal,[179] hiszen a kisantant államai számítottak a legfőbb ellenségnek. Hasonló volt a helyzet Szovjetunióval.

A szigorítás bevezetésében nyilvánvalóan a második világháború is szerepet játszott. Ugyanakkor meglepő, hogy a magyar külügyi igazgatásban – legalábbis a szabályozás szintjén – milyen sokáig élt tovább a közös osztrák–magyar külügyminisztériumi megengedő szemlélet.[180] A külföldivel kötött házasságok ugyan már akkor is különös mérlegelést igényeltek, de nem voltak lehetetlenek.[181] Végső soron a Monarchiában akadt olyan külügyminiszter is, akinek külföldi származású volt a felesége.[182] A konzervatív beállítottságú uralkodót, Ferenc Józsefet nem zavarták különösebben az ilyen frigyek, ahogyan a külföldi származású vagy honosságú tisztviselői sem. A témával behatóan foglalkozó Somogyi Éva ezt következőképpen foglalta össze: „A Monarchia vezető tisztviselői között mindig rengeteg külföldi, különösen német volt, mint a Szászországból érkezett Beust külügyminiszter. Ferenc József természetesnek tartotta, hogy aki szolgálatába állt, neki tartozik hűséggel, s az minden másfajta hűségnél előbbre való. Mélyen rendi-feudális felfogásával összeegyeztethetetlen volt a nemzeti kötöttségeknek a 19. században modern kategóriája. A Monarchia diplomatái a császárt és a birodalmat képviselték külföldön, meghirdetetten nem nemzeti érdeket, hogyan lehetett volna nemzeti szempontoknak éppen a házasságkötésekben teret engedni."[183]

A külföldivel kötött házasság tehát egyáltalán nem ment ritkaságszámba az Osztrák–Magyar Monarchiában, pedig akkoriban például a „modernebb" Németországban Otto von Bismarck kancellár olyan szigorú feltételekhez kötötte az ilyen vegyes frigyeket, hogy az gyakorlatilag tiltást jelentett a német diplomaták számára. Attól féltek ugyanis, hogy a külföldi feleségek hatására nem fogják majd kellő odaadással képviselni külföldön a német érdekeket. Ilyen aggály időnként a Monarchiában is felmerült, de végül nem változtattak az addigi gyakorlaton. Annyira nem, hogy a témával foglalkozó amerikai kutató, William D. Godsay szerint az általa vizsgált első világháború körüli időszakban az osztrák–magyar diplomaták 44%-a külföldivel kötött házasságot.[184]

Itt ki kell hangsúlyozni, hogy a külügyi igazgatásban a legelőkelőbbnek számító diplomáciai karról volt szó, amely nem foglalta magába a konzulokat és a központi tisztviselőket. Az arisztokrácia esetében pedig közismert volt a megfelelő rangú házassági nyitottság, a kozmopolita jelleg és a széles nemzetközi kapcsolatok. Azt sem kell elfelejteni, hogy a fiatal osztrák–magyar diplomaták döntő többsége az akkori szabályok miatt nőtlenül kezdte meg az első külföldi kiküldetéseit. Állomáshelyükön ugyanakkor a családi származásuk miatt jó partinak számítottak az ottani felsőbb társadalmi körökben.[185]

Horthy Miklós kormányzó, aki a két világháború közötti időszakban irányította az országot, az első politikai, társadalmi és igazgatási tapasztalatait Ferenc József szárnysegédjeként szerezte meg még a dualizmus idején, illetve több, később fontos magyar diplomata pedig a bécsi külügyminisztériumban szocializálódott. A már említett Kánya

[178] Uo. 49. p.

[179] Győri Szabó Róbert: i. m. 66. p.

[180] Itt viszont meg kell jegyezni, hogy szerző számára egyelőre nem állnak rendelkezésre konkrét levéltári adatok arra nézve, hogy milyen gyakoriak voltak a külföldiekkel kötött házasságok. Ez a kérdés további kutatást igényel.

[181] Somogyi Éva: i. m. 123. p.

[182] A lengyel származású Agenor Gołuchowski gróf, akinek a felesége francia volt. Anna Murat hercegnő családja a napóleoni arisztokrácia körébe tartozott. Somogyi Éva: i. m. 127. p.

[183] Somogyi Éva: i. m. 127. p.

[184] Godsay, William D.: *Aristocratic Redoubt: The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*. West Lafayette, 1999, Indiana: Purdue University Press, 92. p.

[185] Somogyi Éva: i. m. 127. p.

Kálmán, aki az 1930-as években több éven át meghatározó külügyminiszter volt, szintén ebből a körből érkezett, és egy ideig mexikói követként szolgálta a királyát. A külpolitikára nagy hatást gyakorló Bethlen István, Teleki Pál vagy Bánffy Miklós is (az erdélyi) arisztokrata körökből érkeztek.

Ugyanakkor a két világháború közötti időszak már nagyon más volt, mint az 1914 előtti „boldog békeidők". Sokkal több okirat és engedély kellett például az utazáshoz, a külügyi tevékenység is jóval bürokratikusabb lett, és a tömegtársadalmak megszületésével némileg csökkentek a társadalmi távolságok is. Ugyanakkor az előbb csak beavatkozó, majd néhány helyen „totálissá" váló állam nagyobb igényt tartott az embereire, és mélyebben beleavatkozott a magánszférájukba, mint a 19. századi „régimódi" államgépezetek.

Bár a Horthy-rezsim meglehetősen konzervatív és arisztokratikus külsejű volt, még itt is végbement a külügyi szolgálat bizonyos polgáriasodása és bürokratizálása. Annak ellenére, hogy a magyar társadalomban továbbra is kiemelkedő súlyuk volt a klasszikus arisztokratáknak, arányuk a külügyminisztériumban és kisebb mértékben a külszolgálatban is csökkent. A felsőbb szinteken kevésbé, de a tendencia ott is kimutatható volt. 1921-ben az összes állásban lévő személy közül 7% tartozott az arisztokráciához, a fogalmazói körön belül viszont 14,9%. Ez az arány 1938-ban 4,9% és 14,1% volt, ami jelentős csökkenést jelentett az 1918 előtti állapotokhoz képest, amikor Bécsben például a fogalmazói körön belül 26,6% volt az arisztokraták aránya.[186]

Pritz Pál történész ezt több tényezővel magyarázta. Egyrészt azzal, hogy a diplomáciában addig meghatározó dunántúli nagybirtokos arisztokrácia inkább legitimista felfogású volt, másrészt pedig azzal, hogy az összezsugorodott magyar államot nem tekintette a korábbi nagy tekintélyű Habsburg Birodalom utódjának. A felfogása eleve dinasztikus és szupranacionális volt. Ezenkívül az első világháború következtében megcsappant a diplomácia presztízse. A Horthy-kor-

[186] Pritz Pál: *A magyar diplomácia a két háború között*. Budapest, 1995, MTT, 25. p.

szakban pedig eleve előtérbe kerültek azok a keresztény-nemzeti középosztálybeli csoportok, amelyek többnyire bizalmatlanok voltak a tőlük távol álló nagybirtokos arisztokráciával szemben, közömbösnek tartva őket a nemzet sorsa iránt.

A főnemesség egyébként sokszor magától vonult vissza. Néha érdektelenségből, máskor megelégelték a támadásokat, néha pedig azért, mert pontosan felismerték a túlzott német orientáció és a háborús szerepvállalás veszélyeit.[187] Az akkori Magyarország igazi különlegessége talán éppen az volt, hogy a Trianon által bekövetkezett területcsökkenés miatt a magyar politikai és azon belül a külügyi elit az 1920-as években „határon túli" (főleg a már említett erdélyi) gyökerekkel rendelkezett, azaz az elcsatolt területeken született. Ráadásul sokan továbbra is őrizték az ottani rokoni és társadalmi kapcsolataikat.

Az alapvetően igazgatási jellegű témát tehát érdemes ebben a szélesebb társadalmi és politikai kontextusban szemlélni. A konkrét szabályozásoknak mindig megvan a saját belső dinamikája, amely sokszor éppen az igazgatáson kívüli szempontokkal függ össze. Más megvilágításban, más szempontok alapján ez a téma előkerült a második világháború és különösen 1949 után is, ez azonban már egy új történet.

[187] Uo. 26–29. p.

IV. A KULTURÁLIS, A SAJTÓ- ÉS A TUDOMÁNYOS DIPLOMÁCIA TÖRTÉNETE KÖZÉP-EURÓPÁBAN

A 19. század sok tekintetben átalakította a diplomácia világát. Egyrészt a napóleoni háborúk alatt először jelentek meg a porondon hivatásos katonadiplomaták, másrészt az 1815. évi bécsi kongresszuson, amelyen az I. Napóleon elleni háborúkban részt vevő hatalmak megállapodtak a területi és politikai viszonyok helyreállításáról, Európában először szabályozták átfogó jelleggel a vezető diplomáciai rangokat. A század utolsó harmadában pedig önállósodni kezdett a kereskedelmi diplomácia is.[188] Az akkori változások nem annyira a diplomata szakma arisztokratikus szociális hátterét vagy a francia nyelv dominanciáját érintették, hanem inkább a diplomácia „technikai" dimenzióját.

A diplomácia belső szakosodásának folyamatával szorosan összefügg a sajtó- és a kulturális diplomácia fokozatos önállósodása az egyes követségeken belül. Ezzel egyidejűleg megjelent a diplomácia tudományos dimenziója is. A három terület egy ideig alig volt szétválasztható. Az önálló intézményesülésük viszont különböző időszakokban ment végbe. Ezek a tendenciák főleg a felvilágosodás által elindított folyamatokkal, másrészt pedig a nyomtatott sajtó növekvő politikai szerepével függtek össze. A 18–19. század fordulóján ugyanis a középosztály által is olvasott sajtó vált az informálódás egyik fontos eszközéve. Ezenkívül a sajtó kiválóan alkalmas lett a közvélemény befolyásolására, néha akár manipulációjára is.

[188] Részletesebben lásd Halász Iván: *Diplomácia és diplomaták*. Budapest, 2010, Aula, 121, 128. p.

A 18. századi előzményeket sem szabad azonban alábecsülni. A jellegüket és jelentőségüket nagyon plasztikusan megragadta Hankiss János, az egyik legelső magyar kulturális diplomáciai szaktanulmány szerzője: „A hivatalos külpolitika mellett és benne is a kulturális külpolitika mindig élt és virult. Különösen a XVIII. századtól fogva vetett igen nagy hullámokat. Voltaire-t Berlinbe küldi a francia udvar, hogy politikai aprópénzre váltsa fel Nagy Frigyes irodalompártolását. Rousseau-tól, Diderot-tól alkotmányt, fejedelmi nevelést kérnek népek és királyok, s ma már nem vitás, hogy miből maradt több politikai tőkéje Franciaországnak: az összes XVIII. századi diplomaták munkájából, vagy e kor nagy kultúrpolitikusainak nagyobbára öntudatlan ilynemű tevékenységéből."[189]

A SAJTÓDIPLOMÁCIA

A sajtódiplomácia és -diplomaták megjelenése Közép-Európában a 19. század elejére datálható. Klemens Lothar Wenzel von Metternich herceg már 1812-ben felismerte a sajtóelemzések, illetve a sajtón keresztül történő befolyásolás szükségességét. A külügyeket is irányító ausztriai kancellár ekkor adta a feladatot bizalmasának, Friedrich von Gentznek, hogy szervezze meg a sajtópolitika intézményi kereteit. Von Gentz 1813-ban erőfeszítéseket tett az ún. *Departement der öffentlichen Meinung* (Közvélemény-hivatal) nevű szervezeti egység létrehozása érdekében, ami ugyan nem járt sikerrel, ám ettől függetlenül haláláig a kancellár propagandafőnöke maradt. A sajtórészleg megszervezése a dualizmus idején ment végbe, és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig különböző nevek alatt működött, miközben egyre növekvő jelentőségre tett szert: először Pressleitung (1864–1868), majd Departement III. des Präsidialsektion (1868–1877), tovább Literarisches Bureau (1877–1911) és végül Pressdepartment (1911–1918). A feladata az volt, hogy a hazai és a külföldi lapokból összegyűjtsön a diplomaták számára minden fontos információt, sajtószemlét készítsen az uralkodó részére, továbbá kapcsolatot tartson a belföldi lapokkal a közvélemény tájékoztatása és befolyásolása céljából, és végül „a külügyminisztérium szándékainak megfelelően a levelezők útján információkat nyújtson a külföld számára".[190] Az első világháború éveiben a birodalom külképviseletein már megjelentek a jól felkészített sajtóattasék, akik egyrészt jelentéseket írtak a fogadó országok sajtójáról, továbbá kapcsolatba léptek azok újságíró-társadalmával, és a Monarchia külpolitikájával rokonszenvező cikkeket igyekeztek elhelyezni a külföldi lapokban.[191]

A sajtóosztály helyettes vezetője az első világháború előtti és alatti években a fiatal Praznovszky Iván, a későbbi magyar békedelegáció főtitkára, majd párizsi követ volt. Visszaemlékezéseiben a következőket írta erről a szervezeti egységről: „A háború vívmányai közé tartozott a propaganda- és sajtószolgálat nagyarányú kiépítése. Ez a Literarisches Bureau-nak nevezett szekció feladata lett, amelynek alapítója Metternich jobbkeze, Gentz volt, s melynek főnökei egyik a másiknak adtak át élőszóval az elveket, technikai fogásokat és sajtópolitikai módszereket. Ezek mögött annyi intrikát sejtettek külföldön, hogy *Steed*, a Times híres levelezője, a Habsburgok birodalmáról írt könyvében külön fejezetet szentelt ennek a politikai boszorkánykonyhának. Hogy miért nevezték Literarisches Bureau-nak, azon sokan tűnődtek, és magam sem tudnám megmondani. Egyik főnökének, Dóczy Lajosnak volt egy szellemes megjegyzése erre vonatkozólag. Mikor kérdezték egyszer tőle, miért hívják az osztályt Literarisches Bureau-nak, azt válaszolta, »weil nicht ein Literarisches Blut drin zu finden ist«."[192]

A Monarchia utódállamai is komoly figyelmet szenteltek a külügyi sajtópolitikának, annál is inkább, mert a világháború alatti elfogad-

[189] Hankiss János: *A kultúrdiplomácia alapvetése*. Budapest, 1936, Magyar Külügyi Társaság, 5–6. p.

[190] Zeidler Miklós: Egy elfelejtett diplomata. In *A Monarchiától Trianonig. Egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései*. Budapest, 2012, Manager Olvasósarok, 33. p.

[191] Uo. 34. p.

[192] *A Monarchiától Trianonig. Egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései*. Budapest, 2012, Manager Olvasósarok, 146. p. A német szövegrész magyarul: „Mivel irodalmi vénát nem találni benne."

tatásukban fontos szerepet játszott a megfelelő sajtópropaganda. Ennek egyik nagymestere a későbbi csehszlovák külügyminiszter Edvard Beneš volt. Emiatt nem meglepő, hogy később az általa vezetett külügyminisztériumban a külföld-tájékoztatási és a sajtópolitika komoly súlyt kapott. Az önálló hírszekció egyik legfőbb célja „a csehszlovákiai életről szóló hiteles tájékoztatás" volt, másrészt a csehszlovák vezetést is tájékoztatni kellett a külföld gazdasági és politikai problémáiról. A szervezeti egység megszervezője a külügyminiszter egyik újságíró barátja, Jan Hájek volt, aki a munkája során főleg a hazai (azaz nem emigráns) Habsburg-ellenes cseh ellenállás volt aktivistáira támaszkodott. Az első Csehszlovák Köztársaság ezáltal nagyon hatékony „önreprezentációs" eszközhöz jutott hozzá. A szekció négy funkcionális alegységre tagolódott. A propaganda egységet kiegészítette egy „csehszlovák" és egy szerkesztési egység, amelyek munkájuk során alapos sajtó- és hírarchívumra támaszkodtak. A szekció hatáskörébe tartozott a különböző szakmai kiadványok kiadása is. Ilyen volt a *Sborník zahraničný politiky* [Külpolitikai Gyűjtemény] című lap, amelyet 1922-ben a *Zahraničný politika* [Külpolitika] nevű periodikum váltott fel. A szekció vezető munkatársai a *Prager Presse* [Prágai Sajtó] nevű félhivatalos napilapban is publikáltak, amelyet a politikai irodalomra szakosodott Orbis Kiadó adott ki. Csehszlovákia – a kor hagyományaihoz illően – a külképviseletein már rendszeresen foglalkoztatott sajtóattasékat.[193]

A francia mintára jól kiépített és hatékony lengyel külügyminisztériumban is méltó helyet kapott a külföld felé irányuló sajtópolitika, bár – szemben a csehszlovák modellel – nem állítottak fel önálló szekciót, illetve főosztályt. A két világháború közötti lengyel külügyet ugyanakkor viszonylag sűrűn reformálták meg, illetve alakították át. 1919-ben a sajtóhivatal a politikai szekció egyik alegységeként működött, a könyvtár viszont az általános szekció részét képezte. Rövidesen a sajtó- és propagandaügyek a nagy politikai-gazdasági főosztályhoz kerültek, amely részben területi, részben funkcionális alegységekből

[193] Dejmek, Jindřich: *Diplomacie Československa*. Díl I. Praha, 2012, Academia, 36–37. p.

állt. Érdekesség, hogy a sajtó-, propaganda- és tájékoztatási ügyek mind-mind külön alegységet alkottak. Ez részben később is így maradt. A sajtórészleg a továbbiakban a nagy politikai-gazdasági főosztály részét képezte, a könyvtár, illetve a történelmi-tudományos részleg pedig az általános, majd később az igazgatási főosztályhoz tartozott. A korszak végén a sajtóreferatúra viszont már öt alegységből állt – a lengyel sajtó referatúrából, továbbá a nyugati és keleti referatúrákból, az információs referatúrából és végül a külön propaganda egységből.[194]

A két világháború közötti önálló magyar külügyminisztériumban, amelynek szerkezetén még sokáig érződtek a Monarchia korabeli tradíciók, a sajtóosztály stabil hellyel rendelkezett a nagy szervezeti egységeken belül. A sajtóosztály az 1920-as években a miniszteri kabinet, a politikai osztály, az elnöki (lényegében az adminisztratív és a humánpolitikai), a jogi és az egyéb hasonló fajsúlyú osztályok mellett működött.[195] Az 1921-ben elfogadott rendelet a minisztérium ügybeosztásáról a következőképpen határozta meg a sajtóosztály feladatait, illetve profilját: „Külpolitikai sajtóügyek, a külföldi sajtóval és távirati irodákkal összefüggő kérdések, külföldi lapszemle előállítása, a külügyminisztériumi könyvtár és sajtóarchívum igazgatása."[196] Az osztály komoly dolgozói létszámmal rendelkezett, hiszen összesen huszonhárom munkatársa volt, közülük tizenkét fő szerződéses alkalmazott és heten követségi vagy konzuli attaséi ranggal rendelkeztek. Két hölgy és két középiskolai tanár is dolgozott az osztályon.[197] A sajtóosztály saját segédhivatallal is rendelkezett, ahol huszonegy fő dolgozott, többnyire nők. Itt csak a főnök, egy kezelő és két díjnok volt férfi. A feladataikat az ügybeosztás a következőképpen határozta

[194] Szczepanik, Krzysztof: *Dyplomacja Polski 1918–2005. Struktury organizacyjne*. Warszawa, 2005, ASKON, 55. p.

[195] Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két világháború között*. Budapest, 1995, MTT, 42–43. p.

[196] 13.095/1-1921. sz. Rendelet a m. kir. külügyminisztérium ügybeosztása tárgyában. Külügyi Közlöny, I. évfolyam, 4. szám. Budapest, 1921. október 17. 54. p.

[197] Uo. 60. p.

meg: „A sajtóosztály ügydarabjainak, illetve írásbeli kiadmányainak iktatása, indexelése, irattározása és kiadása, valamint a lapszemle előállítása."[198]

Húsz évvel később, 1941 novemberében az akkor érvényes ügybeosztás hasonlóan határozta meg a sajtóosztály profilját, amely viszont kiegészült a sajtóellenőrzés feladatával. Az ismét nagy létszámú osztályt Dr. Ullein-Reviczky Antal vezette, aki egyben az akkor már működő kulturális osztály vezetője is volt. A két osztály közös segédhivatallal rendelkezett, ahol az alkalmazottak többségét hölgyek alkották. A sajtóosztályon a főnök mellett tizennégy fő dolgozott, többnyire sajtóelőadói beosztásban. Öten szerződéses alkalmazottak voltak. Két sajtóelőadó a kulturális osztályon is dolgozott.[199] 1921-hez hasonlóan a dolgozók többsége alacsonyabb rangokkal rendelkezett, ami részben a fiatalabb korukra is utalt. A segédhivatal akkor is többnyire nőkből állt.[200]

A KULTURÁLIS ÉS A TUDOMÁNYOS DIPLOMÁCIA ELŐZMÉNYEI

A kulturális és a tudományos diplomácia fokozatos megjelenésének, majd önállósodásának a gyökereit a felvilágosult, az észt piedesztálra emelő 18. században, majd a tudományos vívmányokra és a földrajzi felfedezésekre nagy hangsúlyt helyező modern 19. században kell keresni. A 17. és 18. században Európában – többnyire francia hatásra – divatba jöttek az akadémia jellegű tudós társaságok. Fontos szerephez jutottak a királyi földrajzi társaságok is, amelyek aztán kivették a részüket a gyarmatosítás megalapozásából és elősegítéséből. A világfelfedező utakra induló hajósokat ugyanis egyre gyakrabban elkísérték tudósok is. Louis-Antoine de Bougainville francia kapitányt, volt

[198] Uo. 57. p. és 61–62. p.

[199] 18.841/1-1941. sz. Rendelet a m. kir. külügyminisztérium ügybeosztása tárgyában. Külügyi Közlöny, XXI. évfolyam, 7. szám. Budapest, 1941. november 1.

[200] Uo. 44. p.

londoni diplomatát is a világkörüli hajóútján elkísérték természettudósok, botanikusok és csillagászok. Nem volt ez másként a James Cook brit felfedező útjaival sem, akivel együtt utaztak a brit Royal Society képviseletében a különböző természettudományok képviselői. Oroszország is hasonlóan járt el az északi felfedezőútjai során.[201]

A tudománydiplomácia történetében mérföldkőnek számított Napóleon egyiptomi hadjárata 1798-ban. A francia tábornok, majd konzul és császár ugyanis több mint 150 tudóst, mérnököt, művészt és technikust vitt magával. Ők alkották a Tudományos és Művészeti Bizottságot. Ennek praktikus (gyarmatosító) és propagandisztikus okai is voltak, hiszen Bonaparte mindenképpen a felvilágosult kor katonájaként és politikusaként akart feltűnni. Egyiptomba való megérkezésük után Kairóban akadémiai mintára megalapították az Egyiptomi Intézetet, amely négy szekcióból állt: matematika, fizika és természettudományok, politikai gazdaságtan, irodalom és képzőművészet. Egy folyóiratot is kiadtak, valamint nagyon komoly gyűjteményeket hoztak létre. Olyan ötleteik is voltak, amelyek csak évtizedekkel később valósultak meg – ilyen volt például a Szuezi-csatorna. Az intézet a francia kivonulás után, 1801-ben megszűnt létezni, de 1859-ben újjászervezték. Először Alexandriában, aztán megint Kairóban működött.[202] A mintaadó Francia Tudományos Akadémia egyébként később is fontos szerepet játszott a francia gyarmatosítás támogatásában, tulajdonképpen bárhol a világon. A többi ország ebben is követte Franciaországot.[203]

A 18–19. század fordulóján, amely időszak a klasszicizmus jegyében zajlott, Európában komoly érdeklődés jelent meg az antik emlékeket őrző dél-európai országok iránt. A török uralom alatt sínylődő Görögország nehezen volt megközelíthető, bár Lord Byronnak az sem jelentett akadályt (a sors fintora, hogy a görögországi útja során halt meg). Eleinte Itália jóval népszerűbb volt, amiben talán Johann

[201] Ruffini, Pierre-Bruno: Věda a diplomacie. Nový rozměr mezinárodních vztahů. Praha, 2018, Academie, 36–37. p.

[202] Uo. 37–38. p.

[203] Uo. 40. p.

Wolfgang Goethe hosszú nyaralásai is szerepet játszottak. Az egymással kulturális és tudományos területen versengő európai nagyhatalmak mindenesetre itt kezdték meg a presztízsüket és a múzeumi gyűjteményeiket növelő különböző tudományos intézetek létesítését. Bár ebben többnyire a magánkezdeményezések játszották a főszerepet, ám idővel ezeket az intézeteket felkarolták az államok is. Jellemző példa az egységesülő Németország, amely a kiváló egyetemei révén a 19. században fokozatosan tudományos nagyhatalommá vált. Rómában már 1829-től kezdve működött Porosz Régészeti Intézet, amely később athéni fiókkal is rendelkezett. A Német Császárság és Görögország pedig 1874-ben kétoldalú megállapodást kötött, amely német tudósoknak lehetővé tette az olimpiai ásatásokat. Akkoriban a német tudósok már más földközi-tengeri helyszíneken és Kínában is végeztek hasonló kutatásokat. Támogatásuk fokozatosan átkerült a porosz költségvetésből a német birodalmi költségvetésbe.[204]

A régészeten kívül a történelem és a művészettörténet is érdekelte a német tudósokat. Ezért Rómában 1888-ban létrehozták a Német Történeti Intézetet, illetve valamivel később a firenzei Művészettörténeti Intézetet is. A művészettörténészeket szolgálta ki a Bibliotheca Hertziana, ahogyan a művészeknek szállást biztosító római Villa Massima és firenzei Villa Romana is. Végül Egyiptomban is létrehoztak egy kutatóintézetet, amely ókori egyiptomi témákkal foglalkozott.[205] A császári Ausztria egyébként már 1881-ben létrehozta a római Osztrák Történeti Intézetet.[206]

Az első világháború előtt néhány egyéb európai állam is rendelkezett hasonló jellegű római történeti intézettel. Sőt, a franciák már 1875-ben, tehát a többieket megelőzve alapították meg a sajátjukat. A hollandok és a belgák 1904-ben követték a többieket, őket pedig 1906-ban a cári birodalom keretein belül élő finnek, majd 1910-ben

[204] Baštová, Petra: Třetí pilíř zahraniční politiky? Západoněmecká zahraniční kulturní politika v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století. Praha, 2018, Academie, 86. p.
[205] Uo. 86–87. p.
[206] Uo. 346. p.

a spanyolok.[207] 1894-től az amerikaiak és 1901-től egy akadémia révén a britek is jelen voltak Rómában.[208] Ezen intézetek elsődleges célja a XIII. Leó pápa jóvoltából többé-kevésbé szabadon hozzáférhetővé vált 1815 előtti pápai levéltári anyagok kutatása volt. Ez irányú pápai döntés 1881-ben született. A kutatások főként a középkori, az újkori és a kapcsolattörténeti vonatkozásokra koncentráltak.[209] A két világháború közötti időszakban Rómában megalakult a Románia által fenntartott akadémia (1922), a románokat követte Svédország (1925) és Lengyelország (1927). A belgák 1939-ben szervezték újjá római tudományos jelenlétüket. A második világháború utáni években következett Svájc (1947), Finnország (1954), Dánia (1956) és Norvégia (1959). 1946 óta a Rómában működő történeti, régészeti és művészettörténeti intézetek nemzetközi ernyőszervezettel is rendelkeznek (Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Storia dell'Arte in Roma).[210]

Magyarország egy magánkezdeményezésből hamar felzárkózott ehhez a trendhez. Fraknói Vilmos kanonok, majd püspök, aki középkorász történészként gyakori látogatója volt a római levéltáraknak, 1892-ben úgy döntött, hogy saját pénzből vesz Rómában egy telket, amelyen felépíti a több ösztöndíjas kutató befogadására alkalmas szálláshelyet. A később Fraknóiról elnevezett villában már 1895-ben fogadni tudták az első ösztöndíjasokat. Az impozáns épület harminckét helyiségből állt, ami a kutatók számára kényelmes ott-tartózkodást tett lehetővé. Fraknói főleg a történészekre számított, de a többi hasonló római intézet mintájára képzőművészeket is szívesen látott a villájában, akik számára egy külön művészházat építtetett a villa mellett.[211]

[207] Ujváry Gábor: Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. I. kötet. Budapest, 2013, Ráció, 38–39. p.
[208] Pánek, Jaroslav: Český historický ústav v Římě. Praha, 2015, HÚ AV ČR, 2. p.
[209] Ujváry Gábor: i. m. 38–39. p.
[210] Pánek, Jaroslav: i. m. 12–13. p.
[211] Ujváry Gábor: i. m. 39–40. p.

Bár a villaépítés is komoly összegeket emésztett fel, a folyamatos működtetést is meg kellett oldani, ami egyre inkább aggasztotta az idősödő Fraknóit, aki felajánlotta az intézetet a magyar püspöki karnak, ám az nem fogadta el a nagylelkű ajánlatot. Az alapító végül eladta a művészházat, a villát pedig a bútorokkal, a könyvtárral és a telekkel együtt 1913-ban a magyar államnak ajándékozta. A Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezésére az intézet fenntartására szánt összeg bekerült az állami költségvetésbe. Az államot ez ügyben képviselő vallás- és közoktatásügyi minisztérium pedig a tudományos akadémiára bízta az intézet szervezését és irányítását. A szervezeti szabályzat szerint a történeti intézetnek a történelem, a régészet, a művészettörténet, a klasszika-filológia és az irodalomtörténet magyar művelőit kellett befogadnia. Az MTA egy e célra felállított külön bizottságon keresztül irányította az intézetet, amely a kultusztárca felügyelete alá tartozott. Az intézet 1943-ig működött ebben a konstrukcióban.[212] Az épület mind a mai napig a magyar állam tulajdonát képezi. Később is otthont adott a római magyar tudományos és kulturális jelenlétnek, ma pedig itt található Magyarország vatikáni nagykövetsége.

Az 1918 előtti összeomlás előtt még egy fővárosban alakult meg a középkori és a korábbi korok levéltári kutatásait elősegíteni hivatott Magyar Történeti Intézet, mégpedig Isztambulban. Ott volt ugyanis a régi bizánci állami levéltár, amely a pápai titkos levéltárral és a velencei levéltárral együtt Európa legfontosabb levéltárai közé tartozott. Az isztambuli – hivatalos nevén: konstantinápolyi – Magyar Tudományos Intézet megszületését nagyban megkönnyítette már a világháború előtt bimbózó magyar–török barátság, amelyet még jobban megerősített a közös első világháborús szerepvállalás. Mindez 1917-ben elvezetett az említett intézet megszületéséhez, amely azonban még nem kapott önálló ingatlant, és emiatt egy bérleménybe kényszerült. Ez nagyban hozzájárult a korai megszűnéséhez, hiszen az 1918 utáni összeomlás következtében sem a magyar, sem a török állam nem tudott megfelelő figyelmet és pénzforrást szentelni ennek a kezdeményezésnek.[213]

[212] Uo. 42–43. p.

A 19. század végén az Osztrák–Magyar Monarchia harmadik meghatározó nemzete, a csehek is megalapozták római jelenlétüket, ami számukra nemcsak tudományos szükségszerűség, hanem presztízskérdés is volt. Érdekesség, hogy a kezdeményezés a tartományi gyűléstől indult ki, amely néhány ócseh politikus javaslatára 1887-ben megszavazta a római Cseh Történeti Expedíció (tulajdonképpen kirendeltség) létrehozását és annak költségvetését. Az új intézmény azokat a cseh és csehországi német kutatókat fogadta be, akik nem tudtak az Osztrák Történeti Intézet ösztöndíjasaként elmenni Rómába. A rómain kívül a velencei kutatásokat is támogatták.[214]

Az 1918-ban megszületett első Csehszlovák Köztársaság kezdetben nagyon ambiciózus tervekkel rendelkezett, közös csehszlovák, lengyel és jugoszláv római akadémiában gondolkodott. A csehszlovák–lengyel és a jugoszláv–olasz ellentétek miatt azonban ez a terv nem volt teljesen reális. Az új állam 1923-ban végül létrehozta saját önálló Római Csehszlovák Történeti Intézetét, amely aztán 1941-ig működött, amikor a nemzetiszocialista Németország átvette felette az irányítást. A második világháborút követően rövid időre újraalapították, de a kommunista hatalomátvétel után végleg megszűnt. A megszűnést az is megkönnyítette, hogy az intézet nem rendelkezett saját tulajdonú önálló ingatlannal, csupán egy 1926-ban megvásárolt nagy lakással. Az olasz állam ugyan biztosított telket, de a csehszlovák állam végül nem szánta rá magát az építkezésre, így a telek visszaszállt az olaszokra. A cseh és a szlovák történettudomány tehát egészen a rendszerváltásig nem rendelkezett saját kutatási központtal Rómában. A Cseh Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete csak 1994-ben hozta létre saját intézményeként a ma is működő Római Cseh Történeti Intézetet, amely jelenleg a legkisebb hasonló jellegű intézmények

[213] Tóth Gábor: Az első külföldi magyar tudományos intézet (Konstantinápoly, 1916–1918). Századok, 1995. 6. sz. 1380–1395. p.

[214] Pánek, Jaroslav: i. m. 12–14. p.

közé tartozik Rómában. Dolgozószobái és könyvtára a Nepomucenum Kollégiumban kaptak helyet.[215]

Hasonló helyzetben van a hajdanvolt Csehszlovákia másik utódállama, Szlovákia is, amely csak 2014-ben nyitotta meg saját Római Szlovák Történeti Intézetét. A szlovák kutatók nyilván a két világháború közötti időszakban is jártak Rómába, hiszen a Csehszlovák Történeti Intézet közös volt, sőt a kiadói tervekben külön is gondoltak a szlovák egyházmegyék kutatására, de a szlovák professzionális középkorkutatás akkor még gyerekcipőben járt. Nem véletlen, hogy egy pozsonyi cseh professzor, Václav Chaloupecký képviselte szlovákokat az intézetet felügyelő testületekben, aki ugyan jó szakember volt, de a csehszlovák nemzetegység híveként nem volt népszerű az önállóságban gondolkodó konzervatívabb szlovákok körében.[216]

A kommunizmus éveiben Rómában működött ugyan egy Szlovák Intézet, de az főleg a külföldi emigrációban tevékenykedő tudós papokat és történészeket tömörítette. Külön állami intézmény nem működött az olasz fővárosban. Szlovákia emiatt 2013-ban a 116. számú törvénnyel önálló költségvetési egységként hozta létre a Római Szlovák Történeti Intézetet, amely 2014-ben kezdte meg működését. Az intézet az oktatási és a tudományos minisztériumhoz kötődik, amely kinevezi az igazgatóját is. Az igazgatósági tanácsi tagokra pedig a külügyminisztérium, a kulturális tárca, továbbá az állami levéltár és a tudományos akadémia vezetői, valamint az egyes egyetemek bölcsészettudományi karai tesznek javaslatot.[217]

Lengyelország 1927-ben hozta létre saját intézetét Rómában. A kezdeményező fél a Krakkóban működő Lengyel Művelődési Akadémia (PAU) volt, amely erre a célra a krakkói érsektől kapott helyiségeket a római Hospiciumban. Saját épületet a lengyel állam jóvoltából csak 1938-ban kapott. Maga az ötlet egyébként már 1912-ben felmerült, de az első világháború előtt a megvalósításra még nem volt lehetőség, hiszen Lengyelország fel volt osztva nagyhatalmi szomszédjai között. Ennek ellenére Krakkóból már 1886-ban egy történészprofesszor vezetésével elindult az első lengyel történészekből álló Expeditio Romana, amely aztán 1922 után folytatódott. A római lengyel tudományos intézmény vezetője hosszú éveken keresztül gróf Józef Michałowski, jogász és történész volt, aki a saját gazdag könyvtárát az intézetnek adományozta. 1952-ben az intézetet átvette a Lengyel Tudományos Akadémia, és ma annak hét külföldi állomáshelye egyikeként működik.[218]

[215] Pánek, Jaroslav: i. m. 12–14. p.
[216] Uo. 9. p.
[217] Slovenský historický ústav v Ríme, http://www.shur.sk/o-ustave

A KULTURÁLIS DIPLOMÁCIA INTÉZMÉNYRENDSZERE

Bár az előzőekben bemutatott kezdeményezések alapvetően tudományos indíttatásúak voltak, mégis a kulturális diplomácia intézményrendszerét alapozták meg. A kulturális diplomácia megszületésének azonban volt még egy előzménye – a nyelvtanulás, illetve a külföldi nyelvoktatás. Az államilag közvetlenül vagy közvetetten támogatott külföldi nyelvoktatási politika először nem a kis és közepes méretű európai nemzetállamok esetében jelent meg, hanem a nagyhatalmaknál. Ez azért meglepő, mert a nagy gyarmatbirodalmak révén az angol és a francia nyelvűség úgymond magától haladt előre.

A nagy nyelvek elterjedése sem volt azonban magától értetődő, amit éppen a brit, a francia, a német és az olasz példa is bizonyít. A francia nyelv például a 18. században már egyértelműen az európai felső körök (arisztokraták, diplomaták, tudósok stb.) közös nyelve volt, de a 19. századi üzleti szférában az angol, a tudományos, illetve műszaki szférában pedig a német is kezdett felzárkózni hozzá. Ezt ellensúlyozandó a franciák 1883-ban létrehozták az Alliançe française nevű államilag támogatott társadalmi szervezetet, amely a gyarmatokon és a külföldön működő francia iskolák támogatására szakosodott. A külügyminisztériumon belül pedig 1909-ben megszervezték

[218] Stacja PAN w Rzymie, http://www.roma.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=122&lang=pl

a külföldi francia iskolákkal és műhelyekkel foglalkozó irodát.[219] Az olaszok hasonló módon és majdnem azonos okokból 1893-ban hozták létre a mai napig működő Dante Alighieri Társaságot.[220]

A 19. században sok helyen működtek a különböző fenntartású német iskolák is, amelyeket a külföldön élő és dolgozó német üzletemberek, mérnökök, technikusok és mások gyermekei látogattak. Ezek hamar a helyi lakosság körében is népszerűek lettek. Anyagi támogatásukra 1878-ban egy birodalmi alapot hoztak létre, amely 1913-ban már 700 külföldi német iskolát támogatott. Ezek nemcsak Európában működtek, hanem Dél-Amerikában, Kínában, Perzsiában vagy Törökországban is.[221]

Az önálló akciókat, az üzleti szemléletet és a magánkezdeményezéseket előtérbe helyező britek csak az 1930-as években alapították meg a British Council nevű szervezetüket, amely úgymond „karnyújtásnyira" működött a külügyminisztériumtól. 1934-ben alakult meg a más államokkal kialakítandó kapcsolatokért felelős Brit Bizottság (British Committee), melyet 1936-ban átkeresztelték Brit Tanácsra (British Council), s amely nemzeti köztestületként működik mind a mai napig. Profiljában fontos szerepet játszik az angol nyelv oktatása is.[222] Létrejöttének időzítésében egyébként fontos szerepet játszott az egyre inkább erősödő német külföldi terjeszkedés, amely a britek számára különösen a nácik hatalomra kerülése után lett nyomasztó. Hasonlóan aggasztotta őket a fasiszta Olaszország kisugárzása is, amely szintén a két világháború közötti időszakban kezdte kiépíteni a külföldön működő olasz kulturális intézetek hálózatát.[223]

Közép-Európában a kulturális és nyelvoktatási diplomácia főleg a két világháború közötti időszakban lendült fel, noha a különböző vasárnapi magyar iskolák már az első világháború előtti időszakban is léteztek az

[219] Környei Ágnes: A kulturális diplomácia modelljei. Grotius, 23. p. www.grotius.hu
[220] Uo. 26. p.
[221] Baštová, Petra: i. m. 87. p.
[222] Környi Ágnes: i. m. 17. p.
[223] Baštová, Petra: i. m. 336. p.

USA-ban. Ezek többségének célközönsége az odatelepült magyar diaszpóra volt. Észak-Amerikában a többi térségbeli nemzeti közösség is próbálkozott hasonló kezdeményezésekkel, azonban kevésbé intenzív hivatalos hátszéllel, hiszen a csehek, a lengyelek és a szlovákok közjogi helyzete össze sem volt hasonlítható a magyarokéval.

A külföldre és a külföldiekre irányuló nyelvoktatási politika a következő időszakban főleg a felsőoktatásra irányult. Magyarországon kívül ezen a szinten először a közös Monarchia két patinás egyetemi fővárosában lehetett tanulni a magyar nyelvet – Bécsben és Prágában. Már az első világháború előtt volt ilyen lehetőség a párizsi Sorbonne Egyetemen, illetve Berlinben is, de még önálló tanszékek nélkül. Magyar nyelvtanulási lehetőség létezett még az észak-európai Helsinkiben és Uppsalában is.[224] Egyébként Csehországon kívül cseh nyelvet először szintén a birodalmi Bécsben lehetett tanulni.

Az egyetemi nyelvtanulási lehetőségek igazi fellendülése a két világháború közötti időszakban következett be, amikor a Klebelsberg Kunó kultuszminiszter által fémjelzett hivatalos magyar kulturális és oktatási politika nagyon komoly figyelmet szentelt a külföldi magyar jelenlétnek. Ebbe beleértette a magyar nyelv tanszékeinek, intézeteinek, illetve legalább lektorátusainak a magyar állami támogatását. Ez a politika követte az akkori általános külpolitikai prioritásokat, és főleg Nyugat-Európára koncentrált, ahol a külpolitikában legfőbb döntéshozó államok voltak. Azon belül is a legintenzívebb magyar jelenlét Németországban és Olaszországban alakult ki, amelyekhez Magyarországot a háború utáni európai rendezés kritikája sodorta.[225]

A megalakuló Csehszlovákia és az újjászületett Lengyelország is igyekezett szükség esetén segíteni saját nyelvük oktatását a külföldi egyetemeken. Mindkét állam szintén Nyugat-Európára koncentrált, de mint a versailles-i békerendszer nyertesei, főleg a volt antantállamokban (Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország) igyekeztek jelen lenni. Különös gondot fordítottak Franciaországra, amelynek

[224] Bába Iván (Szerk.): Diplomáciai lexikon... Budapest, 2018, Éghajlat Könyvkiadó. 520. p.
[225] Ujváry Gábor: i. m. 120–121. p.

hálásak voltak államiságukért. Csehszlovákia számára továbbá fontosak voltak a kisantant államai is, amelyekkel minél szorosabb kapcsolatokra törekedett. Románia egyébként Lengyelország számára is kiemelt jelentőséggel bírt – egyrészt a franciabarátságuk, másrészt az orosz- és szovjetellenességük kovácsolta őket össze.

A két világháború közötti magyar kulturális politika a kultusztárca alárendeltségébe tartozott, noha a korszak végén a külügyminisztériumon belül is létrejött külön kulturális osztály. Működésének megértéséhez tisztázni kell az általános körülményeket. A magukat világháborús győztesnek érző csehszlovák és lengyel diplomáciának teljesen mások voltak az akkori érvényesülési lehetőségei. Mindketten a fennálló nemzetközi rend szerves részét képezték, legfőbb szövetségesük a hatalma csúcsán lévő Franciaország volt, és viszonylag komoly hadseregekkel, illetve hadiiparral is rendelkeztek. A vesztes Magyarországra viszont sok korlátozás vonatkozott, gazdasága romokban hevert, és az engedélyezett hadereje sem volt jelentős. A budapesti politikai vezetés ezeken a területeken emiatt nem tudott igazán imponálóan fellépni, amit egyéb területeken próbált ellensúlyozni, illetve kompenzálni. Ez a terület volt a kulturális és tudományos politika és reprezentáció. Budapest ugyanis arról akarta meggyőzni a világot, hogy a nagyhatalmak igazságtalanul bántak el vele, különösen a korábbi szellemi és történelmi teljesítményére való tekintettel.

Emellett viszont az okosabb magyar politikusok belátták, hogy korábban elhanyagolták ezt a területet, szemben a csehszlovákkal, akiket akkoriban sokan a legfőbb ellenségnek tekintették. De a korábbi lengyel emigráció kulturális munkája is a lelki szemük előtt lebegett. Erre Hankiss János az egyik legelső magyar kulturális diplomáciai szakmunkában is felhívta a figyelmet: „A lengyel emigráció egy évszázadon át tapasztalhatta ennek az igazságnak az érvényességét. Mickiewicz a »College de France« tanszékén, Chopin az előkelő párizsi szalonokban, főnemeseik vezetése alatt a lengyel diákok, munkások és művészek egész tömege pedig a Quai d'Orléans lengyel könyvtárában kizárólag kulturális eszközökkel tartották ébren a nemzetük iránt parázsló érdeklődést. A cseheknek a világháborúig nincs hivatalos diplomáciájuk. Legfőbb fegyverük a toll s a nyomtatott betű volt,

s országukat elsősorban kulturális propagandájuknak köszönhetik, amelybe bele tudtak vonni egy Björnsont vagy egy Seton-Watsont. Ezt jelképezi az a sokhelyütt tapasztalható tény is, hogy a cseh nemzet bel- és külpolitikusai között annyi a tudós és író. Az aktív politikai érvényesülés országútjáról leszorítva, könnyebb és alig ellenőrizhető utakon vágtak a monarchia vezető politikusainak elébe, s elérték azt a céljukat, amely a gyakorlati politika szemmértéke szerint elérhetetlennek látszott. Hasonló okból nőtt meg a trianoni országvesztés után a magyar kulturális propaganda jelentősége."[226]

Magyarország vezetése – a világháborús vereségétől függetlenül – még mindig kulturális fölényben érezte magát a szomszédos államokkal szemben, amit deklaráltan fenn is akart tartani. Egyes vezetők – köztük a meghatározó kultuszminiszter, Klebelsberg Kunó – azonban attól is tartottak, hogy a Nyugatban csalódott magyarok túlzottan elkezdenek foglalkozni keleti eredetükkel, illetve keleti orientációjukkal, ami viszont külpolitikai zsákutcába fog vezetni. Emiatt minden esetre erősíteni akarták az ország nyugati kapcsolatait és identitását. Az akkori bőkezű és meglepően koncepciózus kulturális politikának az okait ebben a kontextusban kell értelmezni. Ugyanez vonatkozott azokra a viszonylag bőkezű forrásokra is, amelyek akkoriban az oktatási és kulturális tárcához áramlottak.[227]

Ez a szemléletmód megnyilvánult az előbb idézett Hankiss János szakmunkájában is. A debreceni nyári egyetem alapítója szerint a magyar kulturális diplomácia legfőbb céljai a következők voltak: „a) a magyarságot minden vonatkozásában ismertté tenni; jóvátenni a múlt mulasztásait s különösen az osztrák spanyolfal okozta mérhetetlen károkat; b) a nemzetek versenyében minél előbbre vinni Magyarországot; c) a revízió ügyét előmozdítani."[228] Erre az attitűdre azért is szükség volt, mert a magyar politikai és szellemi elitek az első világháború végén rádöbbentek, hogy az elveszett presztízs és az elrontott

[226] Hankiss János: A kultúrdiplomácia alapvetése. Budapest, 1936, Magyar Külügyi Társaság, 6. p.
[227] Ujváry Gábor: i. m. 71–75. p.
[228] Hankiss János: i. m. 17. p.

országimázs milyen súlyos következményekkel járhat. A liberális 19. században komoly népszerűségnek örvendő Magyarország ugyanis a 20. század elején a nemzetiségi kérdés rossz kezelése és a választási reform elodázása miatt fokozatosan elvesztette a korábbi előnyös pozíciókat a fősodorba (*mainstream*) tartozó nyugati sajtóban, közvéleményben és a politikai körökben is.[229]

Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, illetve hivatali utódja, a történész Hóman Bálint akkoriban nemcsak a külföldi egyetemek magyar nyelvoktató intézményeinek támogatására gondoltak, hanem a tárcájuk keretében önálló magyar állami intézeteket is igyekeztek létrehozni külföldön, amelyek többsége a mai napig fennáll és szolgálja a magyar kulturális diplomáciai célokat. Kétfajta intézmény jelentette a magyar kulturális-tudományos jelenlét alapját – egyrészt a régi és az új magyar történeti intézetek, másrészt pedig a Collegium Hungaricum mint új szervezeti forma. Ezenkívül meg kell még említeni az egyes külföldi egyetemeken létrehozott magyar intézeteket, amelyekre az őket támogató magyar államnak nagyobb szervezeti ráhatása volt, mint a hagyományos egyetemi tanszékekre.

Az első világháborús összeomlása és az addigi dualista monarchia felbomlása természetesen kihatott a történész és a levéltáros szakma működésére is. A magyar és a magyarországi történelemmel összefüggő levéltári iratok jelentős része ugyanis Bécsben maradt. Az anyag megosztását és az ott maradt iratok hozzáférhetőségét egy külön államközi szerződés szabályozta, amelyet a felek 1926-ban írták alá, és Badeni Egyezmény néven ment át a köztudatba. Az egyezmény a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia központi kormányszerveinek levéltáraiban őrzött, az 1526 és 1918 között keletkezett óriási iratanyagát a két utódállam közös szellemi tulajdonává nyilvánította. Sőt, a tisztán magyar eredetű okmányok és akták jelentős része visszakerült Magyarországra. De a Bécsben maradt anyagok is kutathatók maradtak a magyar kutatók számára. A Badeni Egyezmény, amely 1927-ben lépett hatályba, egészen a mai napig lehetővé teszi nemcsak az iratok kutatását, hanem a magyar levéltári delegátusok folyamatos jelenlétét is a bécsi állami (beleértve külügyi) és hadügyi levéltárakban. A magyar delegátusok pedig ezen akták vonatkozásában ugyanolyan jogokat élveznek, mint az osztrák kollégáik.[230] Az ezeken az iratokon alapuló magyar történeti kutatások koordinálását és elősegítését volt hivatott szolgálni az akkor létrehozott Bécsi Magyar Történeti Intézet.[231]

A Collegium Hungaricum (CH) egy új magyar szervezeti forma volt, amelynek gyökerei a Fraknói Vilmos által alapított római intézethez nyúltak vissza. Fokozatosan öt nagyvárosban alakult ki ilyen magyar jelenlét – 1924-ben jött létre a bécsi és a berlini CH, 1927-ben a római, valamint a „félig meddig Collegium Hungaricum típusú Magyar–Francia Egyetemi Tájékoztató Iroda (1933-tól: Franciaországi Magyar Tanulmányi Központ)".[232] Az ötödik CH Moszkvában jóval később, 1999-ben, tehát már a demokratikus átmenet után nyílt meg.

A Collegium Hungaricum intézményi forma a két világháború közötti években alapvetően tudománypolitikai célokat szolgált és csak másodlagosan a kultúraközvetítést. Jelenleg már megfordult az arány, és az utóbbi dimenzió került előtérbe, de továbbra is fontosak a magyar tudományos élet céljai. A CH-k megszületésükkor az elitképzés céljából létrehozott tudományos műhelyek voltak. „A Collegiumokban fiatal, többségükben egyetemet végzett, gyakran már doktorált kutatókat fogadtak, többnyire egy esztendőre (két szemeszterre), ritkábban ennél rövidebb vagy hosszabb időszakra. Nem kizárólag magyar állami, hanem városi vagy törvényhatósági ösztöndíjasokat, illetve »félfizető« vagy »fizető« vendégeket is. Teljes ellátást biztosí-

[229] Ezt a folyamatot Nagy-Britannia esetében részletesen bemutatta Jeszenszky Géza: Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918). Budapest, 2020, Fekete Sas Kiadó, 504 p.

[230] Bába Iván (Szerk.): Diplomáciai lexikon, Budapest, 2018, Éghajlat Könyvkiadó, 494. p.

[231] Magyar levéltári delegátus egyébként Moszkvában is működik, ahol 2001-ben létrejött a moszkvai hungarika-kutatásokat segítő Magyar Levéltári Intézet. A moszkvai delegátus vezette intézet – szemben az osztrák levéltárakban székelő bécsi delegátusokkal – a moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központban működik. Uo. 522 p.

[232] Ujváry Gábor: i. m. 85. p.

tottak számukra, napi háromszori étkezéssel, de sportolási, nyelvtanulási lehetőségekhez is jutottak, sőt még mostak is rájuk [...] A külföldi magyar intézetek az ösztöndíjasok istápolásán túl kulturális programokat, filmvetítéseket, képzőművészeti és fotókiállításokat, zenei és előadóesteket is szerveztek. Részben saját falaikon belül, többnyire azonban – kultúraközvetítő tevékenységet folytatva külső helyszíneken."[233] Mindegyik CH saját domináns tudományos profillal is bírt. A külföldön működő magyar történeti intézetekkel szemben, ahol egyértelműen a tágan értelmezett történészek domináltak az ösztöndíjasok között, a CH-k vendégközönsége sokszínűbb volt. „Bécsbe elsősorban germanisták, orvosok és jogászok, Berlinbe főleg természettudósok és műszaki szakemberek, Rómába pedig művészek, művészet- és egyháztörténészek, valamint kispapok érkeztek."[234]

A külföldi egyetemek szerkezetébe jól integrált magyar intézetek egyik legkiválóbb példája a berlini magyar tanszék, majd magyar intézet volt. A tanszék még 1916-ban, tehát az első világháború éveiben született, amikor németek és magyarok egy oldalon harcoltak. A tanszékalapítás ügye emiatt politikai színezetet kapott, és mindvégig élvezte a német hatóságok támogatását. Az első vezetője Gragger Róbert, a szepességi német származású, de már magyar identitású professzor volt. Gragger nevéhez kötődik a hungarológia (magyarságtudomány) fogalmának megalkotása. A szegényes 1920-as években Berlinben már nem uralkodott olyan kedvező társadalmi hangulat, a sajtó egy része meglehetősen kritikus volt a Horthy Miklós vezette Magyarországgal szemben. Mások voltak a prioritások is, mint az első világháború alatt. A tanszék, majd intézet azonban minden korszakot túlélt, és ma is működik. Az 1920-as években viszont nagyobb magyar állami támogatásra szorult rá.[235]

Az önállóan vagy a magyar állami támogatással (is) működő két világháború közötti külföldi magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok száma imponáló volt. Az 1940-es évek elején „már 7 külföldi

[233] Uo. 86–87. p.
[234] Uo. 91. p.
[235] Uo. 125–150. p.

magyar egyetemi intézetet (Ankara, Berlin, Helsinki, Lipcse, Róma, Stockholm, Szófia), 31 lektorátust, 6 magyar tanszéket (Berlin, Bécs, Bologna, Párizs, Róma, Stockholm), 2 magyar előadói státuszt (Genf, Nizza), 1 magyar nyelvtanfolyamot (Fiume) és 1 magyar tanulmányi központot (Bologna), azaz összesen 48 intézményt regisztráltak [...] Volt amelyik szüneteltette a tevékenységét, mivel a fogadó ország hadban állt Magyarországgal (London) [...] A 48 egyetemi képviselet mellett még 3 Collegium Hungaricumot (Bécs, Berlin, Róma), 2 magyar könyvtárat (London, New York), 2 magyar intézetet (München, Párizs), 1 magyar egyházi intézetet (Róma), 4 magyar kultúrintézetet (Berlin, Milánó, Róma, Stockholm), 1 magyar–olasz iskolát (Milánó), két magyar történeti intézetet (Bécs, Róma) és 1 tudományos társaságot (bolgár–magyar) tartottak számon, azaz összesen 64 külföldi magyar kulturális és tudományos képviselet létezett akkor."[236]

Ez a felsorolás ugyan a második világháború előtti állapotokat tükrözte, tehát főleg a tengelyhatalmak (Németország, Olaszország, valamint Japán) és a hozzájuk kötődő államok, illetve a semleges országokban működő képviseletek szerepelnek benne, de ott voltak a párizsi, a londoni és az amerikai jelenlét maradványai is. Szembetűnő viszont, hogy a két világháború közötti magyar kulturális politika nem koncentrált a szomszédos – alapvetően ellenséges – államokra, amelyekkel szemben revizionista politikát folytatott. Az sem mellékes tényező, hogy Csehszlovákiában, Romániában és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban (1928-tól: Jugoszláviában) még mindig fennállt az önálló (kisebbségi) magyar oktatási és kulturális hálózat, amelyet a magyar állam más csatornákon keresztül próbált támogatni.

A két világháború közötti Csehszlovákiának és Lengyelországnak még nem volt a magyarhoz hasonlóan kiterjedt és strukturált külföldi kulturális-tudományos jelenléte, noha jobb nemzetközi pozícióval és komolyabb anyagi forrásokkal rendelkeztek. A két ország a legtöbb helyen csak sajtó- és kulturális attaséval képviseltette magát, a minisztériumi központokban ezt a két területet amúgy is többnyire együtt kezelték, és alapvetően az állami propaganda eszközének te-

[236] Uo. 121–122. p.

kintették. Ugyanolyan fontos volt számukra azt is megtudni, hogyan vélekednek róluk külföldön.[237]

Csehszlovákia egyáltalán nem, Lengyelország pedig csak a korszak végén mozdult el az önálló kulturális intézeti formák létrehozása irányában. Ennek egyik kiinduló impulzusát az 1934 végén miniszterelnöki szinten aláírt kétoldalú lengyel–magyar kulturális együttműködési szerződés jelentette,[238] amelynek nyomán aztán 1938-ban – a világon elsőként – Budapesten megalakult az önálló Lengyel Intézet, amelyet nemsokára követett egy hasonló intézet Londonban. A betervezett bukaresti intézetet viszont már nem sikerült megnyitni – arra csak 2001-ben került sor.[239] A második világháború kitörése előtt többre nem volt idő, ám ez is ékes bizonyítéka volt a hagyományosan jó lengyel–magyar kapcsolatoknak.

A kölcsönösség alapján megnyitott londoni Lengyel Kulturális Intézet[240] a háború előtt már nem nagyon tudott kifejteni érdemi munkát, bár átvészelte a második világégést. Az igazi ünnepélyes megnyitására végül 1947-ben került sor. A budapesti Lengyel Intézet azonban egészen a Magyarország német megszállásáig működött, annak ellenére, hogy a Magyar Királyság Németország szövetségese volt. Sőt, nagyon aktív volt ebben az időszakban, hiszen egyrészt foglalkoznia kellett a nagyszámú lengyel menekülttel, azok oktatásával, másrészt pedig bizonyos képviseleti teendőket is igyekezett ellátni. Fontos találkozási hely is volt a lengyel emigránsok számára.[241]

Ugyanezt nem lehetett elmondani a korabeli csehszlovák–magyar kapcsolatokról. A két állam ugyanis a lehető legrosszabb politikai

[237] Umińska-Woroniecka, Anna: Historia polskich placówek dyplomacji kulturanej. In: Historia w dyplomacji publicznej. Ed. Ociepka, Beata. Warszawa, 2015, Scholar, 117. p. és 123. p.

[238] Az kulturális együttműködési szerződések valószínűleg a két világháború közötti Latin-Amerikában születtek. Európában az 1933-ban aláírt lengyel-jugoszláv egyezmény volt az első. Hankiss János: i. m. 26. p.

[239] Umińska-Woroniecka, Anna: i. m. 115–118. p.

[240] A reciprocitás jegyében Varsóban megnyílhatott a British Council, amely az egyiptomival együtt a legelsők közé tartozott. Uo. 117. p.

[241] Uo. 117. p.

viszonyban volt egymással, amit tovább súlyosbítottak a két vezető politikai elit közötti ideológiai és szociokulturális különbségek is. Ez viszont nem jelentette a kulturális kapcsolatok teljes hiányát, igaz, végső soron azok is feszültségekre épültek. Jól példázza ezt az egyik kiváló és sikeres csehszlovák kulturális diplomata, Anton Straka kultúrattasé budapesti működése.

Csehszlovákia és Magyarország csak 1922-ben létesítettek egymással rendes diplomáciai kapcsolatot, amelyet mindvégig hűvösség kísért. Az első csehszlovák követet csak három évvel később akkreditálták Budapesten, mégpedig Hugo Vavrečka, a későbbi csehszlovák, majd cseh köztársasági elnök, Václav Havel nagyapjának személyében. 1925-től kezdve egészen 1936-ig, azaz majdnem tizenegy éven keresztül Anton Straka volt a csehszlovák követség egyik olyan beosztott diplomatája, aki a kulturális területért is felelt. Straka (1893–1944) Kassán született, és eredetileg katolikus papnak készült, de később „kiugrott", és államigazgatásra, majd diplomáciára váltott. Budapesten a követség kulturális attaséjaként működött, de az első években nem volt túlzottan aktív a kultúra területén. 1932-től viszont a lakásán elkezdte szervezni a híres péntek esti találkozókat az akkori népszerű magyar írók bevonásával, akiknek többsége a Horthy-rendszer demokratikus és baloldali ellenzékéhez tartozott. Ilyen gondolkodású volt maga Straka is, aki ugyan szlováknak született, de elfogadta a csehszlovák nemzetegység gondolatát, és teljesen azonosult az első Csehszlovák Köztársasággal. A szalonjába többedmagával ellátogató Szabó Lőrinc emiatt csehnek tartotta őt. Straka többször találkozott József Attilával, akivel Zuglóban közel laktak egymáshoz. Különböző kultúraközvetítő kiadványokat, irodalmi antológiákat is igyekezett megszervezni és kiadatni. Ezzel ugyan a Budapesten meglehetősen elszigetelt csehszlovák külképviselet falaiból sikerült kitörnie a korabeli magyar demokratikus és ellenzéki társadalom felé, de ezzel a hivatalos Magyarország szerveinek figyelmét is magára irányította.[242] Straka

[242] Wlachowský, Karol: Aktuálny odkaz Antona Straku (1893–1944), http://www.oslovma.hu/index.php/sk/historia/165-historia2-historia2/1014-aktualny-odkaz-antona-straku-1893-1944

megfigyelésében különösen aktív volt a szintén szlovák származású, de elmagyarosodott Pechány Adolf, az akkori magyar kormányok szlovákügyi megbízottja.[243]

Straka közreműködött a csehszlovák állam gazdasági és egyéb pénzügyi segélyeinek elosztásában a magyarországi szlovákok körében, ami az ellenzéki kapcsolatokon túl szintén nemtetszést váltott ki a magyar hatóságok részéről. Ahogyan az sem növelte a népszerűségét, hogy ő volt az a diplomata, aki a követség nevében fogadta azt a csehszlovák kommunista delegációt, amely Rákosi Mátyás perére érkezett Magyarországra. Egy idő után ezek miatt majdnem teljesen ellehetetlenült a magyar fővárosban, és ha Csehszlovákia időben nem hívta volna vissza a budapesti posztjáról, valószínűleg nemkívánatos személlyé vált volna a magyar hatóságok szemében. Azt pedig kiutasítást vont volna maga után. Az antifasiszta érzelmű Straka a második világháború alatt német koncentrációs táborba került, ahol meghalt. Tevékenysége jól példázza a barátságtalan közegben működő kulturális diplomácia lehetőségeit és korlátait.[244]

A kulturális diplomácia új szakasza kezdődött a második világháború utáni években, amikor az egész közép-európai térség a Szovjetunió vezette „keleti blokk", vagy költőibben megfogalmazva, a „béketábor" részévé vált. A különböző ellentéteket sokáig ügyesen kijátszó Moszkva egy idő után a térség bilaterális kapcsolatainak a stabilizálásában vált érdekeltté. Ezt a célt volt hivatott szolgálni a frissen népi demokratikussá, majd hivatalosan szocialistává váló kelet-közép-európai államoknak a proletár internacionalizmus jegyében történő kibékítése.

[243] Ábrahám, Barna: Pechány Adolf életrajza. In: Pechány Adolf: A magyarországi tótok. Miskolc, 2000, Felső-Magyarország Kiadó, 253–254. p. Az 1921 és 1941 közötti két évtizedben Pechány hivatalosan „a magyarországi tót ajkúak magyar királyi biztosa" volt. Ez azt jelentette, hogy a belügyminisztérium megbízásából vizsgálta a nemzetiségi megnyilvánulásokat, elemzéseket készített a magyarországi szlováksággal kapcsolatban külföldön megjelent írásokról és az alföldi szlovák sajtóról is szemléket készített.

[244] Wlachowský, Karol: Aktuálny odkaz Antona Straku (1893–1944), http://www.oslovma.hu/index.php/sk/historia/165-historia2-historia2/1014-aktualny-odkaz-antona-straku-1893-1944

Ehhez azonban a hivatalos szovjet doktrína jegyében jobban meg kellett ismerniük egymást, amit különböző módokon próbáltak elérni. Ebben a folyamatban komoly szerepet szántak az egyes kelet-közép-európai fővárosokban létrehozott kulturális és tájékoztatási központoknak, amelyek a korábbiakhoz és későbbiekhez képest szokatlanul nagy apparátusokkal dolgoztak. A magasabb dolgozói létszámra szükség is volt, hiszen ezek a központok sok feladatot láttak el, a könyvtárak működtetésétől kezdve, a nyelvtanfolyamok szervezésén át, egészen a jellegzetes nemzeti művészeti termékek eladásig a külön erre a célra létesített saját boltokban. A központi szerepet természetesen a különböző kulturális programok szervezése és a művészek közötti – államilag ellenőrzött – kapcsolatépítés játszotta. A külföldön működő magyar kulturális intézetek koordinálását a kettős miniszteriális alárendeltségben (külügyi és kultusztárca) dolgozó Kultúrkapcsolatok Intézete végezte. Csehszlovákiában és Lengyelországban ezt a feladatot közvetlenül a külügyminisztériumhoz rendelték.

A kulturális diplomácia fő célterületét ebben az időszakban egyértelműen a szomszédos szocialista államok képezték, de idővel újjáélesztették a régi nyugati intézményeket is, illetve itt-ott megpróbálkoztak az európai határok átlépésével is. Az újjáélesztésre azonban igazából csak Magyarországon volt szükség, mert a legtöbb csehszlovák és lengyel intézet csak az államszocializmus éveiben jött létre. Erre leginkább jellemző példa a Lengyel Népköztársaság. A második világháború utáni lengyel külügyi gyakorlat terminológiailag is megkülönböztette a kapitalista nyugaton és szocialista keleten működő intézeteket. Az előbbieket többnyire Lengyel Intézet névvel jelölték, az utóbbiakat Lengyel Kulturális és Tájékoztatási Központnak hívták. Ennek az 1970-es évek végétől egyre kevésbé volt jelentősége. Egységesen lengyel intézeteknek azonban csak 1994-től nevezik mindegyik ilyen típusú lengyel külképviseleti intézményt.[245] Az első három lengyel kulturális és tájékoztatási központot Prágában (1949), Szófiában (1949) és Pozsonyban (1950) hozták létre. Az utóbbit nem intézetnek, hanem az Új Lengyelországnak (Nowa Polska) nevezték, csak

[245] Umińska-Woroniecka, Anna: i. m. 115. p. és 118. p.

1982-től vehette fel a Lengyel Kulturális és Tájékoztatási Központ nevet. 1956-ban megnyílt a kelet-berlini lengyel kulturális központ, amelyet 1969-ben követett a lipcsei lengyel képviselet. Az 1970-es években aztán három kapitalista demokratikus állam fővárosában is megnyíltak az új lengyel központok – Bécsben (1974), Stockholmban (1974) és végül Párizsban (1979).[246]

Az újabb külföldi kulturális intézményalapítási korszak mindenütt az 1989-es változások következtében kezdődhetett el. Csehszlovákia esetében nyilván szerepet játszott a szövetségi állam felbomlása is. Egyáltalán, a szocialista föderációk (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Szovjetunió) megszűnése minden egyes tárgyalt ország esetében komoly szerkezeti változásokhoz és új területi prioritásokhoz vezetett, hiszen egy sor új állam keletkezett a térségben. Magyarországon a kulturális diplomácia egy ideig „vándorolt" különböző tárcák (kulturális és oktatási, illetve közigazgatási és igazságügyi) között, míg végül 2016-ban lehorgonyzott a külgazdasági és külügyminisztériumban. A többi visegrádi államban alapvetően a külügyi tárca alárendeltségében működtek az intézetek. A cseh, a lengyel és a szlovák intézeti hálózat egyszerű névre hallgat (Cseh Központ, Lengyel Intézet, Szlovák Intézet). Magyarország esetében többször megváltozott az intézetek elnevezése – először a magyar kulturális központ vagy intézet névre hallgattak, aztán Balassi Bálintról lettek elnevezve, majd 2021 nyarán a magyar külügyi vezetés Liszt Ferenc neve mellett tette le a voksot.

Mindegyik közép-európai (visegrádi) állam jelenleg tagolt és kiterjedt kulturális intézeti hálózattal rendelkezik, amely jól tükrözi az említett országok prioritásait és lehetőségeit. Paradox módon a legkiterjedtebb önálló intézeti hálózattal nem a legnagyobb területű és lélekszámú Lengyelország, hanem a Cseh Köztársaság és Magyarország rendelkezik. Mindkét esetben 26 külföldi kulturális képviseletről van szó, melyek 22, illetve 24 államban működnek. Ha viszont nemcsak az önálló intézeteket kellene figyelembe venni, akkor valószínűleg mégis Lengyelország lenne a külföldön kulturálisan legjobban képviselt állam. 2009-ben ugyanis nemcsak 21 kulturális intézete működött külföldön, hanem 31 kulturális-tudományos attaséi poszttal is rendelkezett. Sőt, a kulturális reprezentáció valamilyen formában az összes lengyel külképviselet feladata volt, azok száma pedig nem volt csekély (körülbelül 150 képviselet).[247] De ez a helyzet a többi közép-európai állam esetében is. Több olyan helyen, ahol esetleg nincs önálló kulturális képviseletük (központjuk vagy intézetük) emiatt ezek az államok is rendelkeznek a kulturális szakdiplomatákkal.

[246] Uo. 120–126. o.

A csehek Izraelben, Németországban és Olaszországban két-két városban is jelen vannak (Tel-Aviv, Jeruzsálem; Berlin, München; Róma, Milánó) és Moszkvában két intézményt működtetnek – a Cseh Központot és a Cseh Házat. Jeruzsálemben is a Cseh Ház státusú intézmény működik. A csehek két országban a fővároson kívül létesítettek Cseh Központot – Hollandiában Rotterdamban, az USA-ban pedig New Yorkban. A cseh kulturális diplomácia tehát intézményesen a következő országokban van jelen: Ausztria, Belgium, Bulgária, Franciaország, Georgia/Grúzia, Görögország, Hollandia, Izrael, Japán, Dél-Korea, Magyarország, Lengyelország, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, Oroszország, Románia, Spanyolország, Svédország, Szlovákia, Ukrajna és USA. A felsorolásból szembetűnő India és Kína hiánya.[248]

Magyarország, két országban szintén két-két városban van jelen: Németországban a Berlin mellett Stuttgartban is, Romániában pedig Bukarest mellett Sepsiszentgyörgyben. Összességében a magyar kulturális diplomácia a következő államokban van jelen: Ausztria, Cseh Köztársaság, Belgium, Bulgária, Dél-Korea, Egyiptom, Észtország, Finnország, Franciaország, Horvátország, India, Izrael, Japán, Kína, Lengyelország, Nagy-Britannia, Olaszország, Oroszország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Törökország és az USA.[249]

[247] Kieleszewski, Prezemysław – Poprawski, Marcin: Instytucje publiczne i dyplomacja kulturalna. Potencjały i wyzwania. Zarządzanie Publiczne, 2009. Nr. 3. 20. p.

[248] Síť Českých center, https://www.czechcentres.cz/sit-ceskych-center

[249] Kulturális Diplomácia Budapest, https://culture.hu

Az egyszerűen csak Lengyel Intézet névre hallgató lengyel külföldi kulturális képviseletek, amelyeket ma döntően a varsói külügyminisztérium irányít (a kulturális tárca némi beleszólásával), a következő államokban találhatók meg: Ausztria, Belarusz, Belgium, Bulgária, Cseh Köztársaság, Franciaország, Georgia/Grúzia, India, Izrael, Japán, Litvánia, Magyarország, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, Oroszország, Románia, Svédország, Szlovákia és USA. Két államban két intézet is működik – Németországban például Berlin mellett Lipcsében is, Oroszországban pedig Moszkva mellett Szentpéterváron is. Az USA-beli intézet pedig nem Washingtonban, hanem New Yorkban nyert elhelyezést.[250]

Végül Szlovákia következik, amely a pozsonyi külügyminisztériumból közvetlenül irányított Szlovák Intézetet a következő országokban tart fenn: Ausztria, Cseh Köztársaság, Franciaország, Magyarország, Lengyelország, Németország, Olaszország és Oroszország.[251] Szlovákia tehát egyelőre nincs jelen ebben a formában például Londonban és New Yorkban.

A fenti felsorolásból látszik, hogy a nagy európai metropoliszokon kívül mindegyik visegrádi állam főleg a közvetlen szomszédságában és Közép-Európában elhelyezkedő államokra koncentrál. Az európai kontinensen kívül Magyarország van leginkább jelen és csak Szlovákia nincs jelen New Yorkban. A magyar prioritásokból kitűnik markánsabb jelenléte a baltikumi finnugor nyelvű államokban és Törökországban. Lengyelország pedig a posztszovjet térségben aktívabb, ahogyan a Cseh Köztársaság is.

[250] Instytuty Polskie, https://www.gov.pl/web/dyplomacja/instytuty-polskie

[251] Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, http://mkcrsr.gov.sk/adresare?qnaz=&qkraj=0&qtyp=21

A MODERN TUDOMÁNYOS ÉS TECHNOLÓGIAI DIPLOMÁCIA

Az utóbbi másfél-két évtized egyik fontos diplomácia intézménytörténeti fejleménye a tudományos és technológiai szakdiplomácia megszületése. A 19–20. század fordulóján, majd a 20. század első kétharmadában kialakult kulturális-tudományos intézmények ugyanis alapvetően a szellem-, illetve humán tudományokra koncentráltak, és nem foglalkoztak a természettudományokkal, illetve a műszaki innovációkkal. Ezen aránytévesztés valószínűleg az utóbbiaknak a nemzetépítésben és a presztízsdiplomáciában betöltött kisebb súlyával függött össze. Bár a műszaki és a természettudományok jelentősége is óriási volt, a második világháború utáni fegyverkezési versenyben még inkább felértékelődött. Ennek a szakterületnek emiatt biztonságpolitikai aspektusai is voltak. 1989 után a korábbinál nyitottabb lett a tudományos információk piaca, valamint a tudósok migrációja, amely sokszor az agyelszívással is összefüggött. Annak iránya alapvetően kelet–nyugat és dél–észak irányú volt. Az USA-ba ugyanakkor még a gazdag Nyugat-Európából is sokan törekedtek, amire valahogyan reagálniuk kellett az ottani kormányoknak.

Igazából ezekre a trendekre való reakcióként született meg a fejezet elején említett új szakdiplomácia. A tudományos és technológiai szakdiplomaták ugyan nem fordultak el teljesen a bölcsész- és társadalomtudományoktól, de a mindennapi munkájukban jóval nagyobb hangsúllyal szerepelnek a természettudományi felfedezések és a műszaki innovációk. Ezt jelzi például a mindig is élenjáró francia tudományos diplomácia jelenlegi (azaz 2014 utáni) prioritásrendszere: egészségügy, táplálkozás, biotechnológiák, továbbá környezet- és ökotechnológiák, valamint informatika, kommunikáció és nanotechnológiák.[252]

A tudományos együttműködési ügyekkel teljes egészében vagy részben foglalkozó diplomaták elvétve már korábban is dolgoztak az egyes államok külképviseletein. Franciaország például már 1963-ban

[252] Ruffini, Pierre-Bruno: i. m. 84. p.

is rendelkezett tudományos attaséval a washingtoni nagykövetségén, Svájc pedig 1958-ban létesített ott tudományos tanácsadói posztot.[253] Ebből azonban akkor még nem lett rendszer. Az egész terület rohamos kiépítése az ezredforduló után kezdődött el.

Ebben egyik élenjáró ország természetesen az USA, amely eddig a legtöbbet profitálta a tudományos és technológiai helyzeti előnyéből. Az amerikai elnökök Franklin Delano Roosevelt óta rendelkeznek különleges tudománypolitikai és technológiai főtanácsadóval, ez a pozíció 2000-ben megjelent a külügyminisztériumban is. Jelenleg a Fehér Házban és a külügyminisztériumban egész részlegek (irodák) foglalkoznak tudományos és technológiai kérdésekkel. Az első külföldi tudománydiplomáciai irodát egyébként 1947-ben nyitották meg Londonban. Ilyen formában az USA az 1950-es években már tíz országban volt jelen, de 1956 után a CIA-tól kiinduló indiszkréció miatt felszámolták a hálózatot. A szovjet űrsikerek aztán gyorsan az amerikai politika megváltozásához vezettek. 1967-ben a tizenhét amerikai nagykövetségen huszonhárom tudományos diplomata dolgozott. Ma ezeket a tisztviselőket környezeti, tudományos, technológiai és egészségügyi hivatalnokoknak (*Environment, Science, Technology and Health /ESTH/ Officers*) nevezik, akiknek munkáját tizenkét regionális iroda koordinálja.[254] 2018-ban további huszonegy országban voltak jelen az egyéni ESTH diplomaták, akik tudományos konzultánsként vagy tisztviselőként dolgoznak, de igazából hivatásos diplomaták. 2018-ban összesen harminchárom államban és négy nemzetközi szervezet mellett voltak jelen a kifejezetten csak a tudományos kérdésekkel foglalkozó amerikai diplomaták. További 146 országban pedig egyes diplomaták egyéb (gazdasági, politikai stb.) teendőik mellett foglalkoznak tudományos kérdésekkel. Ezenkívül az amerikai Nemzeti Tudományos Alapítvány is rendelkezik állandó képviselettel Párizsban, Pekingben és Tokióban. 2002 óta az USA továbbá lehetővé teszi a fogadó államok tudósainak, hogy elhelyezkedjenek a nagykövetségein, ahol az ESTH diplomaták konzultánsaiként dolgozhatnak.

[253] Uo. 84. p. és 94. p.
[254] Uo. 102–105. p.

Végül az USA támogatja neves tudósainak külföldi kiküldetését, akik nem diplomáciai beosztásban dolgoznak, de az elnöknek, a külügyminisztériumnak és az amerikai tudósszakmának is felelnek a tevékenységükért. 2009 és 2013 között tizenhárom ilyen beosztású tudós (*science envoy*) volt jelen külföldön.[255]

Kínában nem a külügyminisztérium, hanem a tudományos és technológiai minisztérium foglalkozik a tudományos képviselők külföldi kiküldésével. Többnyire nem tudósokról, de nem is hivatásos diplomatákról van szó, hanem a minisztérium erre szakosodott tisztviselőiről. 2012-ben az összesen negyvenhat országban működő hatvankilenc misszióban volt jelen 141 kínai tudományos-technológiai képviselő.[256]

A hagyományos európai nagyhatalmak közül egyelőre a legtöbb tudományos diplomatával Franciaország rendelkezik, ami főleg a centralizált diplomáciai és külképviseleti frakció modellel függ össze. A franciák ugyanis a legtöbb külföldre irányuló tevékenységet a külügyminisztériumon keresztül végzik. A britek és a németek nyitottabbak más – lazább – formák irányában is. 2015-ben a francia külügyminisztérium kilenc tudományos tanácsoson és hetvenkét tudományos attasé révén volt jelen a világ ötvennégy országában. A tanácsosok többnyire egész tudományos-technológiai osztályokat, részlegeket vezettek az egyes fontosabb nagykövetségeken. Az attaséi hálózaton belül pedig a francia modell megkülönbözteti a tudományos-technológiai és a tudományos-egyetemi együttműködési attasékat.[257]

Ehhez képest Németország 2013-ban húsz államban foglalkoztatott huszonöt tudományos tanácsadót. A német tudomány és ipar viszont 2009 óta a német tudomány és innováció házain (Moszkva, New York, São Paulo, Újdelhi és Tokió) keresztül is jelen van a tudományos együttműködés és információk globális piacán. Ezek egy tető alatt hozzák össze a kutatóintézetek, egyetemek és innovációs ügynökségek képviselőit. Ezenkívül a különböző tudományos profi-

[255] Uo. 102–105. p.
[256] Uo. 109. p.
[257] Uo. 84. p.

lokat és szakmai hátteret (például az alkalmazott ipari kutatásokat) felmutató német társaságok is jelen vannak még néhány országban.[258]

A brit egyetemek hagyományosan nagy vonzerőt gyakorolnak a világ kutatói közösségére, de ettől függetlenül a Nagy-Britannia is igyekszik jelen lenni tudományos diplomáciai képviselőivel fontosabb külföldi állomáshelyeken. A tudománypolitikai kérdésekkel foglalkozó brit diplomatákat fogja össze és koordinálja a Tudományos és Innovációs Hálózat (*Science and Innovation Network*, *SIN*), amelyet a külügyminisztérium hozott létre. Ezt a hálózatot 2008 óta a külügy együtt tartja fenn és finanszírozza a kereskedelmi és innovációs minisztériummal. 2015-ben kilencven fővel (tudományos tanácsadóval) huszonnyolc országban volt jelen. Egyetemi emberek, tudósok és hivatásos diplomaták egyaránt vannak közöttük, és mindannyian együttműködnek a Kereskedelmi és Befektetési Ügynökséggel is.[259]

Egyelőre az orosz tudománydiplomáciai jelenlét a legkevésbé markáns. Oroszország ugyan ötvenkilenc tudományos-kulturális központot működtet világszerte, de azok elsősorban az orosz kultúra és tudomány népszerűsítésével foglalkoznak. A tudományos-technikai attasék hálózata ezért jóval korlátozottabb – 2015-ben csak mintegy tizenöt volt világszerte.[260]

A közép-európai térségben ezen új típusú tudományos-technológiai diplomácia egyelőre gyerekcipőben jár, ami alól talán csak Magyarország kivétel. Sőt Magyarország már az 1990-es évek elején is rendelkezett önálló tudományos és technológiai (TéT) diplomatákkal, akik az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) alá tartoztak, de a külügyminisztériumon belül kerültek kiküldetésre. Ezenkívül számos főhatósággal és intézménnyel álltak kapcsolatban (minisztériumok, MTA, Magyar Mérnökakadémia, OTKA stb.) 1992-ben következő magyar külképviseleteken működtek magyar TéT-attasék: Bécs,

[258] Tipikusan ilyen a Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), a Fraunhoffer Gesellschaft, a Helmholtz-Gemeinschaft és a Leibniz-Gemeinschaft. Uo. 81–83. p.

[259] Uo. 91. p.

[260] Uo.113.p.

Bonn, Helsinki, London, Párizs, Tel-Aviv, Tokió, Új-Delhi és Washington.[261] Ez a területi felosztás sok tekintetben hasonlít a mostanira, és az akkori vezetők előrelátására utal. Egyébként a TéT-attasék néhány helyen más külképviseleti teendőket is elláttak. Tipikusan ilyen volt a kulturális diplomáciai teendők ellátása, de több helyen a gazdaságdiplomáciai szempontokra is kellett ügyelniük.[262] A fő profiljukon belül a főbb hangsúlyok pedig a következő területek voltak: gazdaság és innováció kapcsolata, környezetvédelem, egészségügy, energetika, műszaki felsőoktatás, infrastruktúra fejlesztése, új technológiák.[263]

Magyarországot jelenleg tizenöt tudományos és technológiai (TéT) diplomata képviseli világszerte. Németországban és az USA-ban jelenleg két helyen is dolgoznak magyar szakdiplomaták – Berlinben és Stuttgartban, valamint New Yorkban és San Franciscóban. Továbbá ott vannak Bécsben, Brüsszelben (az EU melletti állandó magyar képviseleten), Moszkvában, Londonban, Párizsban, Pekingben, São Paulóban, Szöulban, Új-Delhiben, Tel-Avivban és Tokióban. Feladataik közé tartozik az információszerzés, a kapcsolatépítés, a tájékoztatás és a közvetítés. A külképviseletekre a külügyi és külgazdasági minisztériumon keresztül kerülnek ki, a szakmai tapasztalatuknak megfelelő diplomáciai rangban. A hálózat működtetésében fontos szerepet játszik az innovációs minisztérium alatt működő Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH). Külügyi és külgazdasági minisztériumon belül pedig külön tudománypolitikai főosztály működik.[264]

Másik közép-európai állam, amely már rendelkezik speciális tudománypolitikai diplomáciai képviselőkkel – a Cseh Köztársaság. Az egész rendszer csak 2020-ban jött létre, és valószínűleg ez is az oka

[261] 90. TéT-attasék beszámoltatásáról szóló 1992-es összefoglaló jelentés. 1992. szeptember 4. In: Iratok a magyar külügyminisztérium történetéhez. 1985–1993. II. Főszerk.: Sáringer János. Budapest, 2015, Balassi Kiadó, 397–398. p.

[262] Uo. 401. p.

[263] Uo. 401. p.

[264] TéT szakdiplomata hálózat, https://tdf.kormany.hu/tet-szakdiplomatak-2020; https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/ketoldalu-kapcsolatok/tet-szakdiplomata

annak, hogy a cseh tudományos-technológiai diplomaták egyelőre csak négy helyen vannak jelen – Brüsszelben az ottani cseh állandó képviseleten belül, továbbá Tel-Avivban, Washingtonban és a tajvani Taipeiben. A többi országban a tudományos együttműködésekkel olyan diplomaták foglalkoznak, akiknek más feladataik is vannak.[265] Jelenleg Lengyelország is próbálkozik tudományos szakdiplomáciai posztok létrehozásával, és ez a feladat bekerült az éppen aktuális lengyel külpolitikai stratégiába is. A 2017 és 2021 közötti időszakra szóló dokumentumban szó van arról, hogy szükséges egy olyan Lengyelország-kép kialakítása, amely kihangsúlyozza az ország tudományos potenciálját. Ehhez viszont megfelelő intézményi hátteret is ki kell alakítani.[266] Konkrétumokról szóló információ azonban egyelőre nem nagyon érhető el. Lengyelország 2019-ben határozta el, hogy aktívabb tudományos diplomáciát visz majd, és hat tudományos attaséi posztot hoz létre. Néhány államban jelen vannak olyan diplomaták, akik egyéb profiljuk mellett foglalkoznak a tudományos és technológiai kérdésekkel (például Washingtonban és Tokióban).[267] A szlovák tudományos szakdiplomácia egyelőre csak kialakulóban van, külön diplomáciai posztokat még nem létesítettek.

*

A fentiekben bemutatott szakdiplomáciák megszületése és érvényesülése szorosan összefüggött egymással. Ezen túl jól mutatja a hagyományos diplomácia fejlődőképességét és azt is, mennyire fontos, hogy ez a régi szakma is képes legyen lépést tartani a korral. Különösen a kulturális és a tudományos diplomácia látszólag nagyobb áttörést eredményezhet adott esetben a nem túlzottan baráti befogadó közegben is, amit részben az tesz lehetővé, hogy a klasszikus politikai,

[265] Vědecká diplomacie, www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/vedecka_diplomacie

[266] Strategia Polskiej Polityki Zagranicznej (2017–2021). RP Ministerstwo Spraw Zagranicznych. 25–26. p.

[267] Szkarlat, Monika et kol.: Dyplomacja naukowa. Koncepcja, praktyka. Lublin, 2020, UMCS, 144–145. p.; Tomala, Ludvika: Potrzebna nowoczesna dyplomacja naukowa. Newsletter Akademicki, 2020, 1–2. p.

katonai és gazdasági diplomáciától eltérően kissé szabadabb pályán mozog, azaz valamivel lazábbak a határai. Ugyanakkor része az állami érdekérvényesítő diplomáciának, mindennel, ami ezzel együtt járt. A feladata nem csak az önkép formálása, országimázs-építés, hanem kulturális propaganda is, valamint a kapcsolattartás, a tájékozódás és akár a tárgyalás is. Az biztos, hogy különösen a kulturális diplomácia olyan terület, amely szerencsés személyi konstelláció esetében a politikailag „hűvösebb" időszakokban is sokat tehet azért, hogy az említett kapcsolatok ne hűljenek ki teljesen.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

A m. kir. külügyminisztérium ügyosztályainak személyzeti beosztása. Külügyi Közlöny, XXI. évf. 1941. 7. szám

A m. kir. külügyminisztérium ügyosztályainak személyzeti beosztása. 1921. évi október hó 15-én. Külügyi Közlöny, 1921. 4. szám

A m. kir. minisztérium 8889/1920. M.E. számú rendelete a külügyi szolgálat fogalmazói szakába való alkalmazásához szükséges kellékek tárgyában. Külügyi Közlöny, 1921. 2. szám.

A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest (1920). Összeállította: Zeidler Miklós. Budapest, 2017, MTA BTK TTI

A magyar diplomácia a két háború között. Budapest, 1995. MTT, 9-57. p. és Bába Iván – Baller Barbara – Halász Iván – Tóth Norbert: A külügyi igazgatás alapjai. Budapest, 2016, Dialóg Campus

A Monarchiától Trianonig. Egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései. Budapest, 2012, Manager. Olvasósarok

Árva Zsuzsanna – Barta Attila (Szerk.): *Évtizedek a magyar közigazgatás szolgálatában. Ünnepi tanulmányok Balázs István Professzor 65. születésnapjára [elektronikus kiadás]*. Debrecen, 2021, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 41–50. pp.

Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos (Szerk.): Főkonzulok, követek és nagykövetek. Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak. Budapest, 2015, MTA BTK TTI

Bába Iván (Szerk.): Diplomáciai lexikon. Budapest, 2018, Éghajlat Könyvkiadó

Baštová, Petra: Třetí pilíř zahraniční politiky? Západoněmecká zahraniční kulturní politika v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století. Praha, 2018, Academie

Berežkov, Valentin: Roky diplomatickej služby. Bratislava, 1981, Pravda

Bibó István: A jó békekötés technikája. 1946. https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/254.html

Brož, Ivan: Diplomaté. Praha, 2004, Epocha

Csizmadia, Edit: „Kis a lövészárkokból karácsonyra!" A Ford-békehajó legendája. http://epa.oszk.hu/00900/00960/00025/bekehajo.html
Dejmek, Jindřich: Diplomacie Československa. Díl I. Praha, 2012, Academia
Denéchére, Yves: A nők helye és szerepe a francia külpolitikában. AETAS, 2004, 3-4. szám
Egedy Gergely: *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe*. Budapest, 2011, HVG–Orac, 119–120. p.
Életrajzok a bolsevizmus történetéből. Szerk.: Magyar György. Politikatudományi Füzetek. Budapest, 1988, ELTE ÁJTK Államtudományi és Politikatudományi Intézet
Fejes Katalin: Trianoni nagyasszonyok I. http://forumhungaricum.hu/kulturkincs/trianoni-nagyasszonyok
Gebei Sándor: A karlócai béke kelet-európai összefüggései. Történelmi Szemle, 46. évf. 1999.1-2. szám, 1-30. p. Online: http://real-j.mtak.hu/5740/1/TortenelmiSzemle_1999.pdf)
Glant Tibor: Diplomatanők rivaldafényben. Vira Whitehasue és Bédy-Schwimmer Róza svájci küldetése az első világháború végén. Múltunk, 2003. 3. szám
Godsay, William D.: Aristocratic Redoubt: The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War. West Lafayette, 1999, Indiana: Purdue University Press
Gratz, Gusztáv: A forradalmak kora. Magyarország története 1918 –1920. Budapest, 1935, Magyar Szemle Társaság
Győri Szabó: A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig. Budapest, 2011, Helikon
Hahner Péter: A bécsi kongresszus. RUBICON, 2020. 1-2. szám
Hankiss János: A kultúrdiplomácia alapvetése. Budapest, 1936, Magyar Külügyi Társaság
Hartwell, Leon: Conflict Resolution: Lessons from the Dayton Peace Process. Negotiation Journal. Program on Negotiation, Harvard Law School. 15 October 2019.
Hoffmann, Christian: Das eilige Finale. Wiener Journal. Das Magazin der Wiener Zeitung, 5. Juni 2015
Instytuty Polskie, https://www.gov.pl/web/dyplomacja/instytuty-polskie
James, Carolyn – Sluga, Glenda: Introduction. The long international history of women and diplomacy In:Women, diplomacy and international politics
Jászay Magda: Marsili, a katona, diplomata és tudós Magyarországon a török kor alkonyán. Történelmi Szemle, 46. évf. 1999.1-2. szám, 31-52. p. Online: http://real-j.mtak.hu/5740/1/TortenelmiSzemle_1999.pdf)
J. Nagy László – Sáringer János: Les femmes dans la diplomatie de la Hongrie du XXe siècle In: Femmes et relations internationales au XXe siècle. Sous la direction de Jean-Marc Delaunay et Yves Denéchère, Paris, 2007, Sorbonne Nouvelle, 75–83. p.
Juhász József – Márkusz László – Tálas Péter – Valki László: Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában. Budapest, 2003, Zrínyi Kiadó
Kieleszewski, Prezemysław – Poprawski, Marcin: Instytucje publiczne i dyplomacja kulturalna. Potencjały i wyzwania. Zarządzanie Publiczne, 2009. Nr
Kincses László: Diplomáciatörténet. Budapest, 2005, HVG/Orac
Kissinger, Henry: Diplomácia. Budapest, 1996, Panem – McGraw-Hill – Grafo
Környei Ágnes: A kulturális diplomácia modelljei. Grotius
Közlemények. Az időszerint működésben lévő magyar királyi diplomáciai és konzuli hivatalok táblázata. Külügyi Közlöny, 1. évf. 1921. 5. szám
Közlemények. M. kir. diplomácia és konzuli hivatalok. (Összeállítva az 1941. november hó 1-i állomány alapulvételével.) Külügyi Közlöny, XXI. évf. 1941. 8. szám
Králik, Juraj: Letokruhy diplomacie. Bratislava, 2003, IURA EDITION
Kubeš, Jiří a kol.: V zastoupení císaře. Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640-1740. Praha, 2018, NLN
Kulturális Diplomácia Budapest, https://culture.hu
Külügyi Közlöny, I. évf., 1921. 1. szám
Külügyi Közlöny, III. évf., 1923, 12. szám
Külügyi Közlöny, VII. évf., 1927. 2. szám
Külügyi Közlöny, XV. évf., 1935. 2. szám
Külügyi Közlöny, XXI. évf., 1941. 3. szám
Macmillan, Margaret: Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia. Budapest, 2005, Gabo
Metykó Béla: „Az asszonyszívek diplomáciájának nagymestere" Gróf Apponyi Albertné (1867–1942) élete a korabeli sajtó tükrében. Jászsági Évkönyv, 2017. 4. szám
Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, http://mkcrsr.gov.sk/adresare?qnaz=&qkraj=0&qtyp=21
Moser, Carl Friedrich: Die Gesandtin nach ihren Rechten und Pflichten. Frankfurt am Main, 1752. A könyv először németül jelent meg, de két évvel később francia nyelvre is lefordították.
Nagy Károly: Nemzetközi jog. Budapest, 1999, Püski
Nyáry Krisztián: A magyar feminista, akit a Nobel-békedíjra is jelöltek. BBC History, 2017. június.
Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája. 1900-1991. Szerk.: Krausz Tamás – Szilágyi Ákos. Budapest, 1992, Akadémiai Kiadó
Pánek, Jaroslav: Český historický ústav v Římě. Praha, 2015, HÚ AV ČR

Popov, Vlagyimir: Szovremennaja gyiplomatyija. Moszkva, 2002, Mezsdunarodnije otnosenyija
Prandler, Árpás: Az ENSZ Biztonsági Tanácsa. Budapest, 1974. KJK
Pritz Pál: A magyar diplomácia a két háború között. Budapest, 1995, MTT
Rácz György (szerk.): Visegrád 1335. Budapest, 2015, IVF – MOL – PPKE
Ruffini, Pierre-Bruno: Věda a diplomacie. Nový rozměr mezinárodních vztahů. Praha, 2018, Academie
Sáringer János: Iratok a magyar külügyminisztérium történetéhez 1945–1950. Szeged, 2013, Négy Árbóc
Síť Českých center, https://www.czechcentres.cz/sit-ceskych-center
Slovenský historický ústav v Ríme, http://www.shur.sk/o-ustave
Sluga, Glenda: Women, Diplomacy and International Politics, before and after Congress of Vienna. In: Women, diplomacy and international politics since 1500. Eds. Sluga, Glenda – James, Carolyn. Routledge, 2015.
Somogyi Éva: Magyarok a bécsi hivatalnok világban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői 1867–1914. Budapest, 2017, MTA BTK TTI
Stacja PAN w Rzymie, http://www.roma.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=122&lang=pl
Status Beamten des k. und k. Ministeriums des Aussern und das Haus-, Hof- und Staatsarchives. 18. Januar 1918. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Wien, PA Administr. Registratur, Fach 4, Karton 460
Strategia Polskiej Polityki Zagranicznej (2017-2021). RP Ministerstwo Spraw Zagranicznych.
Suchan, Brigitte: Wirbelnde Lustbarkeiten. Wiener Journal. Das Magazin der Wiener Zeitung, 5. Juni 2015.
Šutaj, Štefan: Paris Conference 1946 – organizational principles of the Peace Conference. Central European Papers, III. 2015, No. 1.
Szakun, Oleg: Gyiplomatyicseszkoje remeszlo. Moszkva, 2016, Mezsdunarodnije otnosenyija,
Székely Gábor: Béke és háború. A nemzetközi békeszervezetek története. Budapest, 1998, Napvilág
Szerb Antal: A világirodalom története. Budapest, 1962, Magvető Kiadó
Szczepanik, Krzysztof: Dyplomacja Polski 1918–2005. Struktury organizacyjne. Warszawa
Szkarlat, Monika et kol.: Dyplomacja naukowa. Koncepcja, praktyka. Lublin, 2020, UMCS,
Tarján M. Tamás: 1648. október 24. A vesztfáliai béke. http://rubicon.hu/magyar/nyomtatható_verzio/1648_oktober_24_a_vesztfaliai_beke 1.
TéT szakdiplomata hálózat, https://tdf.kormany.hu/tet-szakdiplomatak-2020; https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/ketoldalu-kapcsolatok/tet-szakdiplomata

Tóth István György: Karlócai béke, 1699. https://rubicon.hu/magyar/oldalak/karlocai_beke_1699
Tóth István György: Párizsi konferencia a karlócai békéről. Történelmi Szemle, 46. évf. 1999.1-2. szám, 53-56. p. Online: http://real-j.mtak.hu/5740/1/TortenelmiSzemle_1999.pdf)
Ujváry Gábor: Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. I. kötet. Budapest, 2013, Ráció
Umińska-Woroniecka, Anna: Historia polskich placówek dyplomacji kulturanej. In: Historia w dyplomacji publicznej. Ed. Ociepka, Beata. Warszawa, 2015, Scholar
Ustor, Endre: A diplomáciai kapcsolatok joga. Budapest, 1965, KJK
Vědecká diplomacie, www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/vedecka_diplomacie
Wlachowský, Karol: Aktuálny odkaz Antona Straku (1893-1944), http://www.oslovma.hu/index.php/sk/historia/165-historia2-historia2/1014-aktualny-odkaz-antona-straku-1893-1944
Wood M. Molly: Wives, clerks and ‚Lady Diplomats': The Gendered Politics of Diplomacy and Representation in the U.S. Foreign Service. 1900-1940. European Journal of American Studies, 2015. 10–1. https://journals.openedition.org/ejas/10562
Women and Global Diplomacy: from Peace Movemets to the United Nations. UN Research Guides. UN Archives, Geneva.
Women and the Foreign Ofice. FCO Historians. History Notes: Issue 20. London, 2018, Foreign and Commonwealth Office
Zeidler Miklós: Egy elfelejtett diplomata. In: A Monarchiától Trianonig. Egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései. Budapest, 2012, Manager. Olvasósarok
13.095/1-1921. sz. Rendelet a m. kir. külügyminisztérium ügybeosztása tárgyában. Külügyi Közlöny, I. évfolyam, 4. szám, Budapest
18.841/1-1941. sz. Rendelet a m. kir. külügyminisztérium ügybeosztása tárgyában. Külügyi Közlöny, XXI. évfolyam, 7. szám. Budapest

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.
X 324268

MEGJEGYZÉS

Az első fejezet rövid előzménye az Országút folyóirat 2020. évi szeptemberi számában jelent „Béketárgyalások Vesztfáliától Párizsig" (24.09.2020) (online elérhető: https://orszagut.com/ertekezes/beketargyalasok-vesztfaliatol-parizsig-734) A mostani szöveg a témának jelentősen kibővített, átdolgozott és továbbgondolt változata.

A harmadik fejezet szövege másodközlés, mert először a következő kötetben jelent meg: Árva, Zsuzsanna – Barta, Attila (szerk.): Évtizedek a magyar közigazgatás szolgálatában. Ünnepi tanulmányok Balázs István Professzor 65. születésnapjára [elektronikus kiadás]. Debrecen, 2021, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 41–50. pp.

Az olvasó kezébe kerülő könyv a diplomáciatörténet és a külügyi igazgatás kevésbé exponált – döntően szociokulturális – aspektusaiba szeretne betekintést nyújtani. A könyvnek négy pillére van. Az első talán a leghagyományosabb, mert a diplomaták szakmai életének csúcseseményeire – azaz a nagy békekonferenciákra vagy tárgyalássorozatokra – koncentrál. Ezek szerencsére nem mindennaposak. A könyv itt olyan kérdésekre keresi a választ, hogy miért éppen az adott helyszínen került sor ezekre a találkozókra, a felek milyen nyelven, milyen körben tárgyaltak egymással, hogyan fogalmazták meg a záródokumentumokat, és milyen társasági események kísérték a tárgyalásaikat, valamint milyen szerepet játszottak azok során a rokonok, a szakértők, a sajtó stb. A második nagy fejezet a nők fokozatos külügyi emancipációjával foglalkozik. Az első világháború előtt ugyanis kizárólag adminisztratív és kisegítő jellegű technikai posztokon (gépírónőként vagy telefon-központosként) dolgozhattak a külügyminisztériumokban. Az azt követő külügyi emancipációjuk sem volt egyszerű, illetve zökkenőmentes folyamat. A harmadik fejezet a diplomaták házasságkötéseinek kérdését járja körül. Végül a negyedik fejezetben a könyv a 20. században fontossá vált olyan szakdiplomáciákkal foglalkozik, amelyek tekintetében Közép-Európa egyáltalán nem volt sereghajtó – azaz a sajtó-, a kulturális és a tudományos diplomáciával. Ez különösen igaz Magyarország esetében. A könyv a 19–20. századra koncentrál, földrajzi fókusza pedig a közép-európai térség, bár egyes esetekben szélesebb európai kitekintést is ad.

2500 Ft

9 789635 562206